T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

NUMAN EL-ALUSİ'NİN EL-CEVABÜ'L FESİH ADLI ESERİNDE ABDÜLMESİH EL-KİNDİ'NİN TESLİS İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİNE YÖNELTTİĞİ ELEŞTİRİLER

Yüksek Lisans

Hazırlayan
Mehmet GÜNDÜZ

Tez Danışmanı
Dr. Öğretim Üyesi Hülya ÇETİN

Çanakkale – 2019

TAAHHÜTNAME

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "NUMAN EL-ALUSİ'NİN EL-CEVABÜ'L FESİH ADLI ESERİNDE ABDÜLMESİH EL-KİNDİ'NİN TESLİS İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİNE YÖNELTTİĞİ ELEŞTİRİLER" adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını, özgünlüğünü ve bir başka mecraya sunulmadığını, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu ve yararlandığım kaynak ve verilerde hiçbir bir çarpıtma yapmadığımı belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

23../11../2019

Mehmet Gündüz

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Mehmet GÜNDÜZ 'a ait Numan El-Alusi'nin El-Cevabü'l Fesih Adlı Eserinde Abdülmesih El-Kindi'nin Teslis İle İlgili Görüşlerine Yönelttiği Eleştiriler adlı çalışma, jürimiz tarafından Felsefe Ve Din Bilimleri Anabilim Dalı YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak oybirliği/~~oyçokluğu~~ ile kabul edilmiştir.

Üyeler	**İmza**
Prof. Dr. Şevket YAVUZ	
Dr. Öğr. Üyesi Hülya ÇETİN (Danışman)	
Dr. Öğr. Üyesi İlir RRUGA	

Tez No : 10316697
Tez Savunma Tarihi : 28.11.2019

ONAY

Prof. Dr. Şerif KORKMAZ
Enstitü Müdürü

02./01/2020

ÖZET

NUMAN EL-ALUSİ'NİN EL-CEVABÜ'L FESİH ADLI ESERİNDE ABDÜLMESİH EL-KİNDİ'NİN TESLİS İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİNE YÖNELTTİĞİ ELEŞTİRİLER

Çalışmamız, Numan el-Alusi'nin, Abdülmesih el-Kindi'nin teslis ile ilgili görüşlerine yönelttiği eleştiriler üzerinedir. Çalışmamızın seyrini takip etmek için meselenin arka planının bilinmesine de ihtiyaç vardır.

Bu arka plan çerçevesinde önce, Abbasi Halifesi Me'mun'un yeğeni Abdullah bin İsmail el-Haşimi, arkadaşı olan Hıristiyan Abdülmesih el-Kindi'ye, kendisini İslam'a davet eden bir mektup/risale yazmıştır.

Ondan sonra, el-Kindi Haşimi'nin İslam'a davet risalesine cevabi risale yazmıştır. Risalsinde Hıristiyanlığın hak din, teslis akidesinin şirk olmadığını söylemiş; İslam'ın uydurma, Kur'an-ı Kerim'in mitolojik hikaye ve kıssalarla dolu olduğunu ileri sürmüş; Hz. Muhammed'in, Peygamberliğin gereklerinden olan hiçbir mucizesinin bulunmadığını, onun reislik, servet ve şehvet düşkünü olup bu emelini gerçekleştirmek için baskıdan ve kan akıtmaktan çekinmediğini iddia etmiştir.

Daha sonra, Kindi'nin yazmış olduğu risaleye son devir Bağdat alimlerinden Numan bin Mahmut Hayrettin el-Alusi iki ciltlik bir reddiye yazmıştır. Yazmış olduğu bu eserine "el Cevabü'l Fesih Lima Leffekahü Abdülmesih" ismini vermiştir. Eserinde Kindi'nin risalesindeki bütün konuları ele alarak akli ve nakli delillerle çürütmeye çalışmıştır.

Ele alınan konuların çok ve cevapların da geniş olması hasebi ile tezimizi teslis konusu ile sınırlandırmanın daha uygun olacağı kanaati hasıl olmuştur. Böylelikle çalışmamızda Alusi'nin, Kindi'nin teslis ile ilgili görüşlerine yönelttiği eleştiriler incelenmiştir. Bu eleştirilerin son derece tutarlı ve bilimsel delillere dayalı olduğu görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Reddiye, Numan el-Alusi, Tevhid, Teslis.

ABSTRACT

NUMAN AL-ALUSI'S CRITIQUES IN HIS BOOK AL-CAVAB AL-FESIH ABOUT ABDULMESIH AL-KINDI'S OPINIONS ON TRİNİTY

Our study is based on Numan al-Alusi's critiques about Abdulmesih al-Kindi's opinions on the trinity. It is also necessary to know the background of the issue in order to follow the course of our study.

In the frame of this background, firstly, the nephew of the Abbasi Caliph Me'mun, Abdullah bin Ismail al-Hashimi wrote a letter to his friend Christian Abdulmesih al-Kindi, who invited him to Islam in this letter.

After that, al-Kindi wrote a reply letter to Hashimi's letter on invitation to Islam. He claimed in his letter that Christianity is the true religion and belief of trinity is not the shirk; Islam is the false religion and the Qur'an is full of mythological stories; Prophet Muhammad has no any miracle that is a requirement of prophethood, he is fond of leadership, wealth and lust, and he did not hesitate to pressure and shed blood to achieve this goal.

Later, Numan bin Mahmut Hayrettin al-Alusi, one of the scholars of the last period in Baghdad wrote a two volume rejection to the letter of Kindi. He named his book "al-Cavab al-Fesih Lima Leffekahü Abdülmesih". In his book, he tried to deal with all the issues in Kindi's letter and to cancel them with mental and transplant evidences.

As the subjects of the book are very much and their replies are very wide, we limited our work with subject of trinity. Thus, in our study, Alusi's critiques about Kindi's opinions on the trinity were examined. These critiques were found to be highly consistent and based on scientific evidences.

Key words: Rejection, Numan al-Alusi, Monotheism, Trinity.

ÖNSÖZ

Tarih boyunca farklı inanç gurupları'nın teolojik olarak birbirleri ile münakaşa ve mücadeleleri hep ola gelmiştir. Bu münakaşa ve mücadeleler objektif olabileceği gibi bazen farklı gayelere de hizmet edebilmektedir.

Teolojik açıdan yapılan objektif veya subjektif eleştiriler, cevap ve savunma mahiyetinde olan reddiye geleneğinin de doğmasına sebep olmuştur.

Tez çalışmamız reddiye geleneğininin günümüze ulaşan önemli bir silsilesi mahiyetindedir. Orijinal nüshası arapça olup, Abdullah bin İsmail el-Haşimi'nin (öl.205/820) "*Risale ilâ Abdülmesih b. İshak el-Kindi*" isimli mektubu zamanımıza ulaşan Hıristiyanlığa karşı yazılan ilk müstakil reddiye olduğu anlaşılmaktadır.[1]

Abbasi Halifesi Me'mun'nun akrabası olduğu bildirilen Abdullah bin İsmail el-Haşimi, Hıristiyan arkadaşı olan Abdülmesih bin İshak el-Kindi'yi İslam'a davet etmek için bir risale kaleme almıştır. Risalesine selam ve hidayet temennisi ile başlayan yazar, iman, haniflik, tevhid akidesi, Hıristiyanlıktaki teslis akidesinin tevhid ruhuna aykırı olduğu, yapılan ibadetlerin ve Kitab-ı Mukaddes'in tahrif ve tebdile uğradığı hususlarını beyan ettikten sonra kendisini İslam'a davet edip, İslamın beş temel esasının şerhini yapmıştır. İsmail el-Haşimi tarafından tevhid akidesine ve İslam'a davet edilen Abdülmesih el-Kindi de arkadaşına cevap yazarak Hıristiyanlığın İslam'dan daha yüce ve İslam dininin kitabının uydurma olduğunu, Hz. Muhammed'in peygamber olmadığını iddia etmiş ve İslam dini'nin mukaddesatlarına eleştiri ve saldırılar içeren risale ile cevapta bulunmuştur. Bu iki risalenin geçmişi h. II. yy'a dayanmakta olduğu iddia edilmekte olup, son dönemlere kadar hakkında bir çalışma yapılmamış olması otantiklik açısından soru işaretleri oluşturmaktadır. Bahsi geçen iki risalenin XIX. yy'da Batılı teologlar ve şarkiyatçılar tarafından keşfedilerek birçok dile tercümesi yapılmıştır. İlk olarak Toledolu Peter tarafından Latince'ye (1141), asırlar sonra da "The Apology of Al-Kindi" ismi ile William Muir tarafından İngilizce'ye çevirisi yapıldıktan sonra farklı dillere tercümesi

[1] Mehmet Aydın, *Müslümanların Hıristiyanlığa Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Konya 1989, s. 43.

yapılmıştır.[2] Abdülmesih el-Kindi'nin yazdığı cevabi risalesi Batılı teologların başucu kaynaklarından olmuştur.[3]

Bağdat'lı İslam Âlimi Numan Hayreddin bin Mahmud el-Alusi el-Bağdadi "*el-Cevabü'l Fesih Lima Leffekahü Abdülmesih"* adlı geniş çaplı iki büyük cilt halindeki eserini, Abdulmesih el-Kindi'ye reddiye olarak te'lif etmiştir. Tezimizde, el-Kindi'nin ele aldığı bütün konuları kapsayan Alusi'nin reddiyesi hakkında genel bir bilgi vermekle beraber, teslis'e yönelik eleştiriler ana konumuzu teşkil edecektir.

Çalışmamız; önsöz ve girişten sonra üç bölüm ve Sonuçtan oluşmaktadır.

Giriş bölümünde:

Tezin amaç ve önemi, tezin metodu, tezde yararlanılan kaynaklar ve tezin konusu üzerinedir.

Birinci Bölüm;

Numan el-Alusi'nin doğup yaşadığı Bağdat'ın genel tarihi, siyasi oluşumu, ilim-bilim ve sanat oluşumu, din ve mezhep oluşumu ve semavi dinler hakkında öz bilgiden sonra, Numan el-Alusi'nin hayatı, hocaları ve talebeleri, hitabet-vaizliği, eserleri ve vefatı konuları ile Abdülmesih el-Kindi'nin hayatı, teslis inancının tarihçesi, nesturilik, yakubilik gibi meseleler ele alınmıştır.

İkinci Bölümde;

Abdullah bin İsmail el-Haşimi'nin el-Kindi'yi İslam'a davet risalesi ve el-Kindi'nin el-Haşimi'ye cevabi risalesi üzerinde durulmuştur.

Üçüncü Bölümde de;

el-Alusi'nin *el-Cevabu'l fesih* adlı eseri ve bu eserinde el-Kindi'nin teslis ile ilgili görüşlerine yönelttiği eleştiriler başlığı altında, eserin ismi, yazılış sebebi, yazılış tarihi, takip edilen yol, yararlanılan bazı kaynaklar ve eserin içeriği hakkında genel bilgiden sonra; el-Alusi'nin *el-Cevabu'l fesih* adlı eserinde el-Kindi'nin teslis ile ilgili görüşlerine yönelttiği eleştiriler başlığında da; akli deliller, Hz. Mesih'in sözleri ve te'vil yönü ile teslis'i eleştirmesi konuları ele alındı.

---

[2] Gerard Troupeau, "Al-Kindi Abdalmesih b. Ishak", *The Encyclopaedia of Islam*, Boswort-E. Van Donzel-B. Levis-C.H. Pellat, Leiden, 1927, Cilt 2, s. 121.

[3] Fuat Aydın, *Batı'nın İslâm Anlayışının Doğulu Kökenleri ya da Abdülmesîh İshak El-Kindî'nin Risâle'sinin Serencamı*, TDV Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, Ankara 2008, s. 252.

Tezimin ilk danışmanı iken, emekliliğe ayrılmasına rağmen desteğini esirgemeyen, ilmi birikimini, tecrübesini sabır ve hoşgörüsünü üzerimizden eksik etmeyen saygıdeğer Hocam, Prof. Dr. Hidayet IŞIK Beyefendiye, kendisinden sonra tez danışmanlığımı üstlenen saygıdeğer Hocam, Dr. Öğretim Üyesi Hülya ÇETİN Hanımefendiye, tez savunmasında objektif yaklaşımları ile çalışmamıza katkı sağlayarak, önümüzü aydınlatan saygıdeğer jüri üyeleri Hocalarım Prof. Dr. Şevket Yavuz ve Dr. Öğretim Üyesi İlir Rruga beyefendilere teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Ayrıca ailem, eşim ve çocuklarıma da göstermiş oldukları destek ve anlayıştan dolayı teşekkür ederim.

Mehmet GÜNDÜZ

Çanakkale-2019

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı Geçen Eser
A.g.m.	:Adı Geçen Makale
AÜSBE	:Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bkz	:Bakınız
c.	:Cilt
c.c.	:Celle Celalühü
h.	:Hicri
ö.	:Ölüm tarihi
ss.	:Sayfa sayı
TDV.	:Türkiye Diyanet Vakfı
DİA.	:Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
s.a.v.	:Sallallahu aleyhi ve sellem
Thk.	:Tahkik eden
trc.	:Tercüme eden
yy.	:Yüzyıl

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **i**

ABSTRACT ..... **ii**

ÖNSÖZ ..... **iii**

KISALTMALAR ..... **vi**

İÇİNDEKİLER ..... **vii**

GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

NUMAN EL-ALUSİ VE ABDÜLMESİH EL-KİNDİ

1.1. Numan el-Alusi **5**

1.1.1. Yetiştiği Şehir Bağdat **5**

1.1.2. Bağdat'ın Genel Tarihi **5**

1.1.3. 19.-20. Yüzyıl'da Bağdat'ın Siyasi Yapısı **6**

1.1.4. 19.-20. Yüzyıl'da Bağdat'ın İlmi, Kültürel ve Sanatsal Yapısı **7**

1.1.5. 19.-20. Yüzyıl'da Bağdat'ın Dini ve Mezhebi yapısı **8**

1.1.5.1. Yahudilik ***8***

1.1.5.2. Hristiyanlık ***9***

1.1.5.3. İslam ***10***

1.2. Numan el-Alusi'nin Hayatı **12**

1.3. el-Alusi'nin Hocaları ve Talebeleri **13**

1.4. Hitabeti ve Vaizliği **15**

1.5. Eserleri **15**

1.6. Vefatı **17**

1.7. Abdülmesih bin İshak el-Kindi **17**

1.7.1. Hayatı **17**

1.7.2. Kindi'nin Teslis İnancı'nın tarihçesine Genel Bakış..... 18

1.8.Kindi'nin devrindeki iki önemli Hıristiyan mezhebi: Nesturilik ve Yakubilik 21

1.8.1. Nesturilik..... 21

1.8.2. Ya'kubilik/Monofizitlik 22

İKİNCİ BÖLÜM

ABDULLAH BİN İSMAİL EL-HAŞİMİ'NİN EL-KİNDİ'Yİ İSLAM'A DAVET RİSALESİ VE EL-KİNDİ'NİN EL-HAŞİMİ'YE CEVABİ RİSALESİ

2.1. Abdullah bin İsmail el-Haşimi'nin Risalesine Genel Bakış..... 24

2.2. Abdulmesih bin İshak el-Kindi'nin Cevabi Risalesi 26

2.2.1. Haniflik Konusu 26

2.2.2. *Teslis* 26

2.2.3. Hz. Muhammed'in Nübüvveti..... 32

2.2.4. Alemlerin Kurtarıcısı Mesih..... 32

2.2.5. Hz. Muhammed'in Peygamberliği'nin Delilleri 32

2.2.6. Şerai' ve Ahkamlar 32

2.2.7. Hz. Muhammed'in Mucizesi Kur'an..... 33

2.2.8. Arşın Üzerindeki Yazı..... 34

2.2.9. Kindi'nin Davet Edildiği Konular 34

2.2.10. Dinde Zorlama..... 35

2.2.11. Kimlerdir Şehitler 35

2.2.12. Zayıf ve Boş Tuzaklar 36

2.2.13. Haça Tapınma..... 36

2.2.14. Hidayet Talep Etme..... 36

2.2.15. Mesih'in Mucizeleri..... 37

2.2.16. Gökyüzündeki Babamız..... 39

2.2.17. Mesih'in Takipçileri 40

2.2.18. Günümüz Ruhbanları 41

2.3. Haşimi'nin ve Kindi'nin Risalelerinin Değerlendirilmesi: 41

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EL-ALUSİ'NİN EL-CAVABÜ'L FESİH ADLI ESERİ VE BU ESERİNDE EL-KİNDİ'NİN TESLİS İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİNE YÖNELTTİĞİ ELEŞTİRİLER

3.1. El-Alusi'nin El-Cevabu'l Fesih Adlı Eseri 47

3.1.1. Kitabın Telif Sebebi..... 47

3.1.2. Kitab'ın Telif Tarihi..... 47

3.1.3. Kitapta takip Edilen Usul 47

3.1.4. Kitab'ın Genel Özellikleri..... 48

3.1.5. Esere Yönelik Değerlendirmeler 48

3.1.6. Eser'in Genel Özeti ve İçerisindeki Bazı Kaynakların Zikri 49

3.2. El-Alusi'nin *El-Cavabü'l Fesih* Adlı Eserinde El-Kindi'nin Teslis İle İlgili Görüşlerine Yönelttiği Eleştiriler: 51

3.2.1. Akli Delillerle Teslisi Eleştirmesi 51

3. 2. 2. Mesih'in Sözleri ile Teslisi Eleştirmesi 53

3.2.3. Tevil Yönü İle Teslis'i Eleştirmesi 58

SONUÇ 67

KAYNAKÇA..... 69

GİRİŞ

1.Tezin Amaç ve Önemi

Çalışmamızda serdedilen üç ana inceleme metninden biri olan, Abdullah bin İsmail el-Haşimi'nin, arkadaşı Abdülmesih el-Kindi'ye yazmış olduğu risalesi Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şeriflerden sonra elde bulunan İslam'a davet ve polemik türü açısından, ilk dini eser hüvviyetinde kabul edilmektedir.[4] Dostane bir hava içinde yazmış olduğu mektubunda Hıristiyan doktrinini tafsilatlı bir şekilde ele almaz. Onu sadece genel davetinin içine yerleştirir. Dolayısıyla Haşimi'nin mektubu Hıristiyanlığa yazılmış bir reddiye olmaktan ziyade, İslam'ın temel esaslarının ele alındığı bir risale görünümündedir.[5] Dolayısı ile hicri ilk asırlardaki İslam anlayışını yansıtması açısından büyük bir öneme haiz olduğu görülmektedir.

Diğer inceleme metnimiz olan, Kindi'nin yazmış olduğu cevabi reddiyenin de Batılı teologlar tarafından ençok müracaat edilen kaynaklardan biri olarak görünmektedir. Orijinal adı "*Risalat Abdillah ibn-İsmail el-Haşimi ila Abdülmesih bin İshak el-Kindi" veya "Risalat el-Kindi ila el-Haşimi*" olarak bilinen metinler Toledolu Peter tarafından "e-Epistola Saraceni et Rescriptum Christiani" (Kindi'nin Apolojisi, Apologia for Christianty) adıyla Latince'ye çevirisi (1141) yapılmıştır. Birkaç asır aradan sonra 1880'de Anton Tien tarafından Arapça metni tahkik edilen Kindi'nin Apolojisi, 1882'de W. Muir tarafından *"The Apology of Al-Kindi*" ismi ile İngilizce'ye çevirisi yapılarak yayınlanmıştır. Sonraki dönemlerde risalede İslam ve mukaddesatı ile ilgili var olan eleştirilerin üzerine, Batılı şarkiyatçılar tarafından ekleme yapılamamış, ancak var olanlar detaylandırılmıştır. Birçok reddiye ve eleştiri türü eserlerin müelliflerinin, Kindi'nin verdiği malumatları referans gösterip faydalanmış olması,[6] Kindi'nin risalesi'nin Batı alemindeki önemini daha bariz bir şekilde ortaya çıkarmaktadır. Bu husus eserdeki teslis'le ilgili görüşlere karşı Alusi tarafından yapılan eleştirileri ele alma amacımızın ne kadar önemli ve yerinde olduğunu göstermektedir.

---

[4] Mehmet Aydın, 1989, a.g.e., s. 37; Ayrıca bkz: Şaban Kuzgun, *Dört İncil, Yazılması, Derlenmesi, Muhtevası, Farklılıkları ve Çelişkileri*, Ertem Matbbası, Ankara, 1996, s. 93; İbrahim Kaplan, *Erken Dönem Müslüman- Hıristiyan Teolojik İlişkileri*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri (Kelâm) Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2006, ss. 108-109.

[5] Mehmet Aydın, 1989, a.g.e., ss. 37-38.

[6] Fuat Aydın, 2008, a.g.e., s. 225; İbrahim Kaplan, a.g.e., s. 117.

Böylelikle Hıristiyanlık içerisindeki en karmaşık ve tartışmalı konulardan biri olan teslis akidesi her iki risalenin müşterek konusudur. Üçüncü ve asıl inceleme metnimiz olan son dönem İslam alimlerinden Bağdatlı Numan bin Mahmut el-Alusi'nin "*el-Cevabu'l-Fesih Lima Leffekahu Abdülmesih*" adlı eserinde Kindi'ye ve teslis akidesine yönelttiği eleştirileri incelemiş bulunuyoruz. Kindi'ye, İslam alimlerinden Numan el-Alusi'nin yapmış olduğu eleştirileri inceleyerek bu alanda belli bir boşluğu doldurmayı amaçlamaktayız.

2.Tezin Metodu

Tezimizin kaynağını teşkil eden, Haşimi'nin İslam'a davet olarak nitelendirilebilecek risalesi, Kindi'nin buna karşı yazdığı cevabi risalesi ve bu risaleye reddiye yazan Alusi'nin el-Cevabu'l-Fesih adlı eserlerinin orijinalleri Arapça olup henüz dilimize çevrilmemiştir. Çalışmamız orijinal metinlere müracaat edilerek karşılaştırma yapıldıktan ve eserler hakkında bilgi sunan kaynakların taranmasından sonra deskriptif ve karşılaştırma metodu kullanılarak hazırlanmıştır.

3.Tezde Yararlanılan Kaynaklar

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, tezimizin kaynaklarını oluşturan risaleler ve iki ciltlik eserin Arapça olması hasebi ile orijinal metinler ele alınmıştır. Her iki risalenin de genel anlamda kaynaklarının Mukaddes Kitap, Kur'an-ı Kerim, felsefik argümanlar ve siyer olduğu, Alusi'nin iki ciltlik reddiyesinde de aynı kaynaklarla beraber, Hadis, selef Ülemanın eserleri ve akli delillere başvurduğu görülmektedir.

Tezimizi çalışırken, risalelerin ve *el-Cevabu'l-Fesih* eserinin Arapça okumaları yapıldıktan sonra, müelliflerin hayatları, tarihçesi ve metinlerin otantikliği ile ilgili Batılı teologlardan W. Muir, G. Troupeau, Kritzeck ve Montgomery Watt; Müslüman ilim adamlarından konuyla ilgili Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisinde el-Kindi, el-Alusi, *el-Cevabü'l-Fesih* maddelerinde makale yazan müellifler, Mehmet Aydın, Şaban Ali Düzgün, Yusuf Şevki Yavuz, Fuat Aydın; Arap İslam aleminden Numan bin Mahmud el-Alusi, Muhammed Hamdî el-Bekrî, Ahmed Hicazi es-Sekka gibi bilginlerin eserlerinin yanısıra, Arapça, İngilizce ve Türkçe ansiklopedi, bilimsel dergi, makale ve neşriyatlardan kaynak taraması yapılarak *"El-Alusi'nin El-Cavabü'l Fesih Adlı Eserinde El-Kindi'nin Teslis İle İlgili Görüşlerine Yönelttiği Eleştiriler"* adlı tezimizi hazırladık.

4.Tezin Konusu

Tezimizde incelediğimiz üç ana metinden biri olan *Risalat Abdillah ibn-İsmail el-Haşimi ila Abdülmesih bin İshak el-Kindi*, Halife Me'mun döneminde (m.813-833), Halife'nin yeğeni olan Abdullah bin İsmail el-Haşimi tarafından arkadaşı Abdulmesih el-Kindi'yi İslam'a davet etmek gayesi ile yazılmıştır. Haşimi, Hıristiyanlığın hükmünün geçersiz, Mukaddes kitapları'nın tahrif edilmiş, teslis inancının şirk olduğunu ifade ederek, son ve hak din olan İslam'ı, ilahi muhafaza altında olan Kur'an-ı Kerimi ve Hz. Muhammed'in risaletini kabul ederek Müslüman olmasını talep eder. Şayet bu talebe pozitif yaklaşıp, İslam dini'ni kabul edecek olursa, yapması gereken ibadetleri mufassal bir şekilde açıklayan bir risale yazar.

El-Kindi, Halife'nin yeğeni el-Haşimi'ye cevabi risale yazarak-ki bu risale tezimizde incelediğimiz ikinci ana metindir- Hıristiyanlığın mensuh olmadığını, Mukaddes kitapları'nın tebdil-tağyire uğramadığını ve teslis'in şirk olmadığını savunarak, İslam dini'nin uydurma, ibadetlerinin anlamsız ve şirk eylemi barındırdığını, Muhammed'in krallık sevdalısı olduğundan bunu elde edemeyince Peygamberlik iddiasında bulunduğunu, lakin Peygamberliğin alametleri ve mucizelerin kendisinde bulunmadığını, o'nun nefsinin esiri olduğunu, servet ve şehvetinin peşinden giderek bu uğurda öldürmek, yol kesmek ve baskı yapmaktan çekinmediğini iddia etmiştir.

Tezimizin asıl konusunu ve kaynağını teşkil eden üçüncü ana metin olan Alusi'nin *el-Cevabü'l Fesih Lima Leffekahu Abdülmesih* adlı eseri ise Kindi'nin bu risalesine karşı yazılmış bir reddiyedir. Numan el-Alusi Hıristiyan el-Kindi'ye nisbet edilen risalesi ile ilgili; Londra da h. 1304/1880 yılında basımı yapılmış bazı evraklar gördüğünü, bu evrakların içeriğinde, Hıristiyanlık dinini diğer dinlerden üstün gösteren, İslam dini'ne ve mukaddesatına hakaretlerde bulunulan, kulakların duymadığı bir şekilde Allah ve Rasülü'ne iftiralar savurulan ve Abdulmesih el-Kindi'ye nisbet edilen bu evrakların Abbasi Halifesi Memun döneminde Abdullah bin İsmail el-Haşimi tarafından kendisini İslam'a davet eden risaleye karşı yazmış olduğu geniş bir reddiye olduğunu aktarmaktadır.[7]

Alusi bu alanda emek vermiş selef ülemayı takip edip, Allah'ın kitabından hidayet talep ederek hezeyanlarla dolu olan Kindi'nin risalesine reddiye olarak *el-Cevabü'l Fesih lima Leffekahu Abdülmesih* adlı eserini yazdığını beyan etmektedir.

---

[7] Numan bin Mahmut el-Alusi, *el-cevabü'l Fesih Lima Leffekahü Abdülmesih*, Eserin Muhakkiki, Ahmet Hicazi Essekka, Kahire 1987, Darü-l Beyan el-Arabi, Cilt 1, s. 34.

Tezimiz giriş bölümü ile başlayıp, Alusi'nin hayatı, Haşimi ve Kindi'nin risalelerinin özet içeriği ve değerlendirilmesi ve müellifler hakkındaki bilgi sunumundan sonra, tezimizde Alusi'nin teslis akidesine ve Kindi'nin savunmalarına akli-nakli ve filolojik açıdan, adı geçen eserinde yapmış olduğu eleştiriler ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

NUMAN EL-ALUSİ VE ABDÜLMESİH EL-KİNDİ

1.1. Numan el-Alusi

1.1.1. Yetiştiği Şehir Bağdat

Bağdat'ın genel tarihine bakıldığında Abbasilerden İngilizlere kadar birçok devletin bölgede hakimiyet kurduğu görülmektedir. Kuruluşundan itibaren Bağdat, stratejik konumu, sulak bir bölgede olmasından dolayı çeşitli ürünlerin yetişiyor olması, Baharat Yolu üzerinde bulunması ve ticareti sağlayacak kaynaklara sahip olması nedeniyle önemli bir merkez haline gelmiştir. Bağdat sadece ekonomik gelişmenin merkezi olarak kalmamış, kozmopolit yapısından ötürü bilim ve sanatın da merkezi olmuştur. Önemli ilim ve sanat insanlarının Bağdat'ta yaşıyor olması dünyanın başka yerlerinden pek çok insanı bölgeye çekmiş ve bu kültürün yayılmasını sağlamıştır. Bağdat'ın dini ve mezhepsel yapısına bakıldığında da oldukça kozmopolit bir yapıyla karşılaşılır. Geçmişinden itibaren üç büyük din olan Yahudilik, Hristiyanlık ve Müslümanlık açısından da önemli bir yere sahip olmuştur. Bunun yanında dinlerin farklı mezheplerine mensup insanların da Bağdat'ta yaşamış olmasından dolayı kimi zaman kanlı mezhep çatışmaları da yaşanmıştır. Ancak menfi olaylar yaşanmış olması Bağdat'ın tarih ve ilmi kariyeri açısından önemini kaybettirmemiştir. İlme hizmetleri ile tanınan Alusi ailesi de bu şehirde neş'et etmiş, meşhur müfessir Şehâbeddin Mahmûd el-Alusi'nin oğlu ve *el-Cevabu'l Fesih lime Leffekahu Abdulmesih* adlı eserin yazarı Nu'man bin Mahmud da bu şehirde dünyaya gelmiştir.

1.1.2. Bağdat'ın Genel Tarihi

Bağdat şehri coğrafi olarak Dicle ırmağının her iki tarafında yer alır, VIII. yy'da Abbasi Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansur tarafından kurulmuştur. Kurulmasından itibaren Abbasilerin çöküşü olan 1258'e kadar halifeliğin başkenti olan Bağdat şehri Osmanlı İmparatorluğu zamanında hem Bağdat vilayetinin merkezi hem de 1921 yılında Irak'ın başkenti olmuştur. Bağdat adı İslamiyet'ten önceki devre ait bölgedeki eski yerleşim yerleriyle ilintilidir.[8]

[8] Abdülaziz Ed-duri, "Bağdat", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 4, İstanbul 1991, ss. 425-433.

Kuruluşundan bu yana birkaç yüzyıl Abbasi Halifeliğinin kalbi ve İslam dünyasının merkezi olarak anılan, sonraki dönemlerde de İslamiyet' in en mühim şehirlerinden biri olmayı sürdüren Bağdat kentinin kuruluşundan, konuyla ilgili kaynaklarda geniş çaplı bir biçimde bahsedilmiştir. Bağdat, Abbasilerin asıl kurucusu kabul edilen ikinci halife Mansur'un, h. 145-149 yıllarında, Dicle ırmağının batı tarafında kurdurduğu dairevi bir kenttir. Tarih boyunca birçok devletin hakimiyeti altına girmiş, IV. Murad'ın 1638'de Bağdat üzerine yaptığı seferle Osmanlı topraklarına katılmıştır. Bağdat, Birinci Dünya Savaşı ile İngiliz işgaline kadar Osmanlı hakimiyetinde kalmış, 1921 yılında İngiliz sömürgesi altında krallık rejimi ile yönetilen Irak'a başkent olmuş ve Türkiye Cumhuriyeti tarafından 1923 yılında imzalanan Lozan Antlaşması ile bu durum resmen kabul edilmiştir.[9]

1.1.3. 19.-20. Yüzyıl'da Bağdat'ın Siyasi Yapısı

II. Abdülhamid idaresi, tüm Osmanlı'da ve başta Müslümanların yoğunlukta olduğu yörelerde birçok yenilik çalışmalarını planlamıştır. Bu devir süresince özellikle Irak adına ayrıntılı yenilikler planlanmış ve hayata geçirilmesine uğraşılmıştır. II. Abdülhamid idaresi Irak'ta "eşraf politikası" olarak anılan ve özetle vilayetlerin eşraf aracılığıyla yönetilmesine ve bu yöneticilere özel bir statü verilmesine dayanan bir uygulama gerçekleştirmiştir.[10]

Hem II. Abdülhamit hem de II. Meşrutiyet zamanında Osmanlı İmparatorluğu Irak'ta biri İran tarafından, ötekisi İngilizler tarafından olan iki tehditle baş etmek zorunda kalmıştır. En büyük Şii alimlerinin öğrencileriyle beraber Irak'ta yaşaması, bölgede nüfusun önemli bir kısmının Şiilerden oluşması ve Şiiliğin Arap emirlikleri içinde sürat ile ilerlemesi Osmanlı'ya göre bir tehdit olarak görülmüş ve bu duruma karşı her iki devirde de çözüm yolları aranmıştır. Aynı zamanda 19. yy. İngilizlerin eskiden Basra körfezine olan ilgilerinin gittikçe Irak'a yöneldiği bir zamandır. İngilizlerin Irak'taki mali ve stratejik menfaatleri zaman ilerledikçe dini, siyasi ve askeri konuları da içine almış ve I. Cihan Harbi başlamadan önce zirveye ulaşmıştır. Bu nedenle İtilaf devletlerinin Osmanlı'ya harp ilan ettikleri günün hemen ertesinde İngiliz kuvvetlerinin Şattülarap'ın girişindeki Fav bölgesini kuşatmaları olağanüstü bir durum olarak karşılanmamıştır. Harp başladığında Osmanlı askeri güçleri bu yörede güçlü değildi; büyük bir savunmayla karşılaşmayan

[9] Azmi Özcan, "Son Dönem Bağdat", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 4, İstanbul 1991, 441-442.
[10] Gökhan Çetinsaya, "II. Abdülhamid Döneminde Kuzey Irak'da Tarikat, Aşiret Ve Siyaset", *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi,* 1999/2, ss. 153-155.

İngiltere kuvvetleri kuşatmayı sürdürerek 22 Kasım 1914 tarihinde Basra'yı ele geçirmişler ve 1915'in kışında Bağdat'a ilerlemişlerdir. Ancak Osmanlı güçlerinin kendilerini toparlamasıyla İngiliz birlikleri Bağdat'ın 40 km güneydoğusunda hezimete uğratılmıştır. Bu hezimet yüzünden İngiliz askerleri Kut'ül-amare'ye gerileyerek kendilerini savunmaya başlamışlardır ve beş ay devam eden savunmanın ardından Nisan 1916 tarihinde Osmanlı askerlerine teslim olmuşlardır. Bu yenilgi ile büyük zarara uğrayan İngiltere'nin yaşadıkları hezimetten toparlanmaları vakit almış ve Bağdat'ı iki yıl sonra 11 Mart günü işgal edebilmişlerdir. 1918 yılının Mayısında İngiliz askerleri Kerkük'e kadar gelmiş, 23 Ekim'de çatışmanın yakında sona ereceğinin anlaşılmasıyla Musul'u ve petrol kaynaklarını işgal edebilmek amacıyla daha çevik yol almaya başlamışlardır. Ancak ona rağmen 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Antlaşması kabul edildiğinde daha amaçlarına erişememişler ve Musul'u 1918 Kasım ayında antlaşma yükümlerini baz alarak ele geçirebilmişlerdir. İngiltere'nin Irak'ta işgal ettiği bölgelerde oluşturdukları askeri idare 1920 yılına kadar sürmüştür.[11]

1.1.4. 19.-20. Yüzyıl'da Bağdat'ın İlmi, Kültürel ve Sanatsal Yapısı

Kuruluşundan itibaren her konuda hızlı bir ilerlemeye ev sahipliği yapan Bağdat IX. ve X. yy.'da İslam aleminin en büyük kenti ve en mühim ilim, kültür ve medeniyet merkezlerinden birisi konumuna gelmiştir.

İslam kültür geçmişinin en parlak devri hiç şüphesiz Abbasi Halifesi Me'mun dönemidir. Bu devrin bir yapıtı olarak Bağdat'ta oluşturulan Beytü'l-Hikme (Hikmet Evi) de İslam aleminin ilk ilimler enstitüsü olma ününe sahiptir.[12] Bu kadar önemli bir bilim merkezinin Bağdat'ta kurulmuş olması Bağdat'ın kültür ve medeniyetinin ilerlemesine ve çeşitlenmesine büyük katkı sağlamıştır.[13]

Bağdat' ta gerçekleştirilen ilmi çalışmaların en önemlilerinden biri de İslam dininin kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim'in daha kolay anlaşılması adına yapılan tefsir çalışmalarıdır. Bu çalışmalar, günümüze kadar sürmüş ve XIX. yy. Bağdat'ında dünyaya gelen Numan Hayrettin Bin Mahmut El- Alusi'nin babası Şehabeddin Mahmud el-Alusi (ö.

[11] Gökhan Çetinsaya, a.g.m., 1999/2, ss. 95-96.
[12] Harun Reşid tarafından bir kütüphane olarak kurulan ve asıl fonksiyonunu Me'mun halife olduktan sonra icra etmeye başlayan Beyü'l-Hikme: Eski nadir eserlerin toplanarak muhafaza edildiği bir eski eserler kütüphanesi, tercüme ve telif yoluyla pek çok eserin meydana getirildiği ve çok sayıda ilim adamının yetiştiği bir yükseköğretim kurumu, astronomi ile ilgili araştırma ve gözlemlerin yapıldığı bir rasathane ve halk kütüphanesi olarak hizmet vermiştir. Geniş bilgi için bkz: Gazi Erdem, "İslam Kültür Tarihinin İlk İlimler Akademisi: Beytü'l-Hikme",.*Dini Araştırmalar Dergisi*, Ocak-Haziran 2013, Cilt: 16, Sayı : 42, s. 65.
[13] Gazi Erdem, a.g.m., 16(42), s. 58.

1270/1854) bu ilmin en önemli temsilcilerinden biri olmuştur. Tefsir külliyatları içinde akla ilk gelen kaynaklardan biri olan *Rûhu'l-Me'ani* Mahmud el-Alusi'ye haklı bir konum kazandırmıştır.[14]

İlmi ve kültürel gelişmelerin yanında Abbasiler döneminde halifeliğin merkezinin Şam'dan Bağdat'a taşınması, sadece siyasî ve kültürel anlamda değil, sanat alanında da önemli yeniliklere temel atmıştır. Şam'da İslam sanatını etkileyen geç Helenistik-Bizans sanatının yerine Bağdat'ta Sasani sanatı gelmiş, Abbasiler'e yönetime gelmeleri konusunda destek veren Horasan Türkleri'nden oluşan hassa ordusu da İslam sanatında Türk sanatının tesirinin görülmesinde ilk adımı atmıştır. Bu sayede Abbasi sanatının mimari projeleri ve süsleme motifleri bu farklı ögelerin benimsenmesiyle biçimlenmiş, yeni malzeme ve yöntemlerin kullanılması ile de İslam sanatının kendine özgü tarzı oluşmuştur. Bağdat sanat aleminde de önemli bir konumdadır. Mimari, hat ve minyatür gibi güzel sanatlarda Bağdat'ta yaşayan sanatçılar çok kıymetli yapıtlar ortaya çıkarmış ve bu yapıtlar dünyanın pek çok yerinde örnek teşkil etmiştir. Abbasi sarayları ilk dönemlerde İran ve Bizans saraylarının tesiri altında kalmışsa da sonrasında ilerleme kaydederek, mimaride mükemmel ve kendine has bir kimliğe erişmiştir. Ayrıca İslam hat sanatı da Bağdatlı hat ustaları sayesinde yeni bir döneme girmiş ve pek çok kıymetli hat ustası yetişmiştir.[15]

1.1.5. 19.-20. Yüzyıl'da Bağdat'ın Dini ve Mezhebi yapısı

Kuruluşundan itibaren birçok din ve mezhebe ev sahipliği yapan Bağdat ilim, kültür, sanat ve ticaretin merkezi haline gelmiş, aynı zamanda Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet gibi büyük dinleri ve bu dinlere ait mezhepleri bir araya toplayan dini bir merkez olmuş ve kozmopolit bir nüfus yapısı oluşturmuştur.

1.1.5.1. Yahudilik

Yahudilerin Bağdat'taki varlıkları Abbasiler dönemine kadar gerilere dayanmaktadır. Pek çok halife döneminde, yönetim kademelerinde görev almış olan Yahudiler, Bağdat'ın Moğol işgaline kadar bölgede varlıklarını devam ettirmişler ve önemli bir dini kesim haline gelmişlerdir.

XII. yy'da Bağdat'ta 10 haham yetiştiren mektep ile 23 sinagogun olduğu bilinmektedir. Dönemin Bağdat'ında, Yahudilerin diğer dinlere mensup insanlardan ayrı

[14] Alican Dağdeviren, "Şıhabuddın Mahmud El-Alusı, Hayatı, Eserleri Ve Tefsiri Ruhu'l-Meanı", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 2001/3. ss 359-362.
[15] Abdülaziz Ed-duri, (1991). A.g.e., ss. 425-433.

yaşadıkları Yahudi Mahallesi olduğu gibi diğer dinlerden insanlarla beraber yaşadıkları mahalleler de vardır. 1577-1578 yıllarındaki nüfus kayıtlarında Bağdat'taki Yahudi mahallesinde toplam tahmini nüfus 1323 kişi idi. XVIII. yy'ın bitimine doğru Bağdat'taki Yahudi nüfusun yaklaşık 10.000 civarında olduğu ve 1897-1898 yıllarında ise nüfusun 12.792 olduğu kaydedilmiştir. Bağdat'ta ikamet eden Yahudilerin büyük çoğunluğunun sarraflık zanaatıyla uğraştıkları bilinmektedir.[16]

1897-1898 yıllarındaki Bağdat'taki Yahudi nüfusu 12.792 iken Hıristiyan nüfusu ise 1499 kişi olarak kayıtlara geçmiştir.[17]

1.1.5.2. Hristiyanlık

Bağdat ve çevresindeki mevcudiyetleri miladi ilk dönemlere kadar uzanan bir geçmişe sahip olan Hıristiyanlığın bölgedeki mezheplerinin toplam nüfustaki payı yaklaşık % 3-4'tür. Yönetimin resmen kabul ettiği Hıristiyan mezhepleri on dört tane olup başlıcaları; Keldani, Asuri (Nesturi), Süryani- Ermeni- Ortodoks, Süryani-Ermeni Katolik şeklinde olup, hıristiyan nüfusun çoğunluğunu Keldaniler oluşturmakta idi.[18]

Bağdat ve etrafındaki mevcudiyetleri kentin kurulmasından evveline dayanan Hıristiyan tebaası Abbasiler devrinde "Yakubi" ve "Nesturi" şeklinde ikiye ayrılmış ve bu iki mezhebin diğer Hıristiyanlık mezheplerince asıl Hıristiyanlıktan saptığı düşünülmüştür. Yakubi mezhebinden olan Hıristiyanların asıl yerleşim yerleri Antakya olmasına karşın Patrikliklerini Bağdat'a taşımak istemişlerdir. Fakat Nesturi Patriği'nin halifeyi olumsuz etkileme çabaları sonucunda Yakubiler Patriklerini Bağdat'a taşıyamamış olsalar da Bağdat'ta bir manastır kurabilmişlerdir.[19]

Doğu Hıristiyanlığının ayrı bir mezhebi olan Nesturiliğin altın çağı VIII. yy.'da Abbasilerin yönetime geçtiği döneme denk gelmektedir. Doğu Roma İmparatorluğu'nun zulmü nedeniyle Sasani İmparatorluğu'ndan yardım isteyen Nesturilerin çoğunluğu Abbasiler devrinde devlet yönetiminde üst kademelere gelmişler ve saygınlık elde etmişlerdir. O devrin meşhur Hıristiyan kabileleri; Tağleb, Namr, Vati'ı, Beni Şeyben ve İyad'dır. Daha sonraki dönemlerde ve özellikle X. yy.'da hıristiyan kabileleri toplu olarak İslam'a girmişlerdir. Kabilelerin İslama girmesindeki etkenlerden biri de; Fars ve Rum

[16] Erdinç Gülcü, *Osmanlı İdaresinde Bağdat (1532-1623),* Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, Elazığ 1999, ss. 354-355.
[17] Erdinç Gülcü, a.g.e., ss. 356-357.
[18] Fuat Aydın, 2011, "Ortadoğu Ülkelerinin Dinsel Yapısı" *Ortadoğu Yıllığı*, Açılım Kitapevi, İstanul 2012, ss. 526-527. https://ormer.sakarya.edu.tr/uploads/files/oy2012_519_548.pdf
[19] Erdinç Gülcü, a.g.e., s. 356.

zulmü altında ezilmiş olan Hıristiyanların, Müslümanların kendilerine olan tutum ve davranışlarından çok etkilenmiş olmalarıdır. Müslümanlar tarafından özellikle doğu Süryanilerinden ehliyetli olanlara uzmanlık alanlarına göre toplumun birçok kademesinde vazifeler verilmiştir. Hıristiyan Süryanilerden Yuhanna bin Masiveyh, Huneyn bin İshak, Yuhanna bin Cellad ve Yahya bin Udey gibi bilginler eserler yazmış; Süryanice, Yunan ve Fars dillerinden de Arapçaya tıp, astroloji ve edebiyat dallarında tercümeler yaparak Abbasi kütüphanesine büyük katkı sağlamışlardır. Aynı zamanda doğu Süryanileri Beytü'l-Hikme'nin idare ve hizmetinde bulunmuşlardır.

Bunların bir bölümü Arapçayı ana dil olarak kullanmakta, bir bölümü ise çeşitli lehçeleri ile Süryanice ve Ermeniceyi konuşmaktadırlar. Diğer Arap ülkelerine oranla Irak Hıristiyanları asli tabiatlarını muhafaza etmişlerdir. Şam ve Mısır'da olduğu gibi, Irak'ta Hıristiyanlar Araplaşmamış, her ne kadar günlük konuşmalarında Arapçaya vakıf olsalar da kendi dilleri ile konuşmayı tercih etmişlerdir.[20] Bağdat'ın başkent olmasıyla Süryani patriği de Bağdat'a gelerek halife eliyle kendi cemaatinin gerek dini gerekse siyasi yetkilisi statüsüne gelmiştir. XI. yy.'da ise İskenderiye'de bulunan Kıpti patrikhanesi Kahire'ye taşınmıştır. Hıristiyan dini önderlerle devlet yönetimi arasındaki münasabetler Osmanlı devrinde de aynı seviyede sürmüştür.[21]

1.1.5.3. İslam

Müslüman egemenliğine 637'de giren Bağdat, Emeviler, Abbasiler (750), Moğol istilasından (1258) sonra, Akkoyunlular, Karakoyunlular ve XVI. yy.'dan XX. yy.'a dek (1533-1918) Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altında varlığını sürdürmüştür. I. Cihan harbi'nin ardından İngiltere sömürgesine geçen Bağdat, 1920 yılına kadar sömürge altında kalmıştır.[22]

İslamiyet M.S. 610 yılında Mekke'de ortaya çıkmış, 632 yılında Medine'de siyasi ve sosyal bir kimlik edinmiş, ardından bir yüzyılda Atlas Okyanusu ile Amu denizi arasındaki bölgeyi almıştır. Bu zaman zarfında yönetimi içine kattığı tebaaları yeni oluşturdukları Basra, Küfe, Fustat, Kayravan gibi kentlerle iletişime sokmuştur. İslamiyet

---

[20] Bkz : Rafuel Babu İshak, *Tarih Nasara fi'l-Irak*, Matbaatu'l-Mansur, Bağdat 1948; https://ar.wikipedia.org › wiki › العراق Vekeletu Zeyneb Li'l-enbe-i, 14 Novenber 2011 Wikipedia; *Irak Hıristiyanlığı* 29 detzember 2017 Wikipedia, *Arap ve Müslümanların Uygarlığında Süryani Medeniyeti, Geçmiş ve şimdiki zamanda Iraktaki Hıristiyan Toplulukları*,Tahawolat, 14 nevember 2011.

[21] Ramazan Adıbelli, "Doğu Hıristiyanlarının Bugünkü Durumuna Genel Bir Bakış", *Milel Ve Nihal, İnanç, Kültür Ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi,* 10(2), 2013, s. 143.

[22] Fuat Aydın, 2011, a.g.e., ss. 254-255.

geçmişinin bu fetihler devrinde sosyal anlamda kurulan iletişimler bazında başlayan kentlerdeki kültürel tohumlanma ileriki zamanlarda yeşeren İslami ekolün temelini oluşturmuştur. İslamiyet'in doğuşundan sonra ilerleyen bu süreçte Bağdat'ın inşa edilmesi ve kısa sürede önemli bir merkez olarak süratle ilerlemesiyle yeni bir döneme girilmiş, Bağdat'ın sentez nüfusu ve Antik çağın köklü gelenekleri taşıması sonucunda İslam kültürünün ve medeniyetinin tüm açılarıyla ilerlediği bir metropol konumuna gelmiştir. Bu yönüyle İslamiyet; Mekke'de inmiş, Medine'de siyasi bir nizam almış, Basra ve Küfe'de fetihler yapmış, Bağdat'ta ise bir medeniyete dönüşmüştür denebilir.[23]

Bağdat ve çevresinin, Şii ve Sünni mezhepleri geçmişten günümüze bünyesinde barındırdığı bir bölge olması sebebiyle Şii-Sünni etkileşimleri bakımından da mühim bir tarihi vardır. Şiiliğin ve Sünniliğin Bağdat ve çevresinde bulunma ve egemenlik kurma mücadelesinde zaman zaman Şii-Sünni çatışmalarının meydana geldiği devirler mevcut olduğu gibi bazen de yakınlaşma ve ortaklığın olduğu dönemler de mevcuttur. Şii mezhebine mensup kişilerin gerçekleştirdiği faaliyetler Bağdat ve çevresinde Emevi ve Abbasi idareleri için devamlı bir risk unsuru olmuştur. Şiilerin baskınlıklarını devam ettirdikleri X.-XI. yy.'lar bazı tarihçilerce Şii yüzyılı şeklinde adlandırılmıştır. Şii yüzyılının ya da Büveyhoğulları egemenliğinin tesir ve yansımaları Bağdat'ta çok daha net ve dikkat çekici bir biçimde görülebilir. Bu devirde Şiiler, toplumsal yaşamda önceden yaşadıkları bazı kısıtlamalardan uzak ve kendilerini daha özgür hissetmişlerdir. Tarihte ilk kez Bağdat'ta "Sebbü's-Sahabe" inançlarını ortaya çıkararak camilere bazı sahabeleri kötüleyen metinler yazmışlardır. Büveyhi emiri Muizzuddevle'nin emriyle Aşure törenleri yapılmış ve tüm bu faaliyetler uzun zaman devam ettirilmiştir. Şiiler, Bağdat'ta yaşadıkları mahallede bulunan cami, mescit ve meşhetlerde ezanı kendi inanışlarına uygun biçimde okumuşlardır. Büveyhoğulları döneminde önemli bir reform da, Bağdat'ta ilk kez Hz. Ali'nin ailesinden gelenlerin, nüfus ve yargı işlemleri adına özgür bir yöneticilik kurumlarının olmasıydı. Büveyhoğulları'nın yönetime geçişleri Şii-Sünni çatışmalarını şiddetlendirmiştir. Özellikle Bağdat, Büveyhioğulları'nın idarede olma sürecinde büyük çaplı ve devamlı mezhep kavgalarının ortasında kalmıştır. Bir yüzyıldan fazla Büveyhoğulları'nın yönetiminde kalan Bağdat'ın geçmişine, bir bakımdan Sünni-Şii kavgaları dönemidir demek mümkündür. 1055 yılında Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in

[23] Mustafa Demirci "Bütün Yollar Bağdat'a Çıkar: Geç Antik Çağın Bilim, Düşünce ve İnançlarının Bağdat'a İntikali", *İstem Dergisi*, 15(30), 2017, ss. 226-227.

Bağdat'ı kuşatarak Şiilerin koruyucusu olan Büveyhoğulları dönemini bitirmesiyle beraber Şiiler ve Sünniler arasındaki husumetler azalma göstermiştir.[24]

Osmanlı egemenliğinin ilk dönemlerinde Bağdat ve çevresinde kalabalık bir Şii nüfus bulunmaması farklı guruplar arasında mezhebi husumetlerin de meydan gelmediği manasındadır. XIX. yy.'ın ortalarına gelindiğinde Osmanlı-İran münasebetlerinin ılımlaşmasıyla birlikte İran, Bağdat ve çevresine yakından ilgi göstermeye başladı. Bu durum da İran'ın coğrafyadaki etkinliğini artırmış ve Şiileştirme çalışmalarına da ivedilik kazandırmıştır.Bunlara ek olarak 1859 yılında Bağdat ve çevresindeki Şiilerin yargı işlerinin Osmanlı mahkemelerinden alınıp, Şii alimlere devredilmesi de yörede Şii baskınlığını iyice güçlendirmiş ve Şii alimler önderliğinde Şiileştirme çalışmalarına ayrı bir hız katmıştır.[25]

1.2. Numan el-Alusi'nin Hayatı

Tam adı, Es-Seyyid Hayreddin Numan bin Mahmud Ebu'l Berekat el-Alusi el-Bağdadi olan bilginimizin nesebi, Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin'e dayanmaktadır. Vaiz, fakih, kelamcı, araştırmacı, edebiyatçı ve kadı özellikleri ile bilinen Numan; Bağdat'ta alimler sülalesi olarak tanınan el-Alusi ailesinin en değerli bireylerindendir.

Bağdat'ta Cuma gününe tevafuk eden 1252/1836 tarihinde dünyaya gelmiş, henüz yirmi yaşına gelmeden tanınan ve sayılan hocalar arasına girmiştir. Hayatının erken dönemlerinde birçok yüksek mevkiler üstlenmiştir. İhsa, Süleymaniye, Kerbela, Hille ve Necef şehirlerinde genç yaşına rağmen kadılık görevlerinde bulunmuştur. Hac vazifesi niyeti ile kadılık görevini bırakarak, mukaddes beldelere gitmiş, bir müddet Mekke ve Medine'de kalmış, sonra tekrar Bağdat'a dönüş yaparak tedris ve kitap telifi ile meşgul olmuştur. Bir müddet sonra hilafet diyarına yolculuk yapmış, oradaki ziyaretini tamamladıktan sonra Mısır'a geçerek burada da birçok meşhur alim ve üdeba ile bir araya gelmiştir. (h. 1295). Mısır'da kaldığı süre içerisinde asıl geliş gayesi olan, babası meşhur müfessir Mahmud el-Alusi'nin yazmış olduğu *Ruhu'l-Meani* adlı tefsirin basımını yapmıştır. Bir müddet sonra İstanbul'a da bir seyehat gerçekleştirerek (h. 1300), payitahtta iki sene civarında kalmıştır. Burada en güzel şekilde ağarlanmış, kendisine eğitim alanında yeni vazifeler verilmiş olarak Bağdat'a "Reisü'l-Müderrisin" sıfatı ile dönmüştür. Bağdat'a Reisü'l-Müderrisin sıfatı ile varınca Mercaniyye medresesinde ilim ile meşgul olmuştur.

---

[24] Yusuf Benli, "Şii-Sünnî İlişkileri Çerçevesinde Irak'ta Sadr Ailesi" *E- Makalat Mezhep Araştırmaları*, 1(2), 2013, ss. 429-432.
[25] Muharrem Akoğlu, "Irak'ta Şiî Varlığı", *E- Makalat Mezhep Araştırmaları*, VI/2, 2013, ss. 393-394.

Vezir Davut Paşa, Bağdat'ta yaptırdığı medresede de ders vermesini istemesi üzerine, el-Alusi, Vali'nin bu talebine icabet etmiş, burada da hem ders vermiş hem de hat dersi alarak bu dalda da uzmanlaşmıştır.

Bağdat'ın 19 yy.'da bilinen en meşhur alimlerinden Eseriy ve Mahmud Şükri el-Alusi; Numan el-Alusiyi buğday tenli, orta boylu, sabırlı, yetenekli, nükteli, şakacı, yumuşak huylu, geçimli, zahid, güzel ahlaklı, cömert ve vefalı şair hattı güzel, ilmi kuvvetli ancak aklı ilminden daha büyük, akıllı ancak zekası aklından daha keskin birisi olarak tarif ederler. Numan el-Alusi müfti olan Derviş efendi'nin kızı Asiye hanım ile evlenmiş, 4 erkek evladı dünyaya gelmiştir.

Mahmud Şihabuddin efendinin evlatlarının hepsi ciddi bir ilim tahsili yapmış, çevrelerinde ve akranları arasında ilim, hilim ve güzel ahlakları ile tanınmış, hayatlarını ilmi çalışmalara adamış oldukları nakledilmektedir.[26]

1.3. el-Alusi'nin Hocaları ve Talebeleri

Numan el-Alusi ilk eğitimini o dönemde Bağdat'ın önde gelen alimlerinden olan babası müfessir Mahmut el-Alusiden ve babasının en meşhur talebelerinden aldı. Kur'an-ı Kerimi ve Hadis alanında ibn-i Malik'in elfiyyesini hıfz etti. Babasının talebelerinden feraiz, nahiv, sarf ve fıkıh okudu. Babasının vefatından sonra da Bağdat'ın meşhur alimlerinden akli ve nakli ilimler tahsil etti. Genç yaşına rağmen birçok dalda hocalarından icazet aldı. Edebi, zekası ve müthiş hafızası ile hocalarının takdir ve beğenisini kazandı. Kendisi de hocalarına karşı son derece hürmetkar davranıp istikamet üzere yaşamaya ve hocalarının yolundan gitmeye çalışırdı. Özellikle ifrat ve tefritin olduğu bu dönemlerde Kur'an ve Sünnet'e bağlı kalmış ve selefin yolunu takip etmiştir.[27]

---

[26] Alusi'nin hayatı hakkında geniş bilgi için bkz: AhmetTeymur Paşa, *A'lam el-Fikri'l-İslami fi'l-Asrı'l-Hadis*, el-müllefat et-Teymuriyye, Daru'l-Afaki'l-Arabiyye, Kahire 2003, s. 307; *el-Mu'cem el-Cami'i fi Teracim el-Ulema ve Talebeti'l-İlmi el-Muasirin,* Mülteka ehlü'l-Hadis Üyeleri, 1/363; Hayreddin ez-Zirkili ed- Dimaşki, *el-A'lem*, Daru'l-İlmi li'l-Meleyin,15.baskı, Dimaşk 2002, 5/29, 8/42,43; Muhammed bin Abdulhay el-Kettani, *Fihris el-Feharis ve'l-Esibati ve Mu'cemu'l-Meacimi ve'l-Meşyehati ve'l-Müselseleti*, Beyrut, 2. Baskı, 1982, Nun harfi 2/672; Mahmud Şükri el-Alusi, *el-Miskü'l Azfer*, Matbaatü'l-Adab, Bağdat 1935, ss. 51-54; ebu et-Tayyib Muhammed Sıddik Han bin Hasan bin Ali ibn Lütfullah el-Hüseyni el-Buhari el-Kannuci, *et-Tac el-Mükellel min Cevahir Measir et-Tiraz el-Ahiri vel Evvel,* Evkaf ve İslami işler Bakanlığı, I. baskı, Katar 2007, s.511; Abdurrezzak bin Hasan bin İbrahim el-Biytari el-Miydeni ed-Dimaşki, Talik, *Hilyetü'l Beşer fi Tarihi el-Karni es-Salisi Aşar*, Dar Sadır, II.Baskı, Beyrut 1993, s. 1571.

[27] Geniş bilgi için bkz: Ahmed Teymur Paşa, a.g.e., s. 307; ebu et-Tayyib Muhammed Sıddik Han bin Hasan bin Ali ibn Lütfullah el-Hüseyni el-Buhari el-Kannuci, a.g.e., s. 510.

Numan el-Alusi h. 1301'de bastırmış olduğu *Sebetihi* (في ثبته) adlı eserinde kendilerinden icazet aldığı sekiz hocasını zikretmiştir. İcazet aldığı hocalar arasında Kadiri tarikatı şeyhleri de bulunmaktadır, icazet aldığı hocalarından bazıları şunlardır:

Babası Irak Müftüsü Ebu's-Sena Şihabuddin Mahmud el-Alusi (h. 1217/1802) Bağdat'ta doğmuş, (h. 1270/1854) te vefat etmiş, Irak'ın meşhur alimlerinden biridir. h. 1248'de müftilik makamına getirilmiş bir müddet sonra görevinden alınmıştır. Selef görüşünü benimsemiş olan üstad Mahmud el-Alusi tefsir, hadis, fıkıh ve şiir alanında çevresinde otorite kabul edilirdi. Müftilik görevini bıraktıktan sonra hayatını tamamen ilme vakfetmiş ve birçok kıymetli eser yazmıştır. En çok bilinenleri: Ruhu'l Meani (tefsir alanında), Ğaraib el-İğtirab (yabancılaşmadaki gariplikler; araştırma, tartışmalar ve görüşler), Keşfü'l et-Turrati ani'l-Ğurrati (Haririye ait Zürretü'l-Ğavas) eserinin şerhi, Makamat fit-Tasavvuf ve'l Ahlak (Zemahşerinin tasavvuf hakkındaki görüşlerinin eleştirisi), adlı eserleri en meşhur olanlarıdır. Numan el-Alusi babası Allame Mahmud el-Alusiden : Muğni el-Lebib, Şerh el-Elfiyyeti li ibni Nazimihe ve Mantık ile ilgili eserleri okumuştur.

Hindistanın phopal bölgesinde medfun olan (h. 1248-1307), Sıddik Hasan han el-Buhari el-Kinnuci

Tarihçi eş-Şeyh Ahmed bin İbrahim bin İsa el-Hanbeli es-Sedeyri en-Necdi (h. 1253-1329), Numan el-Alusi'nin te'lif ettiği eserlerde büyük emeği olan üstadlardandır.

Hanefi fıkhında Bağdat'ta ekol olanlardan allame eş-Şeyh Safaeddin bin Abdullah bin Musa el-Bendenici en-Nakşebendi el-Bağdadi el-Hanefi'den Kasimi icazetini almıştır.

Şam müftisi müfessir ve fakih es-Seyyid Mahmud bin Nesib Hamza el-Hamzavi ed-Dimaşki el-Hanefi (h. 1236 veya 1234-1305), el-Muammer Kakah Ahmed bin eş-Şeyh Maruf el-Berazenci es-Süleymani el-Alevi eş-Şafii (h. 1207-1305), Abdulğani el-Miydeni ed-Dimaşki el-Hanefi (h. 1222-1298), el-Muhaddis el-Allame Hüseyin bin Muhsin es-Seb'i el-Ensari el-Yemeni (h. 1245-1327), Hüseyin efendi el-Bişderi el-Kürdi (h. 1226-1322) ve es-Seyyid Abdurrahman efendi el-Mahdi el-Kadiri el-Kiylani (h. 1261-1345) kendilerinden ders aldığı üstadlarındandır.

Molla Abdurrezzak bin Muhammed Emin el-Bağdadi'den hanefi fıkhında icazet aldığı hocalarındandır. O da Haşiye'nin müellifi el-Allame Muhammed Emin Abidin ed-Dimaşki'den icazet almıştır. Ebu Bekir bin Muhammed el-Haşimi el-Kürdi, es-Seyyid

Muhammed Emin el-Vaiz es-Selefi (h. 1223-1274), gibi bilginler Alusi'nin yetişmesinde katkı sağlamışlardır.[28]

Numan el-Alusi h. 1302 yılında Mercaniyye medresesinde Reisü'l-Müderrisin olarak görev yapmış, Medresede farklı alanlarda dersler vermekte olup birçok talebenin yetişmesinde emek sarfetmiştir. Yetiştirmiş olduğu önemli talebelerden bazıları şunlardır:[29] Eş-Şeyh el-Allame Abdülkerim eş-Şeyhali, lakabı: ebu-s Sa'ika (ö. 1285/1867), Yazar ebu'n Nasr es-Selavi (ö. 1328/1910), Abdurrezzak el-A'zami (h. 1281-1328), Muhammed Sabiteddin el-Alusi (ö. 1329/1911), Alaaddin Ali bin Numan bin Mahmud el-Alusi (ö. 1340/1921), Ebu'l Meali (ö. 1342/1924), Mahmut Şükri el-Alusi (ö. 1342/1924).

1.4. Hitabeti ve Vaizliği

Üstad Numan el-Alusi'nin ilmi çalışmaları medrese ve eser telifi ile sınırlı kalmamıştır. Tebliğ ve irşad faaliyetlerinde her sene ramazan ayında Bağdat'ın büyük Camilerinde vaaz ve hutbeler okuyarak ilmi ders halakaları oluşturmuş, şehir halkı ve civarından gelen halka etkileyici hitabeti ile halkı irşad etmeye çalışmıştır. Camideki ilim meclisleri, vaaz ve hutbe okuduğu camiler dolup taşmıştır.[30]

1.5. Eserleri

Numan Hayreddin el-Alusi birçok eser te'lif ettiği gibi nadir eserleri toplamış ve Mercaniyye medresesine vakfetmiştir. Bu eserler hala medresede koruma altında bulunup ilim ehlinin istifadesine sunulmaktadır. Alusi'nin eserlerinden bazıları şunlardır:

1- *el-Cevabü'l-Fesih Lima Leffekahü Abdülmesih*: Çalışmamızın ana konusu olup ileriki satırlarda hakkında geniş bilgi verilecektir.

2- *Cilau'l Ayneyni bi Muhakemeti'l Ahmedeyn*: Sahasında bedeli olmayan kıymetli bir eserdir. Bu eser h. 1297 yılında yazılmıştır. İçerik olarak Ahmed bin Teymiyye'nin bazı görüş ve fikirlerini desteklemiş, Ahmed bin Hacerü'l Heytemiyyi tenkid etmiştir.

3- *el-Ayatü'l Beyyinat fi Adami Simai'l Emvat İnde'l-Hanefiyyeti's-Sadat*: Alusi bu eserini iki günde yazmıştır. Ramazan ayında h. 1305 camide yapmış olduğu vaaz ve sohbetleri sabote etmek isteyenler, üstadın dile getirmiş olduğu "eğer ölüler dirileri

[28] Geniş bilgi için bkz: Muhammed bin Abdulhay el-Ketteni, a.g.e., s. 672; Ahmed Teymur Paşa, a.g.e., s. 331; Muhammed Ziyad en-Nekleh, el-Allametü'l-Eseri en-Numan el-Alusi, şebeketü'l-Alukeh, https://www.alukah.net (Erişim Tarihi: 01.07.2018).
[29] Geniş bilgi için bkz: Muhammed Ziyad et-Nekleh, a.g.y., (Erişim Tarihi: 01.07.2018).
[30] Geniş bilgi için bkz: Mecelletü Lügati'l-Arabi'l-İrakiyye, *Aylık Edebiyat, Tarih ve İlim Dergisi*, Matbaatü'l-Adab, Bağdat 2013, 4/ 343-346.

duymuş olsaydı" konuşmasını eleştirmişler ve fikirlerinin Ehli Sünnet'e muhalif olduğunu yayarak camii irşad programlarının iptali için çaba sarf etmişlerdir. Üstad sabık ülemanın ve özellikle Hanefilerin bu konudaki görüş ve fetvalarını cami kürsüsünden kalabalığa anlatarak, kendisini eleştiren muhaliflere büyük bir ders vermiştir. Bunun üzerine Alusi yapmış olduğu sohbet ve araştırmasını bir araya getirerek söz konusu risalesini yazmış ve h. 1305 yılında neşretmiştir. İmam Albani bu eseri tahkik ederek h. 1398 yılında Mektebü'l İslami de tekrar basımını yapmıştır.

4- *Ğaliyetü'l-Mevaiz ve Misbahü'l-Müttaizi ve Kabsü'l-Vaizi*: İki cilt ve elli babtan müteşekkil olan bu eserini, senenin elli haftasına nisbet ile yazmıştır. İbnü'l Cevzi ve benzeri ülemanın eserlerinden yararlanarak hazırladığı bir vaaz kitabıdır. Günümüzde Irak vaizlerinin faydalandığı en muteber eserlerdendir. İlk baskısı h. 1301'de Bolak'ta yapıldıktan sonra, Mısır'da iki baskısı daha yapılmıştır. Günümüzde ise Cidde de Darü'l-Minhac'da baskısı tekrarlanmıştır h. 1425.

5- *el-Ecvibetü'l-Akliyyeti li Eşrefiyyeti-ş-Şeriati'l-Muhammediyye:* Hindistan'da Fars'ça olarak yayınlanan el-Hablü'l-Metin isimli gazete editörünün İslam alimlerine hitaben, Hz.Muhammed'in hatemü'l Enbiya olduğunun ve getirdiği Şeriatin diğer şeriat hükümlerini geçersiz kıldığınının ispat edilmesini talep eden yazısına cevap olarak Numan Hayreddin el-Alusi'nin kaleme aldığı bu yazı aynı zamanda Kadiyani ve Ahmediyye mezheplerine de cevap mahiyetindedir. Hindistan'ın Mombay kentinde Gülizar Hüsni'nin matbaasında basımı yapılmıştır, h. 1314.

6- *el-Hibau Fi'l-İysai*: Vasiyet ile ilgili hükümler içeren bu eser el-Hibaya fi'l Vasaya ismi ile de bilinir. Hanefi Alimlerinden meşhur Fakih ibn-i Abidin'in yazmış olduğu Reddü'l-Muhtar ala-d Dürri'l-Muhtar adlı eserinden özetlenerek, el-Hibau fi'l-İysai eseri te'lif edilmiştir. Oğlu es-Seyyid Alaaddin tarafından h. 1328'de bastırılmış, Dr. Abdullah bin Casimde tahkikini yapmıştır.

7- *et-Tarifi ve-t Te'lidi fi İkmali Haşiyeti'l-Validi*: Arapça nahiv alanında ibn-i Hişam'ın yazmış olduğu Kitru-n Neda eserine müfessir el-Alusi'nin yazmaya başlamış olduğu haşiyenin tamamlanmış şeklidir. Kudüs'te h. 1320'de basımı yapılmıştır.

8- *Sülüsü'l-Ğaniyati fi Zevati't-Tarrafeyni Mine-l-Kelimati*: Arap lügatı ile ilgili okuma ve yazımında değişiklik arz etmeyen bazı kelimeler ile ilgili malumat ve örnekleri içerir. Beyrut'ta h. 1319'da Matbaatü'l-Edebiyye de basımı yapılmıştır.

9- *Sadiku'l-Fecreyn fi Cevab-i Ehli'l-Bahreyn*: Hz. Ali ve Hz. Muaviye hakkında yazılmış, büyük sayfalarla yetmiş sayfadan oluşan bir eserdir.

10- *el-Ecvibeti-n Nu'maniyye ani'l Esileti'l Hindiyye*: İstiva ve Hz. Muhammed'in Hatemü'l Enbiya mes'lesi ile ilgili büyük sayfalardan oluşan yirmi iki sayfalık bir eserdir.

11- *Şerhu Kifeyeti'l-Mütehaffizi li'l Ecvabiyyi*: (tamamlanmamıştır).

12- *Havru Uyuni'l Huri*: Nazım ve şiirden müteşekkil eseridir.

13- *İrşad en-Naşiin*: Bağdat'ta h. 1332 yılında Matbaatü'l-Adab'ta altmış beş sayfa olarak basımı yapılmıştır. el-Alusi'nin lise öğrencilerine verdiği dini, ilmi ve edebi derslerin bir araya toplanmasından oluşmuştur.[31]

Alusi'nin kısaca tanıtımını yaptığımız eserlerinin dışında başka eserleri de vardır: Bunlardan bazıları şunlardır; *Süelü Basriyyin Havle men Rafea'l Hamse min Temri İkarati'l Hükümeti ala Niyyeti'z-Zekati, Resail fi'l Fıkhi, Fağiyetü'l-Ğaliyeh, Muhtasar Tercümeti'l İmam Ahmed bin Hanbel li-ibn el-Cevzi, Şekaikü-n Nu'man fi Reddi Şekaşiku ibnu Süleyman ve el-İsabetü fi Men'in-Nisai mine'l-Kitabeti*.

1.6. Vefatı

Nu'man Hayreddin el-Alusi Bağdat Valisi Namık Paşa döneminde h. 1317 yılında, 65 yaşında iken hastalanmış, muharrem ayında Bağdat'ta Hakk'ın Rahmetine kavuşmuştur. Vefat haberi İslam alimlerini derinden üzmüş, cenaze namazı sayılması pek mümkün olmayan kalabalık bir topluluğun katılımı ile eda edildikten sonra Mercaniye medresesine defnedilmiştir.[32]

1.7. Abdülmesih bin İshak el-Kindi

1.7.1. Hayatı

Yapmış olduğumuz çalışmalarımızda Kindi'nin hayatı hakkında geniş bilgiye rastlayamadık.

---

[31] Geniş bilgi için bkz: Ahmed Teymur Paşa, a.g.e., s. 307; Hayruddin ez-Zirkeli, "terâcim-i eşhuri'r-ricâl", *el-Â'lâm Kâmûsu* Beyrut 1969, c. 8, ss. 42, 43; Halid er-Ribat Seyyid İzzet Iiyd, el-Cami'i li Ulumi'l-İmam Ahmed , Kısmu'l-Fıkhi, ebu Abdullah Ahmed bin Hanbel, Daru'l-Felah li'l-Bahsi'l-İlmi ve Tahkiki-t Türas, Elfeyyum, Mısır, I.baskı, h.1430, 2/216; ebi'l Beraket Hayruddin Numan bin Mahmud el-Alusi, *Celau'l-Ayneyn bi Muhakemati'l-Ahmedeyn*, İbn-i Teymiyye ve İbni'l Heytemi, tahkik ed-Dani bin Münir al Zehavi, el-Mektebetü'l-Asrıyyeti, Sayda-Beyrut, I. Baskı, h.1427, ss. 16, 17.

[32] Geniş bilgi için bkz: Ahmed Teymur Paşa, a.g.e., s. 307; Ömer bin Rıda bin Muhammed Ragıb bin Abdülgani Kehhaletü'd-Dimaşki, Mu'cemü'l-Müellifîn Terâcimü Musannifeyi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Mektebetü'l-Müsenna, Dar İhyai-t Türas el-Arabi, Beyrut, "Nun harfi", 13/107; Mecelletü Lügati'l Arabi'l Irakıyye: 4/343-346.

Edebi ve ilmi bir kişilik olan el-Kindi'nin Hıristiyanlık dinine bağlılığı ile tanınan bir şahsiyet olduğu, Halife Me'mun tarafından kendisine saygı gösterilerek yakınında bulunanlar arasında yer aldığı, adına yazılmış olan cevabi risalenin içeriğinden anlaşılmaktadır.

Irak'ta 3/9 yy.' da dünyaya gelen Arap hıristiyan olan yazar, Kinde kabilesine mensubtur. Hıristiyanlık ile ilgili eserleri vardır. Abdullah bin İsmail el-Haşimi kendisini İslam'a davet etmesi üzerine Mecidiyye Risalesi olarak isimlendirilen bir reddiye yazmıştır.[33] Bu reddiyesinde Hıristiyanlığın İslam'dan üstün olduğunu iddia ederek İslam dinini, mukkaddesatını ve Hz. Muhammed'i eleştirmektedir. Yazmış olduğu bu reddiye Doğu ve Batı Hıristiyanları arasında büyük bir kabül görerek; Latince, İngilizce ve başka dillere çevrilmiştir.[34]

1.7.2. Kindi'nin Teslis İnancı'nın tarihçesine Genel Bakış

Tezimiz, Alusi'nin, Kindi'nin teslis ile ilgili görüşlerine yönelttiği eleştiriler üzerine olması hasebi ile öncelikle teslis inancının tarihçesi ile ilgili bilgi vermenin faydalı olacağını düşünüyoruz.

Sözlükte "üçleme" anlamındaki teslis kelimesi teolojide üç unsurlu (Baba-Oğul-Kutsal Ruh) ilahlık anlayışını ifade etmektedir. Günümüz hıristiyanlarının amentüsü olan, ancak anlaşılması, anlatılması ve savunulması teologlar arasında yüzyıllardır tartışma konusu olmuş bu doktrinin tarihsel sürecini ele alarak, Kindi'nin teslis'e bakışının kökenlerinin daha iyi anlaşılacağı kanaatindeyiz. Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde Hz. İsa ve tabiileri Kitab-ı Mukaddes'e uygun olarak tevhid akidesini (tek İlah) tebliğ etmiş oldukları, mukaddes metinlerde teslis ne kelime ne de doktrin olarak mevcut olmadığı, teslisin üç unsurundan birlikte sadece muhtemelen geç dönemlerde bahsedildiği ifade edilmektedir.[35]

---

[33] Ömer bin Rıda bin Muhammed Ragıb bin Abdülgani Kehhaletü-Dimaşki, a.g.e., 6/174.

[34] Şaban Ali Düzgün, "Oriental Studies and Conception of Islam During the Crusade Period", International Symposium, s.164. Eserin İngilizce tercümesi için; N.A.Newman, *The Early Christian-Muslim Dialogue*, A collection of documents from the first three Islamic centuries (632-900 AD.); yorumlarla birlikte İngilizce tercüme için; Interdiciplinary Biblical Research Institute, Pensylvania 1993, ss. 355-547. Bahsi geçen tercümanlarla ilgili detaylı bilgi için; Islamochristiana, 5, 1979, ss. 312-313.

[35] Jaques Waardenburg, "Teslis", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 40, İstanbul 2011, s. 548. Hıristiyanlar teslise ilişkin metinsel dayanak olarak Yuhanna: I/1–3, 14; Matta XXVIII/19; Korintoslulara: XIII/13; Yuhanna: XVII/21'i gösterirler. Ayrıca Bkz: Mehmet Aydın, 1989, a.g.e., s. 113. Fakat bu metinlerin hiçbirinde teslis ne terim ne de kavram olarak geçmez. Nitekim Vatikan'ın resmi ansiklopedisi olan Catholic Encyclopedia'nın 1913 versiyonunda teslis teriminin İncil'de geçmediği açıkça ifade edilir. Bkz. http://www.newadvent.org/cathen/15047a.htm. Bu ansiklopedinin 2002 versiyonunda teslis için değil

Tarihte bilinen, bugünkü anlamı ile örtüşmeyen teslis kelimesini (triados), ilk defa Antakya Patriği Teofilos yaklaşık 180 yılında Tanrı, Tanrı'nın kelimesi ve hikmeti (ruhu) anlamında kullanmıştır. Oğul ve ruhu tek bir Tanrı'nın (Baba) farklı görünümleri biçiminde yorumlayan ise II. yy.'da ilk kilise babalarından Irenaeus (ö. 202). Yaklaşık bir asır sonra doktrinleşecek olan teslis akidesini belirleyecek şekilde ilahlıktaki üç unsurdan (ekanimu selase) bahseden ilk Latin kilise babası da Tertullian (ö. 225) olmuştur. Tertullian üç unsurun özde bir, şahsiyet olarak ayrı olduğunu ve bu şahsiyetlerden her birinin kainatın yaratılışında farklı misyonlarının olduğunu iddia etmiştir. Bu şahsiyetlerden birincisinin (Baba) yaratma, ikincisinin (Oğul) kurtarma, üçüncüsünün ise (Kutsal Ruh) kutsama vazifesini icra ettiklerini ileri sürmüştür. Hiyerarşik bir teslis anlayışı öngören doğu kilisesinin en büyük teoloğu olarak kabul edilen İskenderiye'deki Katekhetler okulunun başında bulunan Origenes (ö. 254), babadan manevi olarak çıkan Kelimenin (logos) kainatı idare etme, kelimeden çıkan Kutsal Ruh'un ise azizlere ilhamda bulunma vazifesine dikkatleri çekmiştir.[36]

Teslis inancı üç uknum dogmasının temellerinin atıltığı bu dönemden başlayarak, günümüze kadar devam eden seyir içerisinde Hıristiyan teolojisinin en tartışmalı konularından biri haline gelmiştir. Hıristiyan din ve devlet adamları, Dinler Tarihinde "Konsiller" olarak bilinen oturumlar düzenleyip, tartışmalara son vererek inanç ve fikirde vahdeti sağlamaya çalışmışlardır. Elbette işin politik yönünün de bulunduğu aşikardır. Zira IV. yy.'da İmparator Kostantinos, Hıristiyan alemindeki fikir ve inanç birliğini İmparatorluğun teminatı olarak görerek, süregelen teolojik tartışmalara son verip kilise varlığını güçlendirmek gayesi ile İznik'te 325 yılında, doğu ve batıdan din adamlarının katılımı ile ilk konsil toplantısını gerçekleştirmiştir. İlk konsilde Baba ile Oğul arasındaki ilişki üzerinde tartışmalar cereyan etmiş olup, Mısırlı Hıristiyan teolog Arius tesliste ezeli ve tek İlah'ın var olduğunu (Baba), Oğul'un (Mesih) doğurulmuş olması hasebi ile ezeli olmasının mümkün olmadığını savunmuştur. Oğul'un yaratılma şeklinin üstünlüğünü ve kurtuluşa vesile olduğunu kabul etmekle beraber, yaratılmış bir varlık olduğunu beyan

İncil'den bir delil bulmayı, bu terimi M.S. IV. yy.'dan daha geriye götürmenin bile imkânsız olduğu ifade edilir. Hıristiyan otoritelerin teslisin metinsel dayanaktanyoksun olduğuna ilişkin ifadeleri hakkında daha fazla bilgi için bk. Abdullah, What Did Jesus Really Say?, s. 81 vd. Öte yandan bazı Hıristiyan yazarlar "vahiy" terimini "Tanrı'nın kendini açması" (revelatum) anlamında alarak vahyi sözlü ifadelerden ziyadetarihsel olaylar zinciri olarak yorumlar ve teslisi böylesi bir yorum temelinde savunmayaçalışırlar. Bk. Leonard Hodgson, The Doctrine of the Trinity (Croall Lectures, 1942–1943), James Nisbet and Company Limited, London 1944, ss. 15 vd.

[36] Jaques Waardenburg, 2011, a.g.e., s.548; bkz: Tahir Uluç, "Tevhit-Teslis Polemiğinin İslâm Felsefesindeki Yansıması: Yahyâ Bin 'Adî Ve Makâle Fî't-Tevhîd'i", *Hitit Üni. İlahiyat Fak. Dergisi*, 2006/1, c. V, Sayı: 9, s. 86.

etmiştir. Birinci konsilde tartışma konusu olan Baba-Oğul ikileminde birinci ilkenin (Baba) ezeli ve mutlak ilahlığını, ikinci ilkenin (Oğul) birinci ilke ile aynı olmayıp, benzer tabiat sahibi olduğunu savunmuştur.[37]

Arius'un İznik konsilindeki İsa'nın ilahlığını red ve tek tanrı inancını benimseyen savı Vares ve bazı Doğu piskoposları tarafından desteklenmiş olsa da İskenderiye piskoposu Aleksander, Athanasius ve Batı piskoposları tarafından sert eleştirilere maruz kalarak, yapılan oylama sonucunda tezi ret edilmiş, bu görüş ve savunucuları da heretik kabul edilmiştir.[38]

İznik Konsilinde teologlar ikinci uknum üzerine yoğulaşıp tartışmalar alevlenince, üçüncü uknum olan "Ruhu'l-Kudüs" ün tabiati müphem kalmıştır. Hıristiyanlığı resmi din haline getiren İmparator I. Theodosios zamanında, IV. yy.'da İstanbul Patriği olan Mekedonius'un "Ruhu'l-Kudüs" ün yaratılmış olduğunu iddia etmesi üzerine, İstanbul'da 150 üyenin katılımı ile ikinci Konsil toplanmış ve teslisi oluşturan Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un aynı cevherden-öz'den geldiği ve üçünün de uluhiyet bakımından aynı olduğu tezi kabul edilerek ilan edilmiştir.[39]

Teslisin uknumları olan Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un bir yandan birbirlerinden farklı ve ayrı "Tanrı şahsiyetler" olarak tanımlanması, diğer yandan da Tanrı'nın bir olduğunun ikrar edilmesi akıldışı olarak görülmüş; bu yüzden teslis akidesi, Hıristiyan bilginler tarafından akılla anlaşılamayan ve ancak inanılması gereken bir sır ve dogma olarak nitelendirilmiştir.[40]

Konsillerin hareket noktası her ne kadar Hıristiyanlar arasında itikad birliği ve vahdeti sağlamak gibi görünse de tarih boyunca bunun gerçekleşmediği aşikardır. İkinci Konsilden sonra teslisin resmi kilise tarafından kabül görerek ilan edilmesinden sonra, aykırı inanışların heretik kabül edilmesi Hıristiyanlık aleminde dağılma ve şiddetli tartışmaları da alevlendirmiştir.

İlk iki konsil'de teslis akidesi etrafındaki mücadele ilerleyen zamanda içerikleri (unsurlar) hakkındaki tartışmalara yerini bırakarak, Hıristiyan aleminde ayrılmalar ve aforoz sisteminin meydana gelmesine sebep olmuştur. Devletin resmi akidesi şeklinde kabül edilerek ilan edilen teslis unsurlarının (üçlü birlik-akanimu selase) ikincisi olan Hz.

[37] Jaques Waardenburg, 2011, a.g.e., s. 548; ayrıca bkz: Tahir Uluç, a.g.e., 2006/1, c. V, Sayı: 9.
[38] Jaques Waardenburg, 2011, a.g.e., s. 548; ayrıca bkz: Tahir Uluç, a.g.e., 2006/1, c. V, Sayı: 9.
[39] Mehmet Aydın, 1982, a.g.e., s.143; Bkz: Jaques Waardenburg, 2011, a.g.e., s. 548.
[40] Tahir Uluç, a.g.e., s. 85.

İsa'nın mahiyetine yönelik yapılan tartışmalar üzerine iki konsil toplantısı daha yapılarak (Efes, 431; Kadıköy, 451) bir karara varılmaya çalışılmıştır.

Teslis'in ikinci uknumu olan Mesih'in tabiatı ile ilgili teologların farklı fikirler beyan etmesi üzerine ortaya birçok ekol çıkmıştır. Biz bu ekollerden Apoloji'nin yazarı kabul edilen el-Kindi'nin savunduğu mezhebi olan Nesturilik ve risalelerin asıl yazarının Yakubi mezhebi müntesibi olan Yahya bin Adiyy olduğu iddiası[41] üzerine bu iki fırkaya değinmenin uygun olacağı düşüncesindeyiz.

1.8.Kindi'nin devrindeki iki önemli Hıristiyan mezhebi: Nesturilik ve Yakubilik

1.8.1. Nesturilik

Nesturi hareketin temsilcisi, Antakya ilahiyat ekolünün iki büyük şahsiyeti Diodorus ve talebesi Theodore'nin tesirinde kalan Nestorius (ö. 450)'tur. Arius taraftarları ile yapmış olduğu mücadelelerle kendini gösteren, Suriye asıllı, bilgi-beceri ve hatipliği ön planda olan Nestorius İmparator II. Thedos'un desteği ile İstanbul Patrikliğine getirilmiştir (m. 428). Aristocu ve tenkitçi yaklaşımı ön plana çıkan Antakya ekolü Kitab-ı Mukaddesteki lafzi manaların takibinde diyalektik metod tercihine yönelmiştir. İmparatorluk resmiyette Îsa'nın tek bir şahsiyette ilâhi ve insani (lahuti-nasuti) iki ayrı tabiata sahip bulunduğu, yani aynı anda hem tam bir insan hem tam bir ilâh ve Meryem'in de Tanrı'nın annesi (theotokos) olduğu görüşünü benimseyerek ilan etmiş olmasına rağmen, Antakya ekolü'nün öncüsü Nestorius, "İsa, içinde Allah'ın kelimesinin (verbe) bulunduğu bir insandan başka bir şey değildir" diyerek İsa'nın insan-Allah değil Allah taşıyıcısı olduğu görüşünü beyan etmiştir. Ona göre İsa iki tabiat sahibi (uknum) olup bunlardan birisi lahuti diğeri ise nasutidir. Böylece İsa beşeri tabiatiyle tam beşer, ilahi tabiatiyle de tam ilah olduğunu ileri sürerek her iki tabiatin İsa'da müstakil olarak mevcut olduğunu savunmuştur.[42]

Ekolün Hz. Meryem ile ilgili fikri ise şudur: İsa insan olarak, Meryem'den doğmuş, sonra Logos'un (Kelam=Kelime) insani bedenine girmesi ile (hülul) ilah olmuştur. Böylece Meryem, İsa'nın insani tabiatinin annesidir (Anthropotokos), lakin uluhiyet tabiatinin (Theotokos) annesi değildir.[43]

---

[41] Numan bin Mahmut el-Alusi, 1987, a.g.e., s. 17.
[42] Mehmet Aydın, 1982, a.g.e., s. 151; ayrıca bkz: Jaques Waardenburg, 2011, a.g.e., s. 548.
[43] İbrahim Kaplan, a.g.e., s. 24. Mehmet Aydın, 1982, a.g.e., s. 151.

Nestorius ekolünün savunmuş olduğu iki müstalil uknumlu İsa ve Hz. Meryem'in ilah İsa'nın annesi değildir görüşü, resmi hıristiyan akidesine ters düşmesi üzerine (Efes, 431) konsil kararı ile İstanbul Patriği Nestorius aforoz edilerek Libya'ya sürülmüş ve birkaç sene sonra orada ölmüştür. Nestorius'un ölümünden sonra taraftarları Edesse (Urfa) ve Nusaybin'de doktrinlerini öğretmek için okullar açmışlardır. Zamanla Nesturilik gelişmiş, misyonerleri sayesinde taraftarları çoğalarak Orta Asya, Arabistan ve Hindistan'da varlıklarını göstermeye çalışmışlardır. Nesturilik hareketinin izleri zamanımıza kadar ulaşmış olup, zamanımızda da Mezopotamya'da küçük bir Nesturi Kilise'sinin varlığından bahsedilmektedir.[44]

1.8.2. Ya'kubilik/Monofizitlik

Nestorius'un İsa iki müstakil tabiatlidir (lahut-nasut) görüşü üzerine, Efes Konsili'nde (435) aforoz edilmesi ile, bu itikada karşı başlayan tepki neticesinde ve bu savın aksi istikametinde yeni bir fikri haraket meydana gelmiştir. Bu hareketin savı ise; İsa'da iki tabiat bulunmayıp tek karakterli (monofizit) olduğudur. Bu düşüncenin habercisi Piskopos Apollinaire idi. IV. yy'ın ikinci yarısında İsa'nın günahtan kurtarıcı doktrinini ret ederek, Aristo felsefesinin etkisinde İncil metinlerini yorumlayıp insanın içinde ruh ve cesetten müteşekkil bir tek tabiata sahip olunduğu gibi uluhiyet ve cesette tek tabiati oluşturan iki kısım olduğunu savunmuştur. Böylece İsa'nın şahsında, aktif ve manevi bir varlık olan kelime'nin (Logos) uluhiyeti, diğer bir taraftan pasif bir unsur olan maddenin beden oluşu kabul edilmiş oluyordu.[45]

Piskopos Apollinaire'e dayandırılan bu fikirler, ilerde geniş taraftar kitlesine sahip olacak Monofizitliğin temel taşlarını oluşturma konumundadır. Monofizit görüşün öne çıkan iki ismi olan İstanbul Manstır Reisi Eutyches ve İskenderiyeli Cyrille'dir. Cyrille'ye göre İsa'da var olan lahuti ve nasuti iki tabiattan, nasuti şahsiyeti İlahi tabiat içinde yok olduğundan, İsa'da tek bir İlahi tabiatın varlığı inancı hasıl olmuştur. Dolayısı ile Monofisizim hareketi zuhur etmiş oldu. İskenderiye Patriği ve İstanbul Manastır Reisi Eutyches gayretleri ile Monofisizim hareketi büyük ivmeler göstermesi üzerine devrin İmparatoru Theodos II'de bu inancı benimsemiş, fakat ölümünden sonra yerine tahta geçen İmparator Marcien bu harekete rağbet etmeyerek İsa'nın tabiatı fikriyatını karara bağlamak üzere konsili toplamıştır (4. Genel Konsil, Kadıköy Konsili, 451). Bu konsil'de ilk iki

[44] Mehmet Aydın, 1982, a.g.e., s. 153; Bkz: Jaques Waardenburg, 2011, a.g.e., s.548.
[45] Mehmet Aydın, 1982, a.g.e., s. 154.

konsil kararı deklare edilip, Monofizit görüş ret edilerek taraftarları aforoz edilmiştir. Bizans İmparatorluğunun desteğini kaybedip taraftarlarının aforoz olması, Monofisizm doktrinini zaafa uğratmakla beraber tarih sahnesinden silememiştir. Urfa Piskoposu Jacques Baradai'nin (Yakup Baradai VI.yy.) çalışmaları sonucunda tekrar canlanmıştır. Bu zamandan itibaren Monofizit doktrin özellikle İslam kaynaklarında "Yakubi" veya "Yakubiler" ismi ile anılmıştır.[46]

[46] Mehmet Aydın, 1982, a.g.e., s. 155; ayrıca bkz: İbrahim Kaplan, a.g.e., s. 26.

İKİNCİ BÖLÜM

ABDULLAH BİN İSMAİL EL-HAŞİMİ'NİN EL-KİNDİ'Yİ İSLAM'A DAVET RİSALESİ VE EL-KİNDİ'NİN EL-HAŞİMİ'YE CEVABİ RİSALESİ

2.1. Abdullah bin İsmail el-Haşimi'nin Risalesine Genel Bakış

İslam'a davet risalesinin yazarı olarak gösterilen müellif Abdullah bin İsmail el-Haşimi (ö. 205/850) hakkında gerek Müslüman alimler gerek Batılı bazı bilginlerin genel görüşü ismin sembolik olduğu yönündedir. Seçilen ismin risaleye inandırıcılık katması düşüncesi güdülmüş olabileceğinden hareketle Halife Me'mun ile akrabalık bağı ilişkilendirilip, Hz. Muhammed'in de nesebi olan Haşim'i künyesi kullanılmış olduğu iddia edilmektedir.

Yapmış olduğumuz türkçe ve yabancı literatür taramasında Abdullah bin İsmail el-Haşimi'nin hayatı hakkında detaylı bilgi bulamamanın yanında beraber, metin ile ilgili İslam ve Batılı bilginlerin aktardığı bilgilerin sınırlı olduğunu gördük. Genelin sunduğu malumatta farklılık olmamakta risalelerin içeriğinden hareketle şu malumatları aktarılmaktadır: el-Haşimi'nin, Halife Me'mun'un yeğeni olup sarayda yaşayan bilgili ve dindar kişiliği ile tanındığını, vefat tarihinin de 205/850 olduğunu beyan etmektedir.[47]

Abdullah el-Haşimi'nin Halife Me'mun'a akrabalık bağı olan, takva sahibi, ihlaslı, dinine bağlı, Kur'an ve Sünnet istikametinde yaşayan birisi olarak bilinip, hakkında hüsnü şehadette bulunulan bir zat olduğu muhhatabı Abdulmesih el-Kindi'nin yazmış olduğu cevabi risalenin giriş bölümündeki taltif ve takdir ifadelerinden anlaşılmaktadır.

Abdulmesih el-Kindi de edebi, ilmi ve Hıristiyanlık dinine bağlılığı ile tanınan bir şahsiyet olup, Halife Me'mun tarafından saygı duyulan ve yakınında bulunanlar arasında yer aldığı el-Haşimi tarafından kendisine yazılan İslam'a davet risalelesindeki ilk cümlelerde geçmektedir.

Abbasi Halifesi Me'mun döneminde h. 247/861'de, Abdullah bin İsmail el-Haşimi kendisi ile arkadaşlık bağı olan Hıristiyan Abdulmesih bin İshak el-Kindi'yi İslam'a davet eden bir risale kaleme alıp arkadaşına gönderir. Elbette risalelerin otantikliği ve teolojik

[47] Mehmet Aydın, 1989, a.g.e., s. 36.

önemi hakkında gerek İslam mütefekkirleri ve gerekse müsteşriklerin görüşlerine yer vereceğiz. Ancak konunun daha iyi değerlendirilmesi ve kopukluk olmaması adına bu konuyu ilerde değerlendireceğiz. Risalesinin muhtevası özetle şu şekildedir:

Yazar müslümanlara has olan selam ile başlar bu uygulamanın Hz. Muhammed'in ve Raşid Halifelerin uygulaması olduğunu ve bu konuda din müntesiplerinin arasında fark olmadığını beyan eder.

Abdulmesih el-Kindi'nin güzel meziyet sahibi, Halifenin güvenini ve yakınlığını kazanmış olmasından hareketle, kendi nefsine talep ettiği nimetlere arkadaşınında kavuşmasını murad ettiğinden dolayı bu risaleyi yazdığını ifade eder.

Yazı üslubunun İslam'ın emri gereği yumuşak, hilim, ve en güzel şekilde beyan etmek olduğunu ve maksadının arkadaşını içerisinde bulunmuş olduğu karanlıktan çıkarmayı hedeflediğini belirtir.[48]

Hıristiyanlık ve ritüelleri hakkında malumat sahibi olup, mukaddes kiataplarının içeriği ile ilgili derin bilgisinin olduğunu söyler.

Hanif olan Hz. İbrahim'in milletinden ve Hz. İsmail'in neslinden olan Hatemü'l-Enbiya Hz. Muhammed'in risalet ve öğretilerini kabul etmesini ister.

Hıristiyanların İslam ve Müslümanlara meveddet (yakınlık) beslediğini, Yahudi ve müşriklerin bozguncu düşmanca tutum içerisinde olduğunu ifade eder. [49]

Şirk eylemi olan teslis inancını ve hükmi geçerliliği kalmamış olan Hıristiyanlığı terk ederek Allah katında geçerli din olan İslam'ı kabul etmesini talep eder.[50]

Namaz, oruç, hac, zekat, cihad, nikah, yemin ve keffareti gibi, iman ettikten sonra yapılması gereken ritüelleri şerh ederek açıklar.[51]

İman ederek dini vecibelerini yerine getirenlerin kavuşacakları Cennet ve nimetlerini sıralar.[52]

Münkir, Müşrik ve Kafirlerin bedbahtlığını, Cehennem ve çetin azabını bildirir[53]

---

[48] (Kitap ehli ile ancak en güzel bir yolla mücadele edin), (Ankebut Suresi 29/46).

[49] (Ey Muhammed!) İman edenlere düşmanlık etmede insanların en şiddetlisinin kesinlikle Yahudiler ile Allah'a ortak koşanlar olduğunu görürsün. Yine onların iman edenlere sevgi bakımından en yakınının da "Biz hıristiyanlarız" diyenler olduğunu mutlaka görürsün. Çünkü onların içinde keşişler ve rahipler vardır. Onlar büyüklük de taslamazlar), (Maide Suresi 5/82).

[50] Kur'an-ı Kerim, Ali İmran Suresi 3/19, 85, 102.

[51] A.g.e., Bakara Suresi 2/183-187, 43, 230, 225; Maide Suresi 5/89; Ali İmran 3/97.

[52] A.g.e., Hac Suresi 22/23; Fatır Suresi 35/34, 35; Zümer Suresi 39/20; Zuhruf Suresi 43/68-71; Duhan Suresi 44/51-57; Muhammed Suresi 47/15; Rahman Suresi 55/46-78.

Akl-ı selim ile hareket ederek vicdan ve insaf dairesinde İslam'ı, Kur'an-ı Kerim'i ve risalet-i Muhammed'i kabul ederek, tabii olduğu tahrif, tebdil ve tağyire uğramış, hükmi geçerliliği olmayan, şirk eylemlerini barındıran, anlamsız ve yorucu ibadetleri olan Hıristiyanlığı bırakmasını ister ve dinde zorlama olmadığını beyan ederek hayır dua ve selam ile mektubunu bitirip risalesine cevap beklediğini yazar.[54]

2.2. Abdulmesih bin İshak el-Kindi'nin Cevabi Risalesi

Genel hatları ile muhtevasına değindiğimiz el-Haşimi'nin İslam'a davet risalesi orijinal dili olan Arapça ile yirmi iki sayfadan müteşekkil iken, Abdulmesih bin İshak el-Kindi'nin cevabi risalesi yetmiş sayfa civarındadır. Risalenin büyük bir bölümünü, iddia edilen görüşlerin desteklenmesi amacı ile öne sürülen nakli deliller teşkil etmektedir. Nakli delillerin ekserisi Kitab-ı Mukaddes'ten olup yer yer Kur'an ayetlerine de müracaat edilmiştir.

Abdulmesih el-Kindi'nin risalesi'nin genel muhtevası özet olarak ara başlıklar halinde şu şekildedir:

2.2.1. Haniflik Konusu

el-Kindi cevabi risalesinde ilk olarak Haniflik konusunu ele alarak, el-Haşimi'nin iddia ettiği gibi hanifliğin; arınmış, tertemiz, şirk eylemlerinden uzak ve muvahhid olmak anlamında olmadığını savunmaktadır. El-Kindi'nin, Hıristiyan teolojisine uygun olarak Hz. İbrahim'in hanifliği hakkındaki görüşü şöyledir: Haniflik şirk eylemi olup puta tapıcılıktır. Zira İbrahim Harran bölgesinde babası ile yaşarken bölge sakinleri ile beraber ismini ay isminden almış Uzza isimli put'a tapmakta idiler. İbrahim doksan yaşına ulaşınca Rabbi ona tecelli etmiştir. Bu tecelliden sonra İbrahim put'a tapıcılık olan hanifliği terk ederek muvahhid bir Mü'min olmuştur. Dolayısı ile hanifliğin puta tapıcılık olduğunu iddia ederek, Tevrat'tan ilgili bölümü delil olarak göstermiştir.[55]

2.2.2. *Teslis*

Abdulmesih el-Kindi risalesinde teslis'in şirk olmadığını, Vehb bin Münebbih, Abdullah bin Selam ve Ka'bu'l Ahbar gibi müslüman görünümlü yahudilerin bu konuyu bilinçli olarak yanlış anlattıklarını iddia ederek, teslis'in tevhid akidesine uygun olduğunu

---

[53] A.g.e., Ali İmran Suresi 3/21, 22; Nisa Suresi 4/150, 151; Fatır Suresi 35/36; Saffat Suresi 37/62-68.
[54] Geniş bilgi için bkz: https://alkalema.net/kenedy.htm. Not: Her iki risalenin Arapça metni bu adreste tarihsiz ve sayfa numaraları olmaksızın yayınlanmıştır. (Erişim Tarihi: 13.07.2019).
[55] Kitab-ı Mukaddes, "Allah c.c. ona tecelli edince Avram (İbrahim) Rabbe iman etti bu iman ona birr (doğruluk) olarak sayıldı" Tekvin 6:15.

akli, nakli ve filolojik önermeler sunarak ispat etmeye çalışmaktadır. İbrahim doksan yaşına ulaşıncaya kadar Harran bölgesinde akraba ve toplumu ile beraber hanif olarak putalara tapmakta idi. Allah c.c ona tecelli edince Avram (İbrahim) Rabbe iman ederek puta tapıcılık olan hanifliği terkedip muvahhid bir mü'min olmuştur.

İbrahim tevhid inancını oğlu İshak'a miras bırakmıştır. İshak, kendisi için Allah'ın koç feda ettiği kişidir. Yazar burada Kitab-ı Muaddesten ilgili bölümü mesned sunarak, Mesih'in nesebini uğruna koç feda edilen İshak'a dayandırmaktadır. İslam kaynaknaklarında farklı görüş olsa da umuma göre, uğruna koç feda edilen İsmail'dir.[56]

Tevhid akidesini ilk tanıtanın Hz. Adem olduğunu ifade ettikten sonra, tevhid akidesinin silsile yolu ile Peygamberlere oradan da insanlara ulaştırılmış olduğunu ve bu mirasın zayıfladığı anda yenilenerek vazifelendirilmiş olan Peygambere verildiğini söyleyerek; Adem, Şit, Anuş, Nuh, İbrahim, İshak, Yakup ve Musa şeklindeki silsileyi zikretmiştir.

Bundan sonra Kindi, Kitab-ı Mukaddes'ten zikri geçen bölüm ışığında teslis inancını savunmaya ve şerhetmeye başlayarak şu argümanları oluşturmuştur:

Tevrat, Mısır'dan çıkış bölümünde İbrahim'in ilahı, İshak'ın ilahı ve Yakub'un ilahı ibarelerini tekrar etmekle[57] eskiden olduğu gibi tevhidi tekrar ettikten sonra üç uknumu tekrar etmiş oldu. O birdir, üç uknumda geçse de üç olma imkanı yoktur. Çünkü o bu kavlinde abartma yapmıştır: babalarınızın ilahı dedikten sonra üç kez tekrar ederek Zat-ı Celili'nin ismini tekrar zikretmiştir. Bundan dolayı üç ilah mı yoksa üç defa tekrar eden bir ilah mı var deriz? Eğer üç ilah var diye ifade edecek olursak, şirk yapmış oluruz, ama üç defa tekrar eden bir İlah sözünü söyler isek kitabın hakkını vermiş oluruz. Babalarınız İbrahim, İshak ve Yakubun ilahı derken burada bir sır olduğuna işaret etmek için ilah ismini şahıs isimlerinden sonra tekrar zikretmiştir. O üç uknum sahibi tek ilahtır. O halde üç uknum bir ilah ve bir ilah üç uknumdur. Hakka karşı inat ederek Peygamberlere indirilmiş olan kitaplara ekleme yapmalarına rağmen bu hakikat Tevrat ehlinin elindedir. Bu vakte kadar onlar tâki, sırrın sahibi efendimiz Mesih gelip, onu bize beyan edinceye kadar üç uknum sırrını idrak edemediklerini iddia etmektedir.

---

[56] Geniş bilgi için bkz: Saffât Sûresi 37/102-111; İbn İshâk, Siyer, thk. M. Hamidullah, Konya 1981/1401, ss. 19-20; İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, thk. Süheyl Zekkâr, (I –II), Beyrut 1992/1412, I, ss. 107-108; Ayrıca bkz: Ömer Faruk Harman, "İsmail". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 23, İstanbul 2001, ss. 76-80.

[57] "İsrailliler'e de ki, 'Beni size atalarınızın Tanrısı, İbrahim'in Tanrısı, İshak'ın Tanrısı ve Yakup'un Tanrısı Yahve gönderdi". Mısır'dan Çıkış, 3: 15.

Müellifin teslis ile ilgili diğer argümanı ise, üç şekil dışında bir olana bir denilemeyeceği, bunların da ya cinste, ya nev'de (tür) ya da adet şeklinde kullanımı ile gelebileceğini ifade ederek şu açıklamaları yapar:

"Eğer o (vahid) cinste birdir diyorsan, farklı çeşitler için genel bir olur, çünkü cinste birin hükmü birçok muhtelif çeşit barındırmaktır ki, bu da Allah için caiz olmayandır. Onun türde (nev'inde) bir olduğunu söylersen, çeşitli akanim için genel bir tür olur, çünkü türün hükmü adette çok üknum içerir. Eğer o adette birdir (vahittir) der isen, söylediğin o, tek ve Samed'tir sözünün aksini söylemiş olursun. Zira sana, birisi sen kaçsın diye sorarsa? ben bir tekim diyerek cevap veremezsin. Bilmezmisin ki bir fert adedin bazısıdır (parçasıdır), adedin kemâli bütün adet türlerini kapsamaz, öyleyse vahid (bir) adedin parçasıdır, bu durum senin söylediklerinin yanlış olduğunu gösterir."

"Onun cevherinde (özünde) bir olduğunu söylüyorsan, sana şöyle sorarım: sana göre nev'inde (türünde) bir olanın sıfatına muhalefet ederek, adette bir olanın sıfatını mı savunursun? Veya genel olduğu için adette bir olan türde de bir olur diye mi kast ediyorsun? Eğer bunu kast ediyorsan söylediklerinde çelişki oluşur. Zira sana söylediğimiz gibi: hikmet ehline göre türde bir demek, çeşitli birlerin olmasını ihtiva eder, birin biri ise kendisinden başkasını ihtiva etmez. Allah'ın özünde (cevherinde) bir olup çeşitli fertleri kapsadığını ve onun tek şahıs olduğunu mu ikrar ediyorsun? Eğer söylediklerinin anlamı adette de türde de onun bir olduğu ise, o zaman sen türünde bir olmanın ne ve nasıl olduğunu bilmiyorsun. Bu şekli ile sen ilk sözün olan o adette birdir kelamına dönüş yapmış oluyorsun. Bu sıfat ise mahlukata aittir. Şöyle diyecek olursan: sen Allah'ı adette bir olarak vasıflandırabilir misin? Cevap olarak sana deriz ki: biz onu özünde (cevherinde) kamil bir, adette de üç olarak vasıflandırırız. Yani üç uknumda iki yönden de sıfatları kamildir. Özünde onu bir olarak vasıflandırmamıza gelince; çünkü o, bütün yarattıklarından daha yücedir. Hiçbir şey ona benzemez, O, hiçbir şeye dahil (karışmaz) olmaz, yoğun değil sadedir, cismani değil ruhanidir, terkib, ihtilat ve mezc olmaksızın özünün kuvveti ile her şeyin babasıdır. Adette ise; adedin bütün çeşitlerini kapsadığı ve adedin sayılamayacağı için her ne kadar adet tek ve çiftten oluşursa oluşsun, bu iki tür, bu üçün içerisine dahil olmuş olur. Hangi yönü ile onu vasıflandırırsak vasıflandıralım, ona yaraşır kemal sıfatının hakkını vermiş olamayız. Biz Allah'ı bir olarak vasfettik ama senin vasfettiğin gibi değil."

Kindi bu açıklamaları yaptıktan sonra, muhatabı Haşimi'ye yazıyı dikkatlice okuyup, insaf ve vicdan ile hareket edecek olursa ikna olacağını iddia etmektedir.

Yazar üçlü birlik ile ilgili argümanlarını sıraladıktan sonra, konusuna İlah'ın Zat'i sıfatlarından örneklemelerde bulunarak devam eder: "O ezeli kelime ve Ruhtur, her türlü vasıflardan yüce ve yüksektir. Şimdi Hayy ve Âlim sıfatlarını ele alıp inceleyelim. Bunlar müfred-mürsel mi, yoksa mudaf (tamlama) olup bir şeyin bir şeye idafe (eklendiğini) edildiğine mi delalet eder? Bunu anlamak için mudaf olan isimler (isim tamlaması) ile müfred mürsel isimlerin ne olduğunu bilmemiz gerekir. Mürsel isimler: iki benzer kelimenin birbirine eklenememesidir. Örneğin, su, sema' (gökyüzü), ateş, yer gibi esmaü'l mudafa (isim tamlaması) gelince benzer kelimelerin birbirine eklenebilmesi demektir. Örneğin; Alim-İlim, hikmet-hakim gibi. Alim ilmi bilen, ilim de Alimin ilmidir, hikmet hakimin hikmetidir, hakim de hikmetlidir. Şimdi bu ezeli sıfatındaki mevsufu sana soruyorum. Onun Ezeliliği cevherinde (özünde) olan ezelilik mi, yoksa ezeliliği sonradan kendisine izafe ederek mi kazandı? Tıpkı mahlukatı yaratıp Halik sıfatını kendisine izafe ettiği gibi. Eğer şöyle söylenirse, "Yüce Allah'ın mahlukat olmadan Halik sıfatı var idi ve onunla tecelli ederek halk etti (yarattı), o zaman şöyle denmesi de caiz olur: O var idi, ancak; onun hayat, ilim ve hikmeti yok idi, ta ki bunları yaratıp O'nda da mevcut oldu. Bu ise mümkün olmayan birşeydir." Kindi, Yüce Allah'ın bir an bile hikmet, hayat ve ilimden hali (boş-uzak) olmadığını ifade ettikten sonra, Yüce Allah'ın Zatı ile mevcut, ruh ve kelam sahibi olduğu, üç uknum ile kaim bir İlah'ın özü (cevheri) hepsini kapsamış inancına ulaşılmış olduğunu ve ibadet ettikleri üç uknumlu bir sıfat olanın bu olduğunu söyledikten sonra, teslis ile ilgili argümanlarına Kitab-ı Mukaddes'ten alıntılar yaparak delillendirmeye çalışır:

"Yüce Allah'ın nefsi için razı olduğu, indirdiği kitaplarda ve görevlendirmiş olduğu Peygamberler lisanı ile bu inanç ve sırrı bize bildirmiştir. Bunun ilk örneği Yüce Allah'ın Kelimi olan Hz. Musa'ya olan münacatıdır. Hz. Adem'i nasıl yarattığını ona bildirmiş, Tevra'tın birinci sifrinde, başlangıçta Allah (İbranice de: İlah kelimesi cemi' sigası iledir) yer ve gökleri yarattı,[58] işte bunun ile Mukaddes kitap üçlü ilah'ın teslis uknumuna işaret etmektedir. Tekil olan khaleka= خلق (o yarattı) zamirini kullanmak ile üç uknumlu tabiat ve cevheri bir olan ilah'a işaret etmektedir. Yine aynı bölümde Yüce Allah Hz. Ademi

[58] A.g.e., Tekvin 1: 1.

yarattığında: "Kendi suretimizde, kendimize benzer insan yaratalım" dedi,[59] ama şöyle demedi: bana benzer surette yaratayım.

Adem hata işlediğinde aynı bölümde şöyle dedi: Sonra, "Adem iyiyle kötüyü bilmekle bizlerden biri gibi oldu" dedi, "Artık yaşam ağacına uzanıp meyve almasına, yiyip ölümsüz olmasına izin verilmemeli."[60] İşte o, insan bizim gibi hayrı ve şerri bilen birisi oldu, Yüce Allah bizim gibi dedi, benim gibi demedi.

Tanrı başka yerde şöyle dedi: Gelin, aşağı inip dillerini karıştıralım ki, birbirlerini anlamasınlar."[61] Onlar, başı gökyüzüne ulaşacak bir anıt yapmak için bir araya geldikleri zaman, Yüce Allah, onların bu akılsız ve kötü düşüncelerini dağıttı. Haydi gidelim ve onların dillerini karıştıralım, burada da Yüce Allah tekil kullanmayıp çoğul ekini kullanmıştır."

Kindi, bundan sonra sözlerine şöyle devam eder: "Senin bize yazdığın risalende de Allah hakında zikrettiğimiz konulara benzerlik arzeden yaptık, vahyettik, emrettik, helak ettik ve yarattık gibi çoğul ifadeleri kullanmışsın. Bu kelimelerin tekil olmayıp çoğul olduğuna kimsenin şüphesinin olmadığını, şayet, Araplar bu şekilde konuşmayı uygun görmüş, böyle kullanmış ve bu hitap şekli ile tefhimi kast etmiş diyecek olursan, sana deriz ki: Araplardan önce, İbraniler, Süryaniler, Yunanlar ve başka muhtelif dilleri konuşanlar da mevcut olup, bu hitap şeklini kullanırlardı." Fakat Allah'ın bu hitap şekli ta'zim içindir diye cevap verirsen, sana deriz ki: Azîm olmayan birisi böyle hitap ederek azâmet kazanacak olursa, senin sözünü kabul ederiz, halbuki bu ifadelerin sahibi Azîm'dir. Allah bir iken kullanmış olduğu çoğul ifadeleri ile, kendisi bize üç uknum sahibi Bir olduğunu öğretmekte iddiasında bulunarak, Yüce Allah hem tekil olarak yaptım, vahyettim, emrettim ve gönderdim hem de çoğul eklerini yaptık, vahyettik, emrettik ve gönderdik ifadelerini kullanmaktadır. Birinci kullanış şekli: Onun Bir'liğine, ikincisi de uknumların çokluğuna delil olduğunu savunmaktadır. Savunmasına sunduğu nakli delil: Musa'nın mânâ olarak Tevrat'ta geçen sözü: İbrahim günün sıcak saatlerinde Mamre meşeliğindeki çadırının önünde otururken, RAB kendisine göründü. İbrahim karşısında üç adamın durduğunu gördü. Onları görür görmez karşılamaya koştu. Yere kapanarak, "Ey efendim, eğer gözünde lütuf bulduysam, lütfen kulunun yanından ayrılma" dedi.[62]

---

[59] A.g.e., Tekvin 1: 26.
[60] A.g.e., Tekvin 3: 22.
[61] A.g.e., Tekvin 11: 7.
[62] A.g.e., Tekvin 18: 2, 3.

Gördüğün gibi İbrahim tarafından görülen üç olup, hitap edilen bir kişidir. Onlara hitab ederken bir Rab olarak, yanına inmesi için O'ndan talepte bulunup dua etti. İbrahim'in gördüğü üç, uknumun üç sırrı olup, onları Rabler olarak değil de bir Rab olarak isimlendirmesi de cevherin bir olduğu sırrını gösterir. Bunun da vasfettikleri gibi üçün bir olduğunu ispat etmekte olduğunu iddia etmiştir.

Musa Yüce Allah'ın kendisine şöyle söylediğini haber verdi: dinle ey İsrail, Rabbimiz bir olan İlâhımızdır, O, Rab Bir'dir. Bunun manası üç uknum olarak vasıflandırılan Allah O, bir Rab'dir. Davut Peygamber Mezmur'da Yüce Allah hakkında şöyle dedi: Rabbın Kelimesi ile gökler, nefesi ile de gök ahalisi yaratıldı. Böylece Davut Peygamberde Allah'ın Kelimesi ve nefesi (Ruhu) tabiri ile üç uknumu ifade etmiş oldu.

İş'aya peygamber de şöyle dedi: "Yaklaşın bana, dinleyin söyleyeceklerimi:

Başlangıçtan beri açıkça konuştum, O zamandan bu yana oradayım."

Egemen RAB şimdi beni ve Ruhu'nu gönderiyor.[63]

Sözlerinin ve inançlarının bu olduğunu söyleyerek: O, üç uknum, bir İlah ve bir Rab'tir. Yüce Allah tarafından indirilmiş kitabın sınırını aşmadıklarını, onda ne eksiltme, ne ziyadeleştirme ne de tahrif yapmadıklarını iddia ederek,

İş'aya peygamber kendisine Meleklerin Yüce Allah'ı tesbih ederek döndüklerini kendisine gösterilmiş olduğunu zikreder. Melekler Allahı şöyle tesbih ediyorlardı:

Kuddüsün Kuddüsün Kuddüsün (kutsaldır, kutsaldır, kutsaldır) Yüceliği bütün dünyayı dolduruyor.[64] Meleklerin yaratılmasından ebediyete kadar yaptıkları bu tesbihatın, Yüce Allah'ı ne az ne de fazla üç defa takdis etmesi, üç uknumlu İlah, bir İlah-bir Rab sırrının gereği olduğuda iddiaları arasındadır.

Kindi teslis inancının şirk olmadığını, İlah'ın muradının bu olduğunu, savunma ve ispat adına karışık bir felsefi yaklaşımla, filolojik, akl'i ve nakl'i delillerini bu şekilde sunduktan sonra muhatabı Haşimi'nin de bu gerçeği görüp kabul etmesi için dua ettiğini yazmaktadır.[65]

[63] A.g.e., İş'aya 48: 16.
[64] A.g.e., İş'aya 6: 1-3.
[65] Geniş bilgi için bkz: https://alkalema.net/kenedy.htm..

2.2.3. Hz. Muhammed'in Nübüvveti

el-Kindi Muhammed'in amcaları ile beraber Mekke'de putlara taptığını, kendisi fakir iken, zengin olan Hatice binti Huveylid'e yanaşarak onunla evlenip serveti ile güçlendiğini, nefsine yenik düşerek mal-mülk ve reislik sevdasına kapıldığını, bu arzularına ulaşamayınca Nübüvvet iddiasında bulunduğunu söyledikten sonra Peygamber olmanın iki temel esası olan; mucize ve gaybtan haber verme özelliklerini taşımadığını iddia etmektedir. İddiasının ispatına yönelik nakli deliller ve Muhammed'in siyretinden alıntılar yapmaktadır.[66]

2.2.4. Alemlerin Kurtarıcısı Mesih

el-Kindi, risalesinde Mesih'in fazilet ve hususiyetleri hakkında şunları kayıt etmektedir: Rab Mesih'in ehemmiyet ve Yüceliği sair Nebilerden üstündür. Zira Nebiler Allah'ın kulu iken Mesih ise Allah'ın yaratan kelimesidir. Kindi bu konuda Mesih'in mucizelerinin çokluğunu ve gayb hakkında malumat sahibi olduğunu beyan ederek konu hakkında Mukaddes kitaplarından deliller vermektedir.[67]

2.2.5. Hz. Muhammed'in Peygamberliği'nin Delilleri

Kindi risalesinde: İman ehli herkesin Peygamberlerin Nübüvvetini tasdik etmesinin gerekliliğini ifade ettikten sonra, Muhammed'in s.a.s. Peygamberliğine dair geçerli hiçbir delil olmadığını iddia etmektedir. Nebilerin ortak özelliği olan mucize ve gaybi haberlerin mevcudiyetinin Muhammet'te. olmadığını söylemektedir. Ayrıca Muhammed'in risaletini tasdik edenlerin baskı sonucu veya dünyalık ganimet sevdasından kaynaklandığını, Nübüvvete delil hüccet olarak sunulan Kur'an-ı Kerimin'in de önceki Kitaplardan alıntı, yaşlıların konuştuğu mitolojik efsane ve hikayelerle dolu olduğunu iddia etmektedir.[68]

2.2.6. Şerai' ve Ahkamlar

El-Kindi bu konuda hüküm ve yasaların üç çeşidinin bulunduğunu söyleyerek, bunların; ilah tarafından gönderilen yasalar, akıl sahiplerinin toplumun yararına olmak üzere oluşturdukları hükümler ilahi ve tabii hükümlerin dışında kalan şeytani hükümler olduğunu iddia eder.

---

[66] Bkz: https://alkalema.net/kenedy.htm.
[67] Bkz: Matta 24: 2; Yuhanna 11: 11; Matta 26'dan (özet).
[68] Geniş bilgi için bkz: https://alkalema.net/kenedy.htm

Ona göre Mesih'in getirdiği hüküm çeşidi Hz. Muhammed'in de şahidlik ettiği İlahi hükümlerdir. "O peygamberlerin izleri üzere Meryem oğlu İsa'yı, önündeki Tevrat'ı doğrulayıcı olarak gönderdik. Ona, içerisinde hidayet ve nur bulunan, önündeki Tevrat'ı doğrulayan, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için doğru yola iletici ve bir öğüt olarak İncil'i verdik".[69] Adalet ve akla uygun olanda Musa'nın uyguladığı göze-göz, dişe-diş, cana-can ve yaralamalara kısas yapılır hükümleridir.

Yine onun iddiasına göre Muhammed'in uyguladığı hükümlerin ise, özü itibari ile şer ve kötülük ile yoğrulmuş batıl olan şeytani hükümlerdir.

2.2.7. Hz. Muhammed'in Mucizesi Kur'an

Kindi, Haşimi'ye yazdığı cevabi risalesinde Kur'an'ın Hz. Muhammed'in mucizesi olduğu konusunu birkaç yönden irdeleyerek şunları iddia etmiştir:

Ona göre Hz. Muhammed ümmi bir insan olduğu için Mekke'de iken akraba ve toplumu ile beraber putlara tapmakta idi. Hıristiyan rahibi Nesturi Sergiyus[70] yaptığı bir yanlıştan dolayı Kilise'ye girmesi yasaklanınca Mekke'ye gelmiştir. Burada Muhammed ile tanışarak ona Nesturilik ve adetlerini öğretip İncil'e mutabık olarak Kur'an isimli kitabı öğretmiştir.

Muhammed ölmeden önce Kur'an-ı Ali bin Ebi Talib'e emanet etmiştir. Abdullah bin Sellam ve Ka'bu-l Ahbar Kitab'ı Ali'den ödünç alarak onun içerisine Tevratın bazı kıssa ve hükümleri ile kendilerinin uydurdukları hikayeleri eklemişlerdir

Filolojik açıdan Arapça'nın fesahat ve beleğatının genişliğine rağmen Kur'an'ın arapça olmayan kelimelerle dolu olduğunu verdiği bazı örnek kelimelerle beyan ettikten sonra, Kur'an'ın başka lugatlardan alıntılar yapılarak ziyade ve noksanlığa uğradığını söylemektedir.[71]

---

[69] Maide Suresi 5/46.

[70] Ârâmî dilinde "seçilmiş" mânasına gelen behîrâ kelimesini unvan olarak alan bu rahibin asıl adı Sergius'tur. Kaynaklarda kendisinin Abdülkays kabilesine mensup olduğu zikredilmekte, Zührî'ye nisbet edilen bir rivayette ise Teymâ yahudilerinden olduğu ve sonradan Hıristiyanlığı kabul ettiği nakledilmektedir. Mustafa Fayda, "Bahira", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi,* Cilt 4, İstanbul 1991, ss. 486-487.

[71] Geniş bilgi için bkz: https://alkalema.net/kenedy.htm.

2.2.8. Arşın Üzerindeki Yazı

Kindi, el-Haşimi'nin risalesinde La ilahe illah Muhammedün Rasülüllah cümlesinin Arş'ın üzerinde yazılı olduğunu söylemesi üzerine, şu argümanları ileri sürmektedir:

Bu ibareyi Arş'ın üzerine Allah kendisi mi yazdı yoksa başkasına mı yazdırdı?

O yazı niye yazılmış, Allah ismini unutmamak için mi veya Melekler Allah'ın ismini görüp okusunlar diye yazılmış?

Arş'ın üzerine yazılan o cümle insanlar için yazılmış ise hiçbir faydası yoktur, çünkü ne insanlar Arşı görebilir ne de Arş onlara görünür. Ayrıca bu ibarenin Arş'ın üzerinde yazılı olduğunu iddia etmek Allah'a sınır çizerek Arş'ın üzerinde oturduğuna inanan Yahudileri de geride bırakmak anlamına gelmektedir.[72]

2.2.9. Kindi'nin Davet Edildiği Konular

Bu başlık altındaki genel içerik şöyledir:

Kindi'nin İslam'ı kabul etmesi durumunda yapması gereken bazı görev ve ibadetlerin tarif edilmesi üzerine el-Kindi şunları ileri sürmüştür:

Kindi, guslün Hıristiyanlarda da olduğunu ancak bunun cünüblükten kurtulmak için değil, temizlik ve zamanın âdeti gereği yapıldığını ifade eder. İnsandan sadır olandan dolayı gusletmek gerekecekse def-i hacetinden sonra gusletmesi gerekirdi, diyerek meni'nin guslü gerekli kılmayacağını savunmaktadır.

Yiyeceklerin helal olduğunu ve Allah'ın kötü bir şey yaratmaktan münezzeh olduğunu beyan ettikten sonra, hayvansal yiyeceklerin haram ve yasaklığının onları İlah olarak kabul edip tapınılmasından kaynaklandığını ifade etmektedir. Böyle olmayınca sığır, inek, merkeb, at, buzağı, koyun ve domuzun yenmesinde hiçbir sakınca yoktur.

Sünnet'in İbrahim ve İshak'ın uygulaması olduğunu, İsrailoğulları ve Mesih'in de bu sünnete uyduğunu bildirdikten sonra, İsrailoğullarının bu uygulamayı yapmasının sebebinin; Mısır'a girdiklerinde sünnet olanların bilinip, zina fiilini işlememeleri için Allah tarafından kendilerine emredildiğini ifade eder. Dinine bağlı olup, zinadan kaçınanların sünnet olmalarına gerek kalmadığını söylemektedir.

---

[72] A.g.yer.

Hac ve menasiklerini israf, eziyet, çıplak bulunmak ve Arapların put evinin simgesi olan evi (Kâbe) ziyaret etmek olarak tarif etmektedir. Bunları yapmak hacılık ise Hindistandaki Brahmanların da aynı şeyi yaptıklarını söylemektedir.[73]

Hüllenin insanın şeref ve onuruna leke getiren bir uygulama olduğunu beyan etmektedir.[74]

İslam ve Müslümanlar açısından mübarek ve mukaddes telakki edilen mekanlara atıfta bulunarak, gidildiğinde nimetlere kavuşulmayan, hastalığa şifa bulunmayan ve hiçbir mucizenin gerçekleşmediği yerlerin mübarek ve mukaddes olamayacağını söyleyerek ve Mesih'in mucizelerini hatırlatarak, ona gönülden bağlı olanların ziyaret edildiğinde insanların maddi-manevi ve psikolojik istek ve muratlarına kavuşacaklarını savunmaktadır.[75]

2.2.10. Dinde Zorlama

el-Kindi, el-Haşimi'nin kendisini İslam'a davet ederek, hiçbir baskı ve zorlama olmadan hür iradesi ile bu davete icabet edip etmemede özgür olduğunu bildirmesi üzerine;

İslam teolojisinin kendisine tabî olunması için şiddet, baskı, gasp, zorlama ve kan akıtmak üzerine kurgulandığını ileri sürerek, böyle bir davetin tevhid yolu olmadığını, aksine alemlerin ifsadına çalışan şeytanın yoluna davet anlamına geldiğini iddia edip, konu ile ilgili Âyetlerin de birbiri ile çeliştiğini söylemektedir.[76]

2.2.11. Kimlerdir Şehitler

el-Kindi, Allah rızası için din, iman ve mukaddesat uğruna canından ve malından vaz geçerek öldürülenlere şehit denebileceğini ve bu payeye de Mesih'e gönülden bağlı olup, onun yolundan gidenlerin layık olduklarını savunmuştur.

---

[73] Sanskritçe'de "söylemek, konuşmak; bağırmak, yüksek sesle çağırmak, kükremek; büyümek, güçlü olmak" anlamlarındaki brh kökünden türetilmiş olan brahman kelimesi, nötr şekliyle (brahman) "kutsal kudret, yüce gerçek" anlamındadır. Kelimenin müzekker şekli olan brahman ise (diğeriyle karışmaması için brahmâ şeklinde de yazılmaktadır) "bu kudrete sahip veya ona bağlı olan kimse" demektir. Geniş bilgi için: Günay Tümer, "Brahmanizm", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi,* Cilt 6, İstanbul 1992, ss. 329-333.

[74] Üç talakla boşanan kadının başka erkekle nikahlanarak Cima vaki olduktan sonra ilk eşine tekrar nikahlanabilmesi, Bkz: Saffet Köse, "Hülle", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 18, İstanbul 1998, ss. 475-477.

[75] Geniş bilgi için bkz: https://alkalema.net/kenedy.htm.

[76] Geniş bilgi için bkz: https://alkalema.net/kenedy.htm; Ali İmran Suresi 3/104; Bakara Suresi 2/256, 272; Yunus Suresi 10/99, 100; Yunus Suresi 10/108, 109; Kafirun Suresi 109/1, 6; Ankebut Suresi 29/46.

Muhammed'in, arkadaşlarının ve takipçilerinin ise ölmeyi ve öldürmeyi şahsi çıkarlar, şehevi duyguların tatmini ve dünya nimetlerine olan hırslarından dolayı yaptıkları için kendilerine şehit denemeyeceğini iddia etmektedir.[77]

2.2.12. Zayıf ve Boş Tuzaklar

el-Haşimi, el-Kindi'ye şayet İslam Dini'ni kabul edecek olursa hoşuna giden bayanlardan mehrini vermek sureti ile dörde kadar evlilik yapabilecğini ve dünyada şeref ahirette de cennet nimetlerine kavuşacağını yazması üzerine, el-Kindi risalesinde;

İslam Dini'nin uydurma olduğunu, bir taraftan insanın ibadet için yaratıldığını bir taraftan da şehevi duygulara yölendirdiğini,[78] Muhammed ve arkadaşlarının insanları kandırmak için mal, makam ve şehveti öne sürerek tuzaklar kurduğunu iddia etmektedir.[79]

2.2.13. Haça Tapınma

Abdülmesih el-Kindi muhatabının iddia ettiğ gibi haç'a tapmadıklarını, şirk ve küfrü mucib bir fiil yapmadıklarını ileri sürdükten sonra, haç'ın bir simge olduğunu, bütün peygamber ve mukarrabun meleklerin o simgenin manası olan; nimetlerin kıymetinin bilinerek şükür edilmesi gerektiğini anlatmak için yarış halinde olduklarını,[80] haç'ın mahiyetinin önemsiz olduğunu (taş, tahta, altın, demir gibi asıl itibari ile temsil ettiği manaya saygı gösterdiklerini, haç'a sığınmada onunla istiaze de bulunmanın şirk ve küfür olmadığını bilakis Hıristiyanların ondan güç ve kuvvet elde ederek kurtuluşa erdiklerini iddia etmektedir.[81]

2.2.14. Hidayet Talep Etme

El-Haşimi, risalesinde kendi nefsi için istediği dünya ve ahiret saadetini arkadaşı el-Kindi için de taleb ettiğini ifade ettikten sonra arkadaşının İslam ile müşerref olup hidayete

---

[77] Geniş bilgi için bkz: https://alkalema.net/kenedy.htm

[78] "Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım". (Zariyat Suresi 56/5).
"size helal olan (başka) kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikahlayın. Eğer (o kadınlar arasında da) adaletli davranmayacağınızdan korkarsanız, o taktirde bir tane alın veya sahip olduğunuz (cariyeler) ile yetinin. Bu, adaletten ayrılmamanız için daha uygundur". (Nisa Suresi 4/3).

[79] Geniş bilgi için bkz: https://alkalema.net/kenedy.htm

[80] Haç kelimesi Türkçe'ye Ermenice'den geçmiştir. Batı dillerinde haç karşılığı olarak Latince crux köküne dayanan cross (İng.), croix (Fr.) ve kreuz (Alm.) kelimeleri kullanılır. Grekçe'si stavros olup Türkçe'ye istavroz biçiminde girmiştir. Grekçe'de stavros başlangıçta Homeros'un da kullandığı şekliyle "direk, sivri uçlu kazık, sırık" anlamına gelirken daha sonra haç karşılığında kullanılmıştır (Bauer, ss. 764-765). Kelimenin İbrânîce'si talah, Arapça'sı salîb, Farsça'sı "dört çivi" anlamında çehâr mîhtır. Son terkip Türkçe'ye çarmıh olarak geçmiştir ki bu bir idam şeklidir. Hıristiyanlarca kutsal kabul edilen haç kendi aralarında simgesel ve ifade ettiği anlam açısından birbirinden oldukça farklı açıklamalar içermektedir. Bkz: Mahmud H. Şakiroğlu (1996). Diyanet İslâm Ansiklopedisi, Cilt 14, İstanbul, ss. 522-524.

[81] Geniş bilgi için bkz: https://alkalema.net/kenedy.htm

ulaşmasını arzuladığını yazması üzerine, el-Kindi hidayet konusunu ele alarak muhatabına şunları yazmıştır:

"Hidayet üzere bulunan bir insan günde beş defa kıldığı namazda nasıl olurda tazarru ve istekte bulunarak, "Bizi gazaba uğrayanların ve sapıkların değil, doğru yola ve kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet;"[82] diyerek dua eder?

Hidayet üzere olan ve kendileine nimet verilenler; Tevhid akidesini kabul etmeyen mecusiler ya da Kitabınızda gazaba uğrayan, zillet ve meskenete layık görülen, maymun ve domuza dönüştürülen Yahudiler ve Mekke'de yaşayan putlara tapan Müşrikler olmadığına göre geriye dalalete düşmemiş, gazaba uğramamış ve puta tapmayan Nasraniler kalmaktadır." Dolayısı ile, el-Kindi, doğru yolun ve hidayetin Nasranilikte olduğunu savunmaktadır.[83]

2.2.15. Mesih'in Mucizeleri

el-Kindi peygamberlerde bulunması gereken şartların; mucize ve gizli olan, bilinmeyenler hakkında haber vermeleri gibi iki temel şartın olduğunu, Muhammed'in bu iki şartı da taşımadığından dolayı Peygamber olmadığını iddia etmiştir.[84] Bazı Peygamberlerin ismini zikrederek mucizelerine örnekler verdikten sonra, Mesih'in mucize ve gaybi bildirimlerine genişçe yer ayırarak nakli delillerle ispatlamaya çalışmıştır. Nakli deliller Kitab-ı Mukaddes'ten olduğu gibi yer yer Kur'an-ı Kerim'den de sunulmaktadır.[85] Sunulan örnek ve argümanlardan bazıları şöyledir:

Tevratın Tekvin bölümünde Musa Peygamberin lisanı ile, İsrail olarak bilinen Yakup Peygamberin ölümü yaklaşınca, bütün evlatlarını davet ederek onları teberrük ettikten sonra gelecek ile ilgili şu sırrı vermiştir. Bütün evlatlarını tek tek teberrük edip sıra korunmuş, Mübarek ve alemin kurtarıcısı Mesih'in annesi olan Meryem'in atası Yahuda'ya gelince O'na şöyle demiştir:

Yahuda, kardeşlerin seni övecek,

Düşmanlarının ensesinde olacak elin.

Kardeşlerin önünde eğilecek.

---

[82] Fatiha Suresi 1/6, 7.
[83] Geniş bilgi için bkz: https://alkalema.net/kenedy.htm
[84] A.g.yer.
[85] Luka 1: 39-44, 2: 8-20; Matta 2: 1-12; Yuhanna 1: 29; Markus 1: 15; Kur'an-ı Kerim, Ali İmran Suresi 3: 38, 39, 42, 43, 45-50.

Yahuda bir aslan yavrusudur.

Oğlum benim! Avından dönüp yere çömelir,

Aslan gibi, dişi bir aslan gibi yatarsın.

Kim onu uyandırmaya cesaret edebilir?

Sahibi gelene kadar

Krallık asası Yahuda'nın elinden çıkmayacak,

Yönetim hep onun soyunda kalacak,

Uluslar onun sözünü dinleyecek.[86]

El-Kindi'nin Kitab-ı Mukaddesten bu bölümü aktardıktan sonra; Bu mübarek kelam ile, İlah Mesih'in Nübüvveti'nin kast edildiğini, çünkü insani şekli ileYahuda'nın neslinden gelen[87], İsrail oğulları'nın davetine icabet ederek boyun eğen, çarmıha gerildikten üç gün sonra ölülerin arasından diri olarak kalkan ve gösterdiği mucizeler karşısında Beni İsrail'in secde ettiği kişi olan İlah Mesih'in zuhur etmiş olması hasebi ile ondan sonra hiçbir Peygamber'in gelmeyeceğini iddia etmiştir. Bu iddiası ile Hatemü-l Enbiya'nın Mesih olduğunu ve Muhammed'in Peygamber olmadığını kast etmektedir.

Bu başlıkta yazarın bir diğer savı da, diofizit tabiatli Mesih'in ilah ve oğul olması ile ilgili olup, şu argümanları sunmaktadır:

Ey krallar, akıllı olun!

Ey dünya önderleri, ders alın!

RAB'be korkuyla hizmet edin,

Titreyerek sevinin.

Oğulu öpün ki öfkelenmesin,

Yoksa izlediğiniz yolda mahvolursunuz.

Çünkü öfkesi bir anda alevleniverir.

Ne mutlu O'na sığınanlara![88]

---

[86] Tekvin 49: 8-10.
[87] (yazar bu sözü ile Mesih'in nasuti ve lahuti olmak üzere çift tabiatli yani diofizit olduğunu kast etmektedir)
[88] Mezmurlar 2: 10-12.

Kindi, Kitab-ı Mukaddes'ten bu bölümü alıntılayarak; Mesih'in ilah ve Oğul olmasından ötürü buyruklarına uyulmasının gerektiğini, davetine icabet edilmez ise, Baba İlah'ın gazabının muhatabları helak edeceğini bildirmekte olduğunu ve bu emirden sonra Oğul Mesih'in davetine icabet etmeyen Yahudilere Allah'ın gazabının gelerek, onları darmadağın ettiğini söylemektedir. Ayrıca Davut'a indirilen Mezmurlardan şu bölümü de aktarmaktadır:

Davut Peygamber nakletti ki:

RAB Efendim'e:

"Ben düşmanlarını ayaklarının altına serinceye dek

Sağımda otur" diyor.

RAB Siyon'dan uzatacak kudret asanı,

Düşmanlarının ortasında egemenlik sür![89]

Kindi, Mezmurlardan bu alıntıları naklettikten sonra, Yahudi ve Hıristiyanlar'ın birbirine düşman olmalarına ve onca ihtilafa rağmen, zikri geçen bölümün anlaşılmasında aralarında ihtilaf olmadığını, her iki din müntesiplerinin de bu ayetlerde nice gizem ve sır bulunduğunun kabul edildiğini, İbranice de Allah adının özel harflerle yazılıp O'na has olduğunu, dolayısı ile (Rab, Rabbime söyledi) ibaresinde açıkça görüldüğü gibi Rab kelimesinin sadece ilah için kullanıldığından hareketle, burada Mesih içinde kullanılmış olmasından ötürü Mesih'in ilahlığı konusunda hiçbir şüphe olmadığında ittifak halinde olduklarını iddia etmektedir.[90] (Oysa yazarın iddia ettiği gibi Mesih'in ilahlık yönünün varlığı Yahudiler tarafından asla kabul edilmemekte, zira Yahudi itikadında tevhid akidesi esas olup, Allah'a eş ve Oğul isnadını kabul etmemekte ve bunu şirk olarak kabul etmektedirler).[91]

2.2.16. Gökyüzündeki Babamız

Hıristiyan teolojisinde Mesih'in Oğul, Allah'ın da Baba olarak kabul edilmesi tarih boyunca sorgulana gelmiştir. El-Haşimi yazdığı risalede bu konuya dikkat çekerek bunun tevhid akidesine aykırı ve şirk olduğuna vurgu yapmasına karşılık, muhatabı konu ile ilgili şu izahat ve savunmaları öne sürmektedir:

---

[89] Mezmurlar 110: 1, 2.
[90] Geniş bilgi için bkz: https://alkalema.net/kenedy.htm.
[91] Geniş bilgi için bkz: Jacques Waardenburg, 2004, a.g.e., ss. 306-309.

Mesih bu lafzı kullanmakla, insanların yaptığı ibadet ve taati baskı ve zorlama ile değil, bir aile sıcaklığı ve yakınlığı hissetmeleri için yapmıştır. Böylelikle Şeytan'ın aile arasına sokmaya çalıştığı kin, nefret, hased ve kibir gibi çirkin duygulara fırsat verilmemiş olacaktır.

Evladına en şefkatli kişinin baba olduğunu baba lafzına ilah'tan daha layık kimsenin olamayacağını ifade ettikten sonra, göstermiş olduğu mucize ve verdiği gaybi haberlerden dolayı, Mesih'in fiillerinin ilah'i olduğunu, bu özel meziyetleri ancak babanın oğluna verebileceğini iddia etmektedir.

El-Kindi bu argümanı sunduktan sonra Mesih'in gösterdiği mucizeler ile verdiği gaybi bilgilerin diğer Peygamberlerden farklı olduğunu savunarak şunları kaydetmiştir: Ona göre Bütün Peygamberlerin gösterdiği mucizeler ve gayb hakkında bilgilendirmeleri, yaptıkları sücud, dua ve tazarruya rağmen kendileri istedikleri zaman vuku' bulmamıştır. Ancak Baba'nın oğlu Mesih Yüce Yaratıcı'nın gücü ile dilediği zaman ve şekilde mucizelerini göstererek gaybi bilgiler vermiştir.[92]

2.2.17. Mesih'in Takipçileri

el-Kindi bu başlık altında Mesih'in bigi ve kültür seviyeleri düşük, maddi imkanları zayıf olan ümmi bir toplumdan kendisine iman edenleri eğiterek gönüllerini iman ve hikmet ile doldurduğunu, eğitip yetiştirmiş olduğu bu talebelerin karşısında filozofların aciz, tabiplerin zayıf, asabi kralların şefkatli ve zenginlerin mallarını feda eder hale geldiklerini ifade etmiştir.

El-Kindi, Mesih'ten aldıkları eğitim ve hikmetle menfaat gözetmeksizin birçok mucize gösterdiklerini, davet için gittikleri toplumun dil ve kültürlerini mucize bir şekilde kendiliğinden öğrenerek, Mukaddes Kitab'ı yerel dil ile yazıp öğrettiklerini ifade ettikten sonra bütün bunları Yüce Yaratıcı ve biricik Oğlu için baskı, zorlama ve dünya malına iltifat etmeden yaptıklarını zikretmiştir. Lakin Muhammed ve arkadaşlarının hiçbir mucizeleri olmadığı halde baskı, zulüm, mal-makam hırsı ile yol kesicilik ve kan dökerek insanlara davetlerini zorla kabul ettirdiklerini iddia etmiştir.[93]

El-Kindi'nin, Mesih'in talebelerinin diyar diyar gezerek insanları dine davet etmiş olmalarını ve bu uğurdaki gayretlerini ve meşakkatlerini ifade ettikten sonra, Hz. Muhammed ve Ashabı'nın din uğruna toplumlarından gördükleri işkence, baskı ve

[92] Geniş bilgi için bkz: https://alkalema.net/kenedy.htm; Kitab-ı Mukaddes, Huruc 14: 15, 16.
[93] Geniş bilgi için bkz: https://alkalema.net/kenedy.htm.

zulümleri, kendilerine inançlarından vazgeçmelerine karşı teklif edilen mal-makam ve nefse yönelik teklifleri kabul etmemelerini ve herşeylerini geride bırakarak inandıkları Dini yaşayıp anlatmak için hicret ettiklerini göz ardı etmesi ilmi ve tarihi vesikaları görmezlikten gelmesi yadırganacak bir durumdur.

2.2.18. Günümüz Ruhbanları

Kindi, zamanımızda yaşayan ruhbanların Mesih'in talebeleri gibi neden mucize göstermedikleri ve gaybi bilgilerinin olmadığı suali karşısında şu argümanları öne sürmektedir:

Mesih'in talebeleri yaptıkları seyehatlerde insanları dine inanmaya ve Mesih'in Rububiyetini ikrar etmeye davet ederken mucizeye ihtiyaç duydukları için onlara mucizeler verilmiştir. Günümüzde ise herşey ayan beyan olduğu için mucizelere gerek kalmamıştır. İhtiyaç durumunda günümüzde doğu ve batıda bulunan samimi ruhbanların kendilerine verilen gizli ve özel mucizeleri serdedeceklerdir. Lakin her hastaya şifa verecek, ölüleri de diriltecek olurlarsa dünya zeval bulmayacak, kıyamet kopmayacak Allah'ın Cennet-Cehennem vaadi gerçekleşmeyecektir. Risalesine, arkadaşı el-Haşimiye ve insanlara bu risaleyi itina ile okumalarını söyleyerek ve hakkı kabul edip, hidayet bulmaları için dua ve niyaz ile son vermiştir.[94]

2.3. Haşimi'nin ve Kindi'nin Risalelerinin Değerlendirilmesi:

Hz. Muhammed'e gelen vahyin Mekke'den başlayarak dalga dalga genişleyip taraftar bularak kıtalara ulaşmasının elbette birçok etkeni bulunmaktadır. Lakin her davette olduğu gibi, sempati duyarak bu çağrıya gönül verenlerle beraber, antipatik refleksler göstererek reddeden ve hatta karşısında durarak farklı şekillerde mücadele içerisine girenleri gözlemlemek mümkündür. Hz. Muhammed'in yirmi üç senelik İslam'a davet çağrısı birçok taraftar bulmuş, vefatından sonra da fetihler yolu ile doğu ve batıya yayılarak geniş kitlelere ulaşmıştır. İslam'ın yayılmasına paralel olarak, Müslümanlar farklı din mensupları ile karşılaşmaları sonucu dinlerini yaşama, anlatma ve yayma gayretinde bulunmuşlardır. Farklı din mensuplarının bir arada yaşaması sonucu olarak ta, her dinin bağlısı kendi dinini savunma ve karşı dini eleştirme eğilimi göstermiştir. Dini alandaki bu mücadele her teolojide görülebileceği gibi özellikle müslüman ve ehl-i kitap arasında daha bariz müşahede edilmektedir.

---

[94] A.g.yer.

Fetihlerle birlikte Hıristiyanlarla eskiye nazaran daha çok haşır-neşir olan Müslümanlar Hıristiyanlığa karşı kendi dinlerini anlatma ve savunma ihtiyacı duyarken, diğer taraftan eskiden hakimi oldukları topraklarda azınlık statüsüne düşen Hıristiyanlar da İslam'a karşı bir savunma eğilimi göstermişlerdir.[95] Elbette teolojik polemiklerin sebeplerini sadece Müslümanların yayılması ve Hıristiyanların azınlığa düşmesi olarak görmek yeterli değildir. Bunlara ek olarak politik, psikolojik ve kültürel sebeplerin de varlığı yatsınamaz.

Teolojik tartışmaların nedenlerinin yanında tarihi de oldukça eskiye dayanmaktadır. Fetihlerle birlikte İslam toplumunun bir parçası olan Hıristiyanlarla bazen müsbet bazen de menfi iletişimde belli bir düzeye ulaşılmıştır. Bu süreçte toplumsal birlikteliğin artmasına paralel olarak teollojik tartışmalar derinleşmiş ve özellikle h. III. yy.'dan itibaren reddiyeler şeklinde kitaplaşmaya başlamıştır.[96] Abdullah bin İsmail el-Haşimi ile Abdülmesih bin İshak el-Kindi arasında ortaya çıkan yazışma da bunun ilk örneklerindendir. Her iki risalenin tarihsel yönü, otantikliği ve metinlerin kahramanları İslam bilginleri ve şarkiyatçılar arasında tartışma konusu olmuştur. Yazıldığı iddia edilen tarih olan Halife Me'mun dönemi ile ilk defa el-Biruni'nin eserinde geçen h. XI. yy. dönemine kadar İslam aleminde ve Batı da üzerinde çalışma yapılmamış ve risalelerden bahsedilmemiş olması konuyu biraz daha düşünme ve araştırmaya değer kılmaktadır. Risalelerin otantikliği hakkında Müslüman alimlerin ve Batılı fikir adamlarının genel görüşleri şu şekildedir:

Risalelerin müellifleri olarak anılan isimlerin yakıştırma olup Abdullah bin İsmail el-Haşimi'nin; İsmail oğlu, Allah'ın kulu ve Haşimi kabilesine mensup olmakla Hz. Muhammed'in soyundan olduğu, Abdülmesih bin İshak el-Kindi'nin de Arabistan'da mazisi İslam öncesine dayanan Hıristiyan Kinde kabilesi müntesibi, İshak oğlu, Mesih'in kulunu sembolize ettiği söylenmektedir.[97] Müelliflerin adlarının yakıştırma olduğuna sevkeden sebep ise; bu isimlerin ne Batılı kaynaklarda ne de İslami kaynaklarda zikredilmeyip haklarında herhangi bir bilginin mevcut olmamasıdır. Sadece insanları gizli gizli kurban eden Sebalılar hakkında verdiği bilgiyi Abdülmesih bin İshak el-Kindi'nin Haşimi'ye yazdığı cevabi reddiyeye dayandıran Biruni'nin (ö.1061) *Asar'ul-Bakiye Ani'l-*

[95] W. Montgomery Watt, *Günümüzde İslam ve Hıristiyanlık*, çev. Turan Koç, İstanbul 2002, ss.19-21.
[96] Levent Öztürk, *Asr-ı Saadetten Haçlı Seferlerine Kadar İslam Toplumunda Hıristiyanlar*, İstanbul 1998, s. 263.
[97] Jean-Marie Gaudeul, "İslam and Christianity in History", *Encounter&Clashes I, A Survey Pontificio Istutio di Studi Arabi e İslamici,* Rome 1990, s. 49.

Kurun'il-Haliye adlı eserinde bahsetmiş olmasındandır.[98] Biruni'nin eserinde bu müelliflere atıfta bulunmasından dolayı, bu risalelerin Halife Me'mun döneminde yazılmadığını, eserlerin Biruni tarafından son zamanlarında kurgulanarak te'lif edildiğini iddia edenler de vardır.[99]

Risalat Abdillah ibn-İsmail el-Haşimi ila Abdülmesih bin İshak el-Kindi veya *Risalat el-Kindi ila el-Haşimi* olarak bilinen metinler Toledo koleksiyonunda *"e-Epistola Saraceni et Rescriptum Christiani"* (*Kindi'nin Apolojisi, Apologia for Christianty*) adıyla Toledolu Peter ile Poitiersli Peter tarafından Latinceye 1141'de tercüme edilmiştir.[100] Birkaç asır aradan sonra 1880'de Anton Tien tarafından Arapça metni tahkik edilen Kindi'nin Apolojisi, 1882'de W. Muir tarafından İngilizce'ye çevrilmiştir.[101]

İngilizce'ye "*The Apology of Al-Kindi*" ismi ile çevirilen risaleler Batı aleminde büyük öneme haiz olmakla beraber, eserlerin asıl müelliflerinin Yahya bin Adiy olduğu iddia edilmiştir.[102] Ancak bu iddia tarih kronolojisi açısından ve müellifin mezhebi açısından örtüşmemektedir. Zira Halife Me'mun dönemi m. 813-833, Yahya bin Adiy ise m. 893-974 yılları arasında yaşamış, ayrıca Abdulmesih el-Kindi'nin risalede Nasturi olduğu ifade edilirken Yahya bin Adiy ise Yakubi olması hasebi ile bu iddia taraftar bulamamıştır.[103]

Batılı düşünürlerden W. Muir, el-Kindi'nin Apolojisi'nin otantikliği hakkında Müellifin kullanmış olduğu üsluba dikkat çekerek, düşüncenin özgürce yazılmış olmasından hareketle, bunun ancak hoşgörlü Halife Me'mun döneminde yazılmış olabileceğini ifade etmiştir. Metnin yayılmasının ise Biruni'nin eserinde müelliflerden bahsetmesi sonucu olmuş olabileceği görüşünü ileri sürmüştür.[104] Louis Massignon ise Muir'den farklı bir görüş öne sürerek; Apoloji'de ilahi sıfatlar arasındaki farklar ve zat-sıfat ayırımı gibi İslam kelamına ait bazı doktrinlerin Hıristiyan teolojisine uyarlandığını ileri sürerek metnin h. IV. yy.'da bu konulara vakıf olan Yahya bin Adi tarafından te'lif

---

[98] Ebu Reyhan Muhammed bin Ahmed Biruni, *Asar'ul Bakiye Ani'l-Kurun'il Haliye*, Edward Sachau, Leipzig 1923, s. 20, Çeviren, Dr. Ahsen Batur,, Selenge Yayınları, İstanbul 2011, ss. 170-171.
[99] James Kritzeck, "Peter the Venerable and Islam", *Princeton University Press*, Princeton, New Jersey 1964, s. 102.
[100] Şaban Ali Düzgün, a.g.m., ss. 355-547; Sabire Abay, Müslümanlarla Hıristiyanlar Arasındaki Teolojik İlişkilerin İlk Döneminde Abdülmesih el-Kindî'nin Abdullah b. İsmail el-Hâşimî'ye Reddiyesi Örneği. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2000, s. 2.
[101] Gerard Troupeau, a.g.e., Cilt II, s. 121.
[102] Jean-Marie Gaudeul, a.g.e., s. 49.
[103] Gerard Troupeau, a.g.e., Cilt II, s. 121.
[104] W. Muir, "The Apology of Al-Kindi-An Assay on its Age and Authorship", The Early, ss.375-376.

edilmiş olabileceğini iddia etmiştir.[105] Ancak İslam kelam literatüründe zat-sıfat ilişkisi ya da ayırımı, Allah'ı mahlukata benzetme anlayışına giren Müşebbihe'ye kadar uzanmaktadır. Müşebbihe'nin bu tezine Cehm bin Safvan, (ö. 128-745) itiraz ederek Allah'ın mahlukatta bulunan sıfatlar da değil, onlarda bulunmayan Halık, Kadir ve Fail gibi sıfatlarla nitelendirilebileceğini söyleyerek sıfatları nefyetmiş ve tartışmaya farklı bir boyut kazandırmıştır.[106] Konu ile ilgili Mutezile, sıfatların Allah'ın zatından ayrı olamayacağnı, Sünni alimler de ezeli sıfatları kabul etmede bir sakınca görmediklerini beyan etmişlerdir. Kelamın önemli tartışma konularından biri olan zat-sıfat ilişkisi h. II. yy.'a kadar dayanmakta iken, Massignon'ın iddiası olan kelami tartışmanın Hıristiyan teolojisine uyarlanarak metnin h. IV. yy.'da yazılmış olabileceği savı varsayım olarak görünmektedir. Bir diğer Batılı mütefekkir Paul Kraus ise el-Kindi'nin risalesinin muhtevası ile İbnü'r-Ravendi'nin eserlerinin muhtevası arasındaki benzerlikten dolayı, onun X. yy.'ın başlarında yazıldığı sonucuna varmıştır.[107]

El-Kindi'nin Apoloji'si olarak Batı dillerine çevrilen risalelerin te'lif zamanı, kahramanların kimlikleri ve metinlerin müellifleri, hakkında batıdaki genel düşünce bu şekilde iken, İslam bilginlerinden bazılarının konu hakkındaki görüşleri ise şöyledir:

Müslüman bilginler konumuza kaynaklık teşkil eden risalelerin Protestan olan Hıristiyanlar tarafından kaleme alınıp, her iki din müntesipleri açısından cazip gelecek isimler kullanılarak te'lif edildiklerini savunurlar. İslam alimleri, Hıristiyanların, bu tiyatrodan şu iki gayeye ulaşmayı hedeflemiş olduklarını iddia ederek;

1. İnsanların zihin dünyasında Müslüman-Zımmi, Mü'min-Müşrik arasında bir fark olmadığı şüphesini oluşturmak,
2. Hıristiyanlığın İslam dininden daha üstün olduğu imajı vermek, olduğu görüşündedirler.[108]

El-Cevabü'l Fesih eserinin muhakkiki Ahmet Hicazi es-Sekka bahsi geçen argümanları eserin mukaddimesinde el-Alusi'ye dayandırarak zikretmiştir. Bu görüşlerin İslam bilginlerine ait olduğunu beyan etmiş, ancak herhangi bir isim belirtmemiştir. Risalelerin yazılma maksadının Hıristiyanlığın İslam'dan üstün olma algısı oluşturmak ve

[105] Gerard Troupeau, a.g.e., Cilt II, ss. 120-121.
[106] Şerafettin Gölcük- Süleyman Toprak, Kelam, Konya 1996, s.199.
[107] Yusuf Şevki Yavuz, "Kindi Abdülmesih bin İshak", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 26, Ankara 2002, ss. 38-39.
[108] Numan bin Mahmut el-Alusi, 1987, a.g.e., s. 3.

İslam'ın itibarsızlaştırılmasına yönelik olduğuna dair öne sürdükleri iddialarını haklı kılmak için şunları söylemiştir:

el-Haşimi'ye nisbet edilen risalenin giriş bölümünde geçen ibarelerde besmele, hamd ve salat-ü selamdan sonra Hıristiyan el-Kindi'ye selam ve dua ile başlamıştır. Risaleye böyle başlamasının sebebinin Hz. Muhammed'in de İslam'a davet risalelerinde böyle başlamasından kaynaklandığını ifade etmiştir. El-Haşimi'nin bu açıklamasına göre Hz Muhammed, din müntesipleri arasında ayırım yapmaksızın muhataplarına gönderdiği risalelerine selam ve rahmet temennisi ile başlamış olmaktadır. Bu ifadeler ile Müslümanlar müşrik ile mü'min, Müslüman ile zımmi arasında bir fark olmadığına ikna edilmeye çalışılmaktadır. Halbuki İslam Ehl-i Kitap ile Müslümanlar arasında fark olduğunu beyan etme adına zımmilere cizyeyi vacib kılmıştır. Diğer yandan Hz.Muhammed'in gayr-i müslimlere de selam ve rahmet temennisinde bulunduğunu söylemenin ona bir iftira olduğunu, zira Rasülüllah inkarcılara hitabında Es-selamu ala meni-t teba'a-l Hüda (Selam Hidayete tabi olanların üzerine olsun), diyerek onları selamladığını beyan etmiştir.

Risalelerin yakıştırma olduğuna ikinci delil ise Abdülmesih el-Kindi'ye atfedilen risalede yer alan paragrafta, her iki risaleninde Halife Me'mun'un huzurunda okunduğu iddiasıdır. Açıklamaya göre Halife metinleri sonuna kadar dinleyip her iki müellife de teşekkür ettikten sonra şu açıklamayı yapmıştır: İki kısım dinin olduğu, birisinin dünyalık diğeri ise ahiretliktir. Dünyalık olanın Mecusi ve Zerdüştlük, ahiretlik olanın ise Hıristiyanlık olduğunu beyan ettikten sonra, İslam dininin de hem dünya hem de ahiretlik olduğu açıklamasını yapmıştır. İddiasının gerçekle bağdaşmadığını savunmaktadır. Müslüman müfekkirlerin Halife Me'mun'un bu kelamdan beri olduğunu, Hıristiyanlığın ahiret dini olduğunu kabül etmediklerini, Mesih'in müstakil şeriatinin olmadığını, Hz. Musa'nın şeriatini uygulayan ve Hatemü-l Enbiya'yı müjdeleyen olarak kabül ettiklerini beyan etmiştir.

Risalelerin yazarı olarak lanse edilen isimler tarafından bu metinlerin yazılmadığına dair sunulan diğer deliller ise, yazıların içeriğine yönelik olup şu eleştiriler yöneltilmiştir: el-Kindi risalesinde Kitab-ı Mukaddes'ten yaptığı alıntılarda verdiği sifr ve ayet rakamlarının günümüz Protestanlarının matbaasında basımı yapılarak, ellerinde mevcut olan ile örtüşmesinden (halbuki geçmiş tarihteki sifr ve ayet taksimleri muasır olanlarla uyumlu olmadığını örnekler sunarak vermektedir.) Keza el-Kindi risalesinde h. 200 'lü

yıllardan bahsetmekte olup, eleştirilerinde verdiği bazı hadis-i şerifler o dönemlerde henüz tedvini yapılmamış olduğundan hareketle asıl müellifin muasır bir Protestan bilgin olabileceğini savunur.[109]

Risalelerin otantikliği hakkında Müslüman yazarların eleştiri ve konuya bakışlarını derleyici ve özet olarak sunan Yusuf Şevki Yavuz [110] şunları aktarmaktadır:

Müslüman yazarlar ise mevcut risalenin Kindi'ye ait orijinal metin olmadığı kanaatindedir. Risalenin dört yazma nüshasının Süryani harflerle yazılmış Arapça bir metin (karşuni) olması, Haşimi'ye ve Kindi'ye ait iki risalenin bir arada bulunması, risalenin hıristiyan çevrelerde asırlar boyunca bilinmemesi ve üzerinde yapılmış herhangi bir çalışmanın mevcut olmaması, XX. yy'a kadar risaleye İslam alimleri tarafından hiçbir reddiyenin yazılmaması, fikir hürriyeti açısından Me'mun devrinin bu açılıma uygun görünmeyip tam aksine düşünce ve inanç özgürlüğü üzerine baskı yapılması, risalede Eski Ahid'den yapılan alıntılarda sifr adlarının yanı sıra verilen ayet numaralarının Protestanlar'ın elinde bulunan Kitab-ı Mukaddes'teki rakamlarla aynı olması, eserde kullanılan bazı kelimelerin müteahhir dönem Arapça'sına ait bulunması, üslubunun h. III. yy. üslubuyla uyuşmaması, risalede Me'mun'un Mecusiler hakkında kabul edilemeyecek derecede ağır ve hakaret içeren ifadeler kullandığına temas edilmesi, risâlenin besmele ile başlaması, yazma nüshalarında müellifinin adıyla ilgili şüpheleri ortadan kaldıracak bir kayda rastlanmaması gibi gerekçeler ileri süren müslüman alimler, mevcut iki risalenin sonraki asırlarda hıristiyanlar tarafından yazılıp Abdullah b. İsmail el-Haşimi ile Abdülmesih b. İshak el-Kindi'ye nisbet edildiğini söyler.[111]

Risalelerin otantikliği hakkında İslam ve Batılı ilim adamlarının görüş ve fikirlerini verdiğimiz bu bölümde, her ne kadar farklı yaklaşımlar olsa da, elde bulunan metinler reddiye geleneğinin ilk örneklerinden olması hasebi ile, teolojik açıdan büyük önem taşıdığı anlaşılmaktadır.

[109] Numan bin Mahmut el-Alusi, 1987, a.g.e., ss. 4-5.
[110] Prof. Dr. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
[111] Yusuf Şevki Yavuz, a.g.e., ss. 38-39.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EL-ALUSİ'NİN EL-CAVABÜ'L FESİH ADLI ESERİ VE BU ESERİNDE EL-KİNDİ'NİN TESLİS İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİNE YÖNELTTİĞİ ELEŞTİRİLER

3.1. El-Alusi'nin El-Cevabu'l Fesih Adlı Eseri

Bu bölümde el-Kindi tarafından yazılan risaleye, Numan el-Alusi'nin reddiye olarak yazmış olduğu iki büyük ciltten oluşan *el-Cevabu'l Fesih Lima Leffekahu Abdülmesih* adlı eseri hakkında genel bir malumat verilecektir.

3.1.1. Kitabın Telif Sebebi

Bu kitap Abdulmesih el-Kindi'ye nisbet edilen risaleye reddiye olarak yazılmıştır. el-Kindi Abbasi Halifesi Me'mun döneminde el-Haşimi tarafından kendisine yazılan İslam'a davet mektubuna yazdığı cevaba mufassal bir reddiye yazmıştır. el-Alusi, dar görüşlü ve kısa bakışlı insanlar nezdinde batılın galib görünmesini murad ederek yazılmış olan bu iki risalenin kurgu olduğunu söylemektedir.[112]

İki risale de 1880'de Liden'de basımı yapılmış, ilim ehli olmayanları doğru yoldan saptırmak amacı ile de farklı Arap beldelerinde de yeni baskıları yapılmıştır. Numan el-Alusi'nin yazdığı reddiye ise Hint Krallığında Pencap eyaletine bağlı Lahordaki İslami eserler matbaasında basılmıştır.[113]

3.1.2. Kitab'ın Telif Tarihi

Numan el-Alusi, Abulmesih bin İshak el-Kindiye yazmış olduğu reddiyesinin yazımını h. 1306/1888 senesinde bitirmiştir.[114]

3.1.3. Kitapta takip Edilen Usul

El-Kindi'ye nisbet edilen risalede İslam dini, Peygamberi ve mukaddesatına yönelik eleştirilere yer-yer iftira ve saldırılarına el-Alusi tarafından reddiye olarak *el-Cevabu'l Fesih* adlı eser yazılmıştır.

---

[112] Numan bin Mahmut el-Alusi, 1987, a.g.e., s. 29.
[113] Geniş bilgi için bkz: Numan bin Mahmut el-Alusi, 2006, a.g.e., ss. 16-17; *Mecelletü lügati'l-Arabi'l-İrakiyye*: 4/399-402.
[114] Geniş bilgi için bkz: Numan bin Mahmut el-Alusi, 2006, a.g.e., ss. 16, 17; *Mecelletü lügati'l- Arabi'l-İrakiyye*: 4/ 399-402.

El-Alusi telif ettiği bu eserinde takip ettiği yol el-Kindi'nin risalesinde bulunan argüman ve iddiaları sıra ile satır satır, cümle cümle (paragraflar şeklinde) ele alarak mantık, adalet, insaf ölçülerinde, ilmi edeb dairesinde şerh ve deliller sunarak genişçe cevaplar vermektedir. Genelde el-Kindi'nin iddia ve argümanlarını ele alırken; akli deliller, nakli kaynaklar (Kur'an-ı Kerim, Kitab-ı Mukaddes, Hadisi Şerif) selef alimlerin görüşleri, felsefik argümanlar, sosyal ve tarihi olaylardan deliller getirerek akla yatkın, ikna edici cevaplar yazmaya çalışmıştır.

3.1.4. Kitab'ın Genel Özellikleri

el-Alusi'nin, *el-Cevabü'l Fesih* adlı eserinde öne çıkan özelliklerden bazıları şöyledir:

1- el-Kindi'nin risalesinde ele almış olduğu mevzularda sunmuş olduğu nakli delilleri tahrif ederek, bazen ekleme bazen de çıkarmalar yaptığını ana kaynaklarından nassı vererek ispatlamaya çalışır.
2- Kitab-ı Mukaddes'te bulunan ibarelerin yer-yer birbiri ile örtüşmediğini delilleri ile sunar.
3- İslam dini, Kitabı, Peygamberi ve mukaddesatı ile ilgili yapılan eleştiri ve saldırılarda mesned olarak sunulan kaynakların çarpıtma, iftira ve sebep-sonuç (Ayet ve Hadisler) ilişkisi ele alınmadan adeta cımbızlama yapıldığını beyan eder.
4- Yazılan iftira, tahrif ve eleştirilere akli delillerin yanında nakli deliller sunmakta bunu yaparken özellikle Kur'an-ı Kerim, Kitab-ı Mukaddes ve Hadis-i Şeriflerden örnekler vermektedir.
5- Reddiye alanında yazılmış olan selef ülemanın görüş ve fikirlerinden yararlanarak kendi görüşlerini de beyan etmektedir.
6- Bazı mevzularda kendi bilgi ve görüşünü dile getirmiştir.
7- Başka reddiyeler yazarken elde ettiği özel meziyet, cesaret ve tecrübelerden faydalanarak eserini zenginleştirmeye çalışmıştır.

3.1.5. Esere Yönelik Değerlendirmeler

1- Eserin tahkikindeki bazı hatalar.

2- Delil olarak sunulan bazı Ayet-i Kerime ve Hadisi Şeriflerin tahricinin yapılmaması.

3. Faydalanılan bazı fikir ve görüşlerin kaynağının zikredilmemesi.
4. İmam Alusi'nin, el-Kindi'ye reddiyesinin bazı bölümlerinde kitabın genel yazılış düzenine uymayan mantıksal sıralama ve dağınıklık bulunması.
5. Bazı yerlerde istifade edilen kaynak ve eserlerin zikredilmemesi.
6. Esere güncel bir fihrist yazılmamış olması: fihristin muhtevası: Ayet-i Kerimeler, Hadis-i Şerifler, misaller ve lügat kuralları olmalı.
7. Tarih çevirimlerinin uygun yapılmaması.

3.1.6. Eser'in Genel Özeti ve İçerisindeki Bazı Kaynakların Zikri

El-Alusi'nin yazmış olduğu *el-Cevabü'l Fesih lima Leffekahu Abdülmesih* adlı eser iki cilttir. birinci cilt (693), ikinci cilt ise (858) sayfadan oluşmuştur.

Eser muhakkikin yazmış olduğu takdim yazısı ile başlamıştır. Muhakkik inceleme ve araştırmada izlediği yol, faydalandığı deliller ve Hz. Mesih ve Hıristiyanlık ile ilgili yapmış olduğu çalışmalardan bahsettikten sonra, Hıristiyan akidesinin ve onlar açısından mukaddes kabul ettikleri kitab'ın tenkidini yapmıştır. Daha sonra Ehli Kitab'ın Kur'an-ı Kerim'deki: 1- Allah yolunda cihad, 2- birden fazla eşlilik, 3- Hz. Muhammed'in getirdiği şeriatin kendisinden öncekilerin hükümlerini geçersiz kılmak ile ilgili iddialarını eleştirmiştir. Daha sonra mukaddime bölümüne geçmiştir. Müellif Numan el-Alusi burada şöyle söylemektedir: "Londra da h. 1304/1880 yılında basımı yapılmış bazı evraklar gördüm, bu evrakların içeriğinde Hıristiyanlık dinini diğer dinlerden üstün gösteren, İslam Dinine hakaretlerle iddialarda bulunan, kulakların duymadığı bir şekilde Yüce Allah'a ve Rasülüne iftiralar savurulan ve Abdulmesih el-Kindi'ye nisbet edilen bu evrakların Abbasi Halifesi Memun döneminde Abdullah bin İsmail el-Haşimi tarafından kendisini İslam'a davet eden risale yazması üzerine el-Haşimiye yazmış olduğu cevabi risaledir."

El-Kindi'ye nisbet edilen bu risaleye bakıldığında sanki el-Haşimi'yi susturmuş ve cevap yazmaktan aciz bırakmış gibi bir izlenim uyandırmaktadır. Hıristiyanların Müslüman alimlerin bu yalan ve iftira mahsülü risaleye reddiye yazmaktan aciz kaldıkları evhamına kapılmakta oldukları düşüncesi ile, bu alanda emek vermiş selef ülemayı takip edip, Allah'ın kitabından hidayet talep ederek hezeyanlarla dolu olan el-Kindi'nin risalesine reddiye olarak "*el-Cevabü'l Fesih lima Leffekahu Abdülmesih*" adlı eserini yazdığnı ifade etmektedir.

El-Alusi, Hıristiyan el-Kindi'ye nisbet edilen risalesini hakkı-batıldan, doğruyu-yanlıştan ayırma adına bölüm bölüm ele alarak geniş ve tafsilatlı cevaplar yazmıştır.

Reddiye geleneğinin mütekaddim ve müteahhir ülemada da var olduğunu, Müslüman ve Hıristiyan alimler arasında eskiden beri süre gelen bir mücadele olduğunu beyan ederek bu alanda insanların önünü aydınlatan, hidayetlerine vesile olan birçok kıymetli eser olduğunu ifade etmiş ve şu örnekleri sunmuştur: el-Hafız el-İmam ebi'l-Abbas Takiyuddin bin Teymiyye'nin *el-Cevabü-s Sahih Limen Beddele Dinü'l Mesih*'i, İbn-u Kayyim el-Cevziyye'nin *Hidayetü'l-Hayara li Ecvibeti'l-Yehudi ve-n Nesara*'sı, Allame el-Maverdi'nin *Delailü-n Nübüvveti*, İbn-i Kesir'in *el-Fehhemetü-ş Şehir*'i, İmam Karafi'nin *el-Ecvibetü'l-Fahira*'sı, Rahip iken dininden dönüp Müslüman olan Abdullah bin et-Tercüman'ın *Tuhfetü'l-Erib fi-r Reddi Ala Ehli-s Salib*'i gibi. Zikri geçen eserler ve benzerleri gibi İslam aleminde yazılmış daha bir çok kıymetli eserin reddiye şeklinde yazılmış olduğunu bildirmektedir.

Kur'an-ı Kerim, Hadis-i Şerifler, mütekaddim ülemanın eserleri ve kendi ilmi birikiminden hareketle el-Kindi'nin risalesindeki iddiaları cümle-cümle, kelime-kelime tahlil etmiştir.

El-Alusi, daha sonra yazdığı cevapları çeşitli bölümlere ayırıp hıristiyanın iftira dolu lafızlarını irdeleyerek teslis akidesinin geçersiz olduğunu; Mesih'in sözleri, Hıristiyan mezheplerinin beyanları ve akli delillerle ortaya koymaya çalışmıştır. El-Kindi'nin ele aldığı konulardan; Hz. Muhammed'in nesebi, sireti, İslam'daki cihad inancı, Halife Memun döneminde Müslümanların münafık olduğu, İslam'ın kılıç zoru ile yayıldığı, Kur'an-ı Kerim'in mucizevi olmayıp birbiri ile çeliştiği, Hz. Peygamber'in Nebi olmadığı halde Arapları nebilik yalanı ile aldattığı iddialarını ayrı ayrı ele alarak tafsilatlı cevaplar vermiştir. El-Kindi'nin risalesindeki diğer bazı iddia ve görüşleri olan; müminlerin ancak (Yasu'a) iman ettiğinde Allah'tan talep ettiklerine nail olacaklarını, Hac benzeri ibadetin, sünnet olma geleneğinin ve bazı olağan üstü durumların her insandan sadır olabileceği konularıdır. El-Kindi, hac, sünnet olma ve mucizeler konusunu eleştirerek bunların birçok kültürde de mevcut olmasına dikkat çekerek itibarsızlaştırmaya çalışmaktadır. Ayrıca Allah'ın insanları yokluk ve hastalıkla mübtela ettiği gibi konuları da örneklendirerek Hıristiyanlığın İslam'a galip geldiğini bundan dolayı müslümanların İslam dininden irtidat etmeleri gerektiği savunmuştur. Risalede geçen bu ve benzeri konuları, el-Alusi geniş bir şekilde ele alıp, tafsilatlı açıklamalarda bulunduktan sonra el-Kindi'nin iddia ve görüşlerini eleştirmektedir.

Eserini cemaziyel uvla h. 1306 yılında nihayete erdirmiştir. Takip ettiği projeyi h. 1304 yılında bitirmek istiyordu, lakin altı ay kadar hastalanınca projesi gecikmiştir.[115]

3.2. El-Alusi'nin *El-Cavabü'l Fesih* Adlı Eserinde El-Kindi'nin Teslis İle İlgili Görüşlerine Yönelttiği Eleştiriler:

3.2.1. Akli Delillerle Teslisi Eleştirmesi

El-Kindi, Hıristiyan akidesindeki teslisi üçlü müstakil ilah birliğinin hakiki manada varlığını kabul ettiklerini beyan ederek, üç birdir, birde üçtür iddiasına sunmuş olduğu akli-nakli ve felsefik delillerine, el-Alusi'nin eleştirileri şöyledir:

Birinci Delil: Bir yerde üç tam sayının olması orada adet olarak çokluğun varlığının delilidir. Adet çokluğunun olduğu yerde tek'in (tevhid) olması mümkün değildir. Zira teklik ve çokluk birbirinin zıddıdır. Zıt olan iki şeyin bir olması kabul edilemez. Çokluğun kabülü birin (tevhid) inkarı anlamındadır. Teslis'i savunanın, tevhid akidesi olan Yüce Allah'ın bir ve tek olmasını kabül etmemiş olmasının delilidir. Hakiki manada birbirine zıt ve aykırı olan iki şeyin bir cihette aynı zamanda bir arada bulunması müstahildir (olma imkanı bulunmamaktadır). Hakiki olan birin üçü olmaz iken, üçün üç tam adedi bulunmaktadır. Bir kendiliğinden tam bir iken, üç ise üç tam birden oluşmaktadır. Aynı yer ve zamanda parçalardan (cüzlerden) müteşekkil olan birin, bir olabilmesi için cüzlere muhtaç olur ki, bu durum İlah'ın acziyet, zaafiyet ve varlığının başka varlığa ihtiyacını gerektireceğini ifade eder. Yüce Allah'a inanan herkesin inancı gereği O, bütün eksikliklerden münezzeh olması hasebi ile, teslis'in batıl olmasının sabit olduğu fikrini savunur.[116]

İkinci Delil: Şayet iddia edildiği gibi Yüce Allah zatında özel şekilde üç uknum olarak düşünülecek olursa o zaman Allah kendi zatı ile kaim olamaz; Zira cüzlerden mürekkeb olan bütünün meydana gelmesi birbirine muhtaç olması demektir. Halbuki İlah zatı ile kaim ve varlığı kendinden olup hiçbir şeye muhtaç olmamayı gerektirir. Eğer birbirine ihtiyaç duymayan cüzlerden müteşekkil müekkeb olarak kabul edilecek olursa o halde Tanrı'nın zatında vahdaniyet oluşmamış olur ve buda müstakil üç ilah anlamına gelir. Her iki halde de müstakil üç uknum veya mürekkeb üç uknum olarak kabul edilecek olursa müstakil üç uknum üç ayrı ilah, mürekkeb üç uknumlu ilah da başkasına muhtaç

[115] Numan bin Mahmut el-Alusi, 1987 a.g.e., s. 3.
[116] Numan bin Mahmut el-Alusi, 1987, a.g.e., s.191.

ilah demektir. İlah her türlü eksikliklerden münezzeh olduğu için, her iki halde de teslisin geçersiz olacağını söylemektedir.[117]

Üçüncü Delil: Üç uknum'un hakiki manada birbirinden müstakil olduğu iddiası kabul edilecek olursa: müstakilliğin kemâl sıfatlarla olması veya olmaması demektir. Birinci şıkka göre uknumların birbirine muhtaç olmaması ki, iki uknum'da (Mesih-Ruhü'l-Kudüs) her daim İlah'a muhtaç olduklarını zikretmektedirler. İkinci şık kabul edilecek olursa, uknumların herbiri kâmil olmamış olur ki, bu da uknumların aciz, zayıf ve muhtaç olmaları anlamına gelmektedir. İki halde de teslis savunuculuğu geçersizdir.[118]

Dördüncü Delil: Lahuti ve nasuti cevherin hakiki manada ittihadı konusuna gelince: Oğul İlah'ın uknumu sınırlı olup sonsuz olmayacaktır. Böyle olunca her daim ziyadeye ihtiyaç duyup kendisine takdir ve tahsis edilen mikdarı bekleyecektir. Bunun neticesinde oğul İlah'ın uknumu muhdes olacaktır. Kendisinin muhdesliği Allah Teala'nın da muhdesliğini gerektirecektir. Halbuki Yüce Allah ezeli ve ebedi olup muhdes olması tevhid akidesine aykırıdır, bu yönü ile de teslis akidesi geçersizdir.[119]

Beşinci Delil: Yakubi Mezhebine (monofizit) göre o tek olan kadimdir. O ne insan ne de cisim sahibi idi. Sonradan cisme bürünerek insan şeklinde tezahür etti. Bu görüşünde baştan batıl olduğunu, zira maddeden mücerred olup kadim olanın hadis olana inkılab etme ihtiyacını doğurmuş olacağından teslis'in batıl olduğunu ifade etmektedir.[120]

Altıncı Delil: Katoliklere göre Rabbani akşam yemeğinde (Efkaristiya- Evharistiya) yapılan dualar sayesinde ekmeğin Mesih'e, şarabın da kanına eş olduğuna inanmalarından dolayı, Protestanların eleştiri ve alaylarına maruz kalmışlardır. Aslında bu eleştiri ve alay durumuna her iki gurubun da düşmekte olduğunu iddia ederek şunları söylemektedir: Katolikler istihaleyi savunmak ile, Protestanlar'da üç uknumdan biri kabul ettikleri Mesih'in insani tabiatının açlık, susuzluk, işkence ve acıya maruz kaldığına inanarak her iki mezhebin de birbirinden farklı ve tutarsız görüşler öne sürerek tenakuz halinde olduklarını ispatlamaktadırlar. Böylece fırkanın biri istihale inancından diğeride iki tabiatli Mesih iddiasından dolayı teslis'in tutarsız ve geçersiz olduğunu iddia eder.[121] Halkın teslis

[117] Numan bin Mahmut el-Alusi, 1987, a.g.e., s.192.
[118] Numan bin Mahmut el-Alusi, 1987, a.g.e., s.192.
[119] Numan bin Mahmut el-Alusi, 1987, a.g.e., s.192.
[120] Numan bin Mahmut el-Alusi, 1987, a.g.e., ss. 192-193.
[121] Numan bin Mahmut el-Alusi, 1987, a.g.e., s. 194.

akidesindeki kargaşası Hıristiyan alimleri arasında da mevcut olup, İlahlarını nasuti ve lahuti olarak biribirinden farklı iki tabiatli olarak kabul etmektedirler.

El-Alusi Hıristiyanların anlama ve anlatma da aciz kaldıkları teslis akidesine eleştirisel olarak kıssadan hisse babından şu örneği vermektedir: Mecusilerden üç kişi Hıristiyan Papazlara giderek, din ve akideleri hakkında bilgi edindiler. Mecusilere teslis akidesi de anlatıldıktan sonra konuyu anlayıp anlamadıklarını öğrenmek için Mecusileri ayrı ayrı imtihan ederler. Rahipler birinci Mecusiye sorarlar: "Teslisi anladın mı?" Mecusi: "Anladım." diye cevap verir. Rahipler: "Bize teslisi anlat." derler. Mecusi: "Üç İlah vardır. Birisi gökte, birisi tertemiz olan Meryem'in karnından doğan, üçüncü İlah da güvercin suretindedir. İkinci İlah otuz yaşına ulaşınca ona görünendir." Rahipler bu cevapları veren Mecusi'ye kızarak onu kovarlar. İkinci Mecusi çağırılarak teslis bilgisi sorulur, Mecusi Rahiplere cevaben: "Bana öğrettiğinize göre teslis üç İlah'tır, bunlardan birisi çarmıha gerilerek öldü, geriye iki İlah kaldı." diye cevap verir. Rahipler bu Mecusiye de kızıp onu kovarlar. Üçüncü Mecusi çağırılıp aynı soru ona da sorulur. Üçüncü Mesih arkadaşlarına oranla daha zeki görünümlü olup, cevabında: "Üstadım bize öğrettiğiniz ilim ve akideyi Rab Mesih'in fazlı-keremi ile en güzel şekilde anladım ve ezberledim. Şöyle ki; bir üçtür üçte birdir. Bu üçten biri asılarak ölünce ittihad (bir olmaları) sebebi ile hepsi ölmüştür. Şu an İlah kalmamıştır, efendim acaba İlahlar'ın ittihadini red mi etsek?" diye cevaplandırır.[122] Görüldüğü üzere teslisi anlatmada talebelere kınama yoktur. Zira Hıristiyanların en önemli konularından olan teslis konusunu anlama, kavrama, anlatma ve beyan etmede bilginleri de zayıf ve aciz kalmaktadır. Her yönü ile batıl olan teslise düşünülmeden inanılıp tasdik edildiğini iddia etmektedir.

3. 2. 2. Mesih'in Sözleri ile Teslisi Eleştirmesi

el-Alusi Yüce Allah'ın gönderdiği şeriate peygamberlerin iman edip, kulluk vazifelerini yaptıklarını, hiçbir Peygamberin uluhiyyet iddiasında bulunmamış olmasına rağmen Kindi'nin bunları gözardı ederek İncil'in bölümlerinde yaptığı tahrifatlarla ilgili özet bilgi ve deliller sunarak teslis eleştirisinde şunları kayıt altına almıştır. el-Kindi'nin İncil'deki bölümleri çarpıtarak kendi iddiasını doğru göstermek için birçok yerde tahrifatta bulunduğunu, akıl ve insaf sahiplerinin iknası için iki şahid kifayet etmekte iken, yanlışta ısrar edip batıl çizgisinde inat edenlerin iknası için bir bölük insanın bile yeterli

[122] Numan bin Mahmut el-Alusi, 1987, a.g.e., s. 195.(müellif bu kıssanın Rahmetullah el-Hindi'nin, *İzharu'l-Hak* eserinden alıntı olduğunu beyan etmektedir).

olmayacağını ifade etmiştir. el-Kindi'nin birçok İncil ayetlerinde tahrifatta bulunmuş olmasına rağmen konuyu dağıtıp uzatmama adına birkaç misalle iddiasını ispat etmeye çalışmıştır.

Bunlardan: "Sonsuz yaşam, tek gerçek Tanrı olan seni ve gönderdiğin İsa Mesih'i tanımalarıdır".[123] Mesih'in burada da açıkça ifade ettiği gibi, ebediyet sahibi ve gerçek Tanrı Yüce Allahtır, Mesih'te O'nun elçisidir. Mesih a.s. kendisinin ne iki tabiatli (ilah-insan) ne de üç uknum İlahtan birisi olduğunu söylememiştir. Tevhid akidesi gereği İlah'ın tek olduğunu beyan ederek, mürsil (gönderen) ile mürseli (gönderilen) birbirinden ayırmıştır. Mürsil olan Allah, mürsel de (elçi) Mesihtir. Mesih'in bu kavline göre ebedi olan ilah tektir, Mesih'te O'nun Rasülüdür. Bunun sahih ve doğru olduğunda asla şüphe yoktur. Allah'a hamd olsun biz müslümanlar'da tevhid akidesine uygun olarak, Allah'a. Meleklere, Kitaplara ve Peygamberlere iman ettiğimizi beyan edip, Mesih Allah'ın kulu ve rasülüdür deriz.[124] el-Alusi'nin, el-Kindi'ye İncil'in bölümlerinden teslisin tutarsız ve geçersiz olduğuna yönelik diğer örneği şöyledir: Onların tartışmalarını dinleyen ve İsa'nın onlara güzel yanıt verdiğini gören bir din bilgini yaklaşıp O'na, "Buyrukların en önemlisi hangisidir?" diye sordu. İsa şöyle karşılık verdi: "En önemlisi şudur: 'Dinle, ey İsrail! Tanrımız Rab tek Rab'dir. Tanrın Rab'bi bütün yüreğinle, bütün canınla, bütün aklınla ve bütün gücünle seveceksin.' İkincisi de şudur: 'Komşunu kendin gibi seveceksin.' Bunlardan daha büyük buyruk yoktur."

Din bilgini İsa'ya, "İyi söyledin, öğretmenim" dedi. " 'Tanrı tektir ve O'ndan başkası yoktur" demekle doğruyu söyledin.[125] İncil'deki bu kelama göre: Hristiyanların iddia ettiği üç uknumun olmadığı, en önemli konunun bir ve tek olan İlah'a inanmak olduğunu beyan etmektedir. Buna benzer Tevratta da nice bölümler bulunmaktadır. Bu olaylar Rab'bin Tanrı olduğunu ve O'ndan başkası olmadığını bilesiniz diye size gösterildi, Bunun için, bugün Rab'bin yukarıda göklerde, aşağıda yeryüzünde Tanrı olduğunu, O'ndan başkası olmadığını bilin ve bunu aklınızdan çıkarmayın.[126]

"Dinle, ey İsrail! Tanrımız Rab tek Rab'dir." [127]

"Çünkü Tanrı benim, başkası yok, Tanrı benim, benzerim yok." [128]

---

[123] Yuhanna 17: 3.
[124] Numan bin Mahmut el-Alusi, 1987, a.g.e., s.196.
[125] Markos 12: 28-32.
[126] Yasanın Tekrarı 4: 35, 39.
[127] Yasanın Tekrarı 6: 4.

Hıristiyanların mukaddes kitaplarında mevcut olan bu ve benzeri bölümler incelendiğinde görüleceği üzere, teslisin batıl olduğu kendi mukaddes metinlerinde de aşikardır.

el-Alusi, Hıristiyanların mukaddes kitabından şu bölümü alarak teslis'in ibtali ile ilgili argümanını savunmaya devam eder:

"O günü ve o saati, ne gökteki melekler, ne de Oğul bilir; Baba'dan başka kimse bilmez".[129] Basireti ve muvazenesi sağlam herkes bu kelamı okuduktan sonra anlar ki; teslis batıldır. Zira her ne kadar oğul kelimesi kullanılmış olsa da oğul kelimesi mecazidir. Hıristiyanların iddia ettiği şekli ile hakiki surette kabul edilecek olsa (üç uknum, ittihad, hulül ve ya iki tabiatli) şu sonuca ulaşılacağını beyan eder: Mesih kıyamet saatinin ilmini Yüce Allah'a tahsis etmek ile kendisinin bu konuda bilgisiz ve aciz olduğunu beyan etmektedir. O halde bilgisiz ve aciz olan nasıl ilah olabilir? Konu hakkında bilgisi olmayan, başkasına muhtaç olana ilah vasfını vermek Yüce Allah'ın kemâl sıfatlarına iftira ve ihanet olacağını söylemektedir.

Matta İncilinden teslis ile ilgili verdiği örnekler şöyledir: Adamın biri İsa'ya gelip, "Öğretmenim, sonsuz yaşama kavuşmak için nasıl bir iyilik yapmalıyım?" diye sordu.

İsa, "Bana neden iyilik hakkında soru soruyorsun?" dedi. "İyi olan yalnız biri var. Yaşama kavuşmak istiyorsan, O'nun buyruklarını yerine getir".[130]

el-Alusi Matta İncilinden bu kelamı naklettikten sonra şu argümanı öne sürer: bu söz teslis'in karanlığını ortadan kaldıran güneş gibidir. Mesih'i iyi kelimesi ile vasfeden adamın iyilik tabirini tevazusu gereği kendisine uygun görmeyip, iyi olan sadece Bir olandır; diyerek cevap veren Mesih hıristiyanlar tarafından kendisine söylenen: Mesih Rab'tir, ibadet edilendir, mevcudatı yaratandır ve dualarında "ey Rabbimiz, İlahımız Yesu' el-Mesih ellerinle yarattığını yalnız bırakma" ifadelerini nasıl kabul edebilir? Sorusunu yönlendirmektedir.

Hıristiyanlardan Mesih'in lahuti ve nasuti olmak üzere çift tabiatli olduğunu savunanlara da el-Alusi kendi mukaddes kitaplarından şu örnekleri vererek teslisin batıl olduğunu savunur:

---

[128] İş'aya 46: 9.
[129] Markos 13: 32.
[130] Matta 19:16-17.

Saat üçe doğru İsa yüksek sesle, "Eli, Eli, lema şevaktani?" yani, "Tanrım, Tanrım, beni neden terk ettin?" diye bağırdı.[131]

İsa yüksek sesle, "Baba, ruhumu ellerine bırakıyorum!" diye seslendi. Bunu söyledikten sonra son nefesini verdi. [132]

El-Alusi'ye göre İncil'in bu bölümlerine bakıldığında bile baştan teslis reddedilmektedir. İlah kabul ettikleri kişi ruhunu acı içerisinde başka bir ilaha veriyor. Hıristiyanların acı çeken ve ölen nasuti ilahtır, lahuti ilah acı çekmemiş ve ölmemiştir, sözlerinin makul hiçbir yönünün bulunmadığını iddia etmektedir. Çünkü herkes tarafından kabul edilen hakikatin acıyı çekenin ruh olduğudur. Ruhun bedenden ayrılması ile beden hiçbir şey hissetmeyecektir. Böylece teslisi bu yönü ile açıklayanların iddiasının da geçersiz olduğunun açığa çıktığını söylemektedir.

el-Alusi'nin teslis'in iptali ile ilgili İncilden verdiği örneklerin üzerine oluşturduğu argümanlar şöyle devam etmektedir: Bu sırada İsa, Yahya tarafından vaftiz edilmek üzere Celile'den Şeria Irmağı'na, Yahya'nın yanına geldi. Ne var ki Yahya: "Benim senin tarafından vaftiz edilmem gerekirken sen mi bana geliyorsun?" diyerek O'na engel olmak istedi.

İsa ona şu karşılığı verdi: "Şimdilik buna razı ol! Çünkü doğru olan her şeyi bu şekilde yerine getirmemiz gerekir." O zaman Yahya O'nun dediğine razı oldu.

İsa vaftiz olur olmaz sudan çıktı. O anda gökler açıldı ve İsa, Tanrı'nın Ruhu'nun güvercin gibi inip üzerine konduğunu gördü. Göklerden gelen bir ses, "Sevgili Oğlum budur, O'ndan hoşnudum" dedi. Bundan sonra İsa, İblis tarafından denenmek üzere Ruh aracılığıyla çöle götürüldü. İsa kırk gün kırk gece oruç tuttuktan sonra acıktı. O zaman Ayartıcı yaklaşıp, "Tanrı'nın Oğlu'ysan, söyle şu taşlar ekmek olsun" dedi. İsa ona şu karşılığı verdi: "İnsan yalnız ekmekle yaşamaz, Tanrı'nın ağzından çıkan her sözle yaşar" diye yazılmıştır." dedi.

Sonra İblis O'nu kutsal kente götürdü. Tapınağın tepesine çıkarıp, "Tanrı'nın Oğluysan, kendini aşağı at" dedi, Çünkü şöyle yazılmıştır:

"Tanrı, senin için meleklerine buyruk verecek"

"Ayağın bir taşa çarpmasın diye Seni elleri üzerinde taşıyacaklar".

---

[131] Matta 27: 46.
[132] Luka 23: 46.

İsa İblis'e şu karşılığı verdi: "Tanrın Rab'bi denemeyeceksin' diye de yazılmıştır."

İblis bu kez İsa'yı çok yüksek bir dağa çıkardı. O'na bütün görkemiyle dünya ülkelerini göstererek, "Yere kapanıp bana taparsan, bütün bunları sana vereceğim" dedi. İsa ona şöyle karşılık verdi: "Çekil git, Şeytan! Tanrın Rab'be tapacak, yalnız O'na kulluk edeceksin, diye yazılmıştır."[133] dedi.

el-Alusi İncil'den zikri geçen bölümlerden sonra teslis'in iptali ile ilgili el-Kindi'ye şu eleştirileri sıralamaktadır:

-Mesih'in, Allah'ın kulu olduğu apaçık beyan edilmektedir.

-Yüce Allah'ın emri gereği kulluk vazifesini eda ederek, vaftiz olmaktadır. Rabbin, kulları ve elçilerinden medet umarak teberrük talep edip kulun eliyle suda arınıp vaftiz olmasını ilah'a nasıl uygun gördüklerini sual etmektedir.

Peygamber olan Yahya, Rabbini unuttu da onu (Mesih'i) arındırarak vaftiz mi etti? Eleştirisini yöneltmektedir.

Eğer Mesih Rab olsa idi, bunu en iyi elçilerin bilmesi gerektiğinden, elçi olan Yahya rabbine (Mesihe) "Ey Rab'bim bana ihsanda bulunarak beni elçi seçtin, sen ak pak ve arınma sahibisin, ben senin elçin olarak senin mübarek elinle arınıp vaftiz olmaya ihtiyacım var." gibi bir söylemde bulunması gerektiğini ifade ettikten sonra şu soruya dikkat çeker: "İlah nasıl olur da elçisinin eli ile vaftiz olup arınmaya ihtiyaç duyar?" Rab olan Mesih kullara vaftizi talim için Yahya Peygamberden talep etti denecek olursa; bu cevabın çölde susuz kalıp serap gören insan misali hayal ürünü olacağını, çünkü eğitmek ve öğretmek vahiy ile de olabileceğini beyan etmektedir.

Teslis'in ibtali ile ilgili nakli delillerden el-Alusi'nin kaleme aldığı son parağraf ise; Ruh'un (Melek) güvercin şekli ile inişi olup, şunları söylemiştir: Mesih otuz yaşına ulaşıncaya kadar çektiği ızdırabı, tuttuğu oruç, yaptığı ibadetler ve Yahya'nın eli ile vaftiz olmasının yanında İblis'e söylediği "Benim secdem ve ibadetlerim tek olan İlahınadır" sözü kulluğunun kabülü değil midir? Bunlardan daha açık delil olabilir mi? Şayet Mesih ilah olsa idi, ilah'ın ilah'a secdesi, orucu, ibadeti, muhtaçlığı nasıl kabul edilebilir? İlah kabul ettiğiniz Mesih'in kendisinden başkasına secde etmemesi, yardım istememesi, ibadet etmemesi gerekip, yerleri ve gökleri yaratan, herşeye boyun eğdiren, ins-cin ve Meleklerin

[133] Matta 3:13-17, 4:1-10.

kendisine secde ettiği İlah kulluk etmemeli tam tersine kendisine kulluk edilmeli değil midir? Sorusu ile nakli delillerle teslise yönelik eleştirilerini bitirir.[134]

3.2.3. Tevil Yönü İle Teslis'i Eleştirmesi

El-Alusi hıristiyanlarda teslis'in ibtali ile ilgili akli ve nakli eleştirilerini sunduktan sonra, konuyu tevil yönünden ele almaktadır. Tevil: Sözlükte: "dönüp varmak, dönüp gelmek" anlamındaki evl kökünden türeyen tevîl "döndürmek; sözü iyice inceleyip varacağı manaya yormak; bir şeyi amaçlanan son noktaya ulaştırmak" demektir. Terim olarak "Naslarda geçen bir lafzı bir delile dayanarak asli manasından alıp taşıdığı muhtemel manalardan birine nakletmek" diye tanımlanır.[135]

Konu hakkında el-Alusi şu argümanları kayıt altına almıştır:

Hıristiyanalarda teslise delalet eden bir kelam gördüğümüz zaman onun tevil edilmesi gerekmektedir. Ya da teslise delalet eden bütün kelamın zahiri ile amel edilmeli veya terk edilmeli, teslis hakkındaki nakli akıl süzgecinden geçirmeli, veya aklı nakle uygun düşecek şekilde ele alınması gerektiğini ileri sürmektedir.

el-Alusi bu önermeleri sunduktan sonra, birinci görüşün; kabul ve red açısından geçersiz olduğunu, ikinci önermenin; birbirine aykırı iki görüşün (kelam) vücudundan dolayı mümkün olmadığını, üçüncü görüşünde; caiz olmadığını, zira naklin varlığı İlah'ın varlık, azamet, kudret ve mürsilliğine delalet etmektede olup, naklin muhatabının da salim akıl olduğunu beyan etmektedir

el-Alusi, bütün bu görüşler izale olduktan sonra elimizde nakil ve aklın beraber ele alınması hakikatinin kaldığını savunmaktadır.[136] (mevcut olan nakli akıl ölçeği ile ruhuna ve maksadına uygun tevil etmek).

Hıristiyanların da Kitab-ı Mukaddeslerinde Yüce Allah'ın şekli, cismiyeti ve mekanı ile ilgili geçen bölümleri (nakiller) akla müracaat ederek tevil etmekte olduklarını ve bu konunun yabancısı olmadıklarını beyan eder. Ancak Hıristiyanların içine düştüğü çıkmaz ve delaletin sebebini Kitaplarında geçen Baba, Oğul, ilah, Rab, sücud ve ğufran gibi kelimeleri Mesih'e has kılarak, kelimelerin zahirini alıp tevil etmeden uknum ve ittihad olarak kabul etmelerinden kaynaklandığını söylemektedir. El-Alusi, Hıristiyanların

[134] Numan bin Mahmut el-Alusi, 1987, a.g.e., s. 200.
[135] Yusuf Şevki Yavuz, "Te'vil", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 41, İstanbul 2012, ss. 27-28.
[136] Numan bin Mahmut el-Alusi, 1987, a.g.e., s. 201.

içine düştükleri delalet ve çıkmazı kendi mukaddes kitaplarından pasajları delil getirerek şöyle söylemektedir:

Baba ve Oğul kelimeleri incelenecek olursa; Hıristiyanların lugatında; el-vula kelimesi oğulu, el-mürabbi de babayı ifade etmektedir. Peygamberlerinin hayatlarında da meşhur olduğu şekli ile; babayı nimetin kaynağı, evladı da hizmetin timsali olarak tabir ederler. Rab: minnet ve şükrana layık olup, lütuf ve ihsanda bulunan mürebbidir. Bu tabirler ademoğluna tazim ve kıymet verme adına sınırsız olmayıp, takyid (sınırlı) ederek kullanılmaktadır. Hıristiyanların eserleri de muallim, müdebbir ve kayyim'i (işleri görüp halleden) rab olarak isimlendirmekte, tıpkı adamın evinde ve malında rab olarak isimlendirdiği gibi. İlah kelimesi de müsallit ve hakim anlamında kullanılmakta, tıpkı Tevrat'ta Yüce Allah'ın Musa'ya Rab, "Bak, seni firavuna karşı Tanrı gibi yaptım" dedi, "Ağabeyin Harun senin peygamberin olacak"[137] dediği gibi. Sücud kelimesinin de; ilk dönemlerde toplumun kendi aralarında bulunan şeriflere verdikleri selam anlamında kullanılmakta olduğunu ve selamın dışında da Allah'a yapılan ibadete has olarak kullanıldığını ifade eder.[138]

Bu açıklamalardan sonra el-Alusi, baba ve oğul kelimesinin Hıristiyanların kutsal kitaplarında geçtiği şekli ile tevil edilmeden zahirine bakılacak olursa, İsrail, Davut, Süleyman ve Afraim'in ilahlık vasfına Mesih'ten önce sahip olmaları gerektiğini beyan eden iddiasını Hıristiyanların mukaddes kitaplarından şu bölümleri vererek ispatlamaya çalışmaktadır:

"İsa kalabalıkları görünce dağa çıktı. Oturunca öğrencileri yanına geldi. İsa konuşmaya başlayıp onlara şunları öğretti."

"Ne mutlu ruhta yoksul olanlara; çünkü göklerin egemenliği onlarındır."

"Ne mutlu yaslı olanlara; çünkü onlar teselli edilecekler."

"Ne mutlu yumuşak huylu olanlara; çünkü onlar yeryüzünü miras alacaklar."

"Ne mutlu doğruluğa acıkıp susayanlara; çünkü onlar doyurulacaklar."

"Ne mutlu merhametli olanlara; çünkü onlar merhamet bulacaklar."

"Ne mutlu yüreği temiz olanlara; çünkü onlar Tanrı'yı görecekler."

---

[137] Kitab-ı Mukaddes, Mısırdan çıkış 7: 1.
[138] Numan bin Mahmut el-Alusi, 1987, a.g.e., s. 202.

"Ne mutlu barışı sağlayanlara; çünkü onlara Tanrı oğulları denecek."[139]

Burada söylenenleri yapan müminleri Tanrı'nın oğulları, Tanrıyı da onların babası yapmış oldu.

"Biz zinadan doğmadık. Bir tek Babamız var, o da Tanrı'dır" dediler.

İsa, "Tanrı Babanız olsaydı, beni severdiniz" dedi. "Çünkü ben Tanrı'dan çıkıp geldim. Kendiliğimden gelmedim, beni O gönderdi. Söylediklerimi neden anlamıyorsunuz? Benim sözümü dinlemeye dayanamıyorsunuz da ondan. Siz babanız İblis'tensiniz ve babanızın arzularını yerine getirmek istiyorsunuz. O başlangıçtan beri katildi. Gerçeğe bağlı kalmadı. Çünkü onda gerçek yoktur. Yalan söylemesi doğaldır. Çünkü o yalancıdır ve yalanın babasıdır."[140] Görüldüğü gibi Yahudiler de babalarının Allah olduğunu iddia etmiş oldular. Mesih'de: "Sizin babanız Allah değildir, babanız İblis aleyhi-l la'ne dir." diyerek cevab vermiştir.

Bahsi geçen ayetleri okuduktan sonra baba, oğul ve ilah kelimesini hakiki manada ele alınamayacağını, bu ve benzeri sözlerin tevil edilerek mecazi anlamının kabul edilmesi ile Hıristiyanların içine düştükleri handikaptan kurtulabileceğini beyan etmiştir. Bu beyanın kabul edilmesi teslisin geçersizliğinin kabülü anlamına gelecektir. El-Alusi, Kitab-ı Mukaddes'te tevile açık örneklerine devam ederek, şu bölümleri aktarmaktadır:

Rab şöyle diyor: "İsrail benim ilk oğlumdur. Sana, bırak oğlum gitsin, bana tapsın" dedim. [141] "Ne olur şimdi günahımızı bağışla. Biz Baba'nın Tanrısı'nın kullarıyız." Yusuf bu haberi alınca ağladı. Bunun üzerine kardeşleri gidip onun önünde yere kapanarak: "Senin köleniz" dediler.[142] "Sevgili kardeşlerim, birbirimizi sevelim. Çünkü sevgi Tanrı'dandır. Seven herkes Tanrı'dan doğmuştur ve Tanrı'yı tanır. Sevmeyen kişi Tanrı'yı tanımaz. Çünkü Tanrı sevgidir."[143]

Tanrı'nın Roma'da bulunan, kutsal olmaya çağrılan bütün sevdiklerine, Babamız Tanrı'dan ve Rab İsa Mesih'ten size lütuf ve esenlik olsun.[144] İmanın ürünü olan etkinliğinizi, sevgiye dayanan emeğinizi ve Rabbimiz İsa Mesih'e bağladığınız umuttan

[139] Matta 5: 3-9.
[140] Yuhanna 8: 41-44.
[141] A.g.e., Mısır'dan çıkış 4: 22-23.
[142] A.g.e., Yaratılış 50: 17-18.
[143] A.g.e., 1.Yuhanna 4: 7-8.
[144] A.g.e., Romalılar 1: 7.

kaynaklanan dayanıklılığınızı Babamız Tanrı'nın önünde durmadan anıyoruz.[145] Her şeyi söylenmeden ve çekişmeden yapın ki, yaşam sözüne sımsıkı sarılarak aralarında evrendeki yıldızlar gibi parladığınız bu eğri ve sapık kuşağın ortasında kusursuz ve saf, Tanrı'nın lekesiz çocukları olasınız.[146]

Ben ona baba olacağım, o da bana oğul olacak.[147]

Kulum Davut'u buldum,

Kutsal yağımla onu meshettim.

Elim ona destek olacak,

Kolum güç verecek.

Düşman onu haraca bağlayamayacak,

Kötüler onu ezmeyecek.

Düşmanlarını onun önünde kıracağım,

Ondan nefret edenleri vuracağım.

Sadakatim, sevgim ona destek olacak,

Benim adımla gücü yükselecek.

Sağ elini denizin,

Irmakların üzerine egemen kılacağım.

Babam sensin diye seslenecek bana,

Tanrım, kurtuluşumun kayası.

Ben de onu ilk oğlum,

Dünyadaki kralların en yücesi kılacağım.

Sonsuza dek ona sevgi göstereceğim. [148]

el-Alusi Hıristiyanların kutsal kitaplarından zikri geçen bölümleri aktararak, şöyle söylemektedir: Allah, baba olarak tavsif edilirken, oğullarda değişkenlik göstermektedir. İsrail (Yakub), Davut, Süleyman, Afrayim ve hatta İsrailoğulları oğul olarak

[145] A.g.e., 1. Selanikliler 1: 2-3.
[146] A.g.e., Filipililer 2:14-16.
[147] A.g.e., 2.Samuel 7: 14.
[148] A.g.e., Mezmurlar 89: 21-28.

zikredilmektedir. Kitap ehlinin oğul ve baba kelimelerini iddiaları gereği tevil etmeyip hakiki manada kabul edecek olurlarsa, bu tabirler İlahlığı gerektirecektir. O halde isimleri zikredilen kişilerde Mesih'ten önce Allah'ın oğulları ve ilah olmalarının gerekeceğini söyleyerek eleştirilerine devam etmektedir.[149]

el-Alusi teslis'in ibtali ile ile ilgili sunmuş olduğu akli ve nakli delillerden sonra, el-Kindi'nin hıristiyanlık aleminin tercümanlığını yaparak mukaddes kitaplarından baba-oğul ve kutsal ruh üçlemesi ile alakalı öne sürdüğü bölümlerin (ayet) birçok yönden delil olamayacağını ele alarak şunları yazmıştır:[150] Hıristiyanlar'ın mukaddes kabul ettikleri kitapları, tarihin de şahitliği ile tahrif ve tebdile uğramış olması hasebi ile, Kindi'nin sunduğu ayetlerin kaynak olmasının şüpheli yönünün varlığını, bununla birlikte teslis ile alakalı hüccet olarak gösterilen sözleri şöyle eleştirmektedir: Mesih'e oğul kelimesinin atfedilmesinden dolayı onu ilahlık ile vasfetmek çirkin ve haksız bir iftiradır, Zira; İsrailoğullarından birçok kişiye oğul kelimesi ile hitap edilmiştir. lügat açısından oğul kelimesi: anne ve babadan bir nutfe ile meydana gelen olduğundan, ilah için bu durumun söz konusu olamayacağını söylemektedir.

El-Alusi, teslisin ibtali ile ilgili hıristiyanların mukaddes kitaplarından birbirine muhalif şu örnekleri vermiştir: İsa'nın karşısında duran yüzbaşı, O'nun bu şekilde son nefesini verdiğini görünce, "Bu adam gerçekten Tanrı'nın oğluydu" dedi.[151] Olanları gören yüzbaşı, "Bu adam gerçekten doğru biriydi" diyerek Tanrı'yı yüceltmeye başladı.[152]

Markos İncilinde Mesih'e Tanrı'nın oğlu denmekte iken[153] aynı konu Luka İncilinde doğru, dürüst ve salih kelimeleri olarak kullanılmaktadır.[154]

el-Alusi, el-Kindi'nin mukaddes kitaplarından Mesih'in İlahlığına hüccet olarak öne sürdüğü: "Çünkü, Benim gideceğim yere siz gelemezsiniz" diyor. İsa onlara, "Siz aşağıdansınız, ben yukarıdanım" dedi. "Siz bu dünyadansınız, ben bu dünyadan değilim.[155] Bölümünü ele alarak, şöyle söylemiştir: Öne sürülen bu hüccet aklen ve naklen kabul

[149] Numan bin Mahmut el-Alusi, 1987, a.g.e., s. 204.
[150] Numan bin Mahmut el-Alusi, 1987, a.g.e., ss. 204-205.
[151] Markos 15: 39.
[152] Luka 23: 47.
[153] Markos 15: 39.
[154] Luka 23: 47.
[155] Yuhanna 8: 22-23.

edilemez. Zira Mesih benzer kelimeleri talebeleri içinde kullandığı "Ben dünyadan olmadığım gibi, onlar da dünyadan değiller" ibaresi ile Kitab-ı Mukaddeste geçmektedir.[156]

Mesih'in bu alemden (dünya) olmadığını iddia ederek o'nun ilah olduğunu savunanlara şunları söylemektedir: O halde aynı ibareler Mesih'in talebeleri içinde kullanıldığına göre onlarında herbirinin ilah olması gerekir ki, hiçbir ehli kitap ve ehli akıl bunu kabul etmez. Halbuki bu kelam; ey Yahudiler siz dünyaya düşkün olup onu talep etmektesiniz ancak ben ve talebelerim böyle değiliz, şeklinde te'vil edilerek iman ve zühd hayatını seçmiş olanlara uygun olacağını beyan etmiştir.

Hıristiyanlardan tesliste ittihadı savunanların mukaddes kitaplarından: "Onları bana veren Babam her şeyden üstündür. Onları Baba'nın elinden kapmaya kimsenin gücü yetmez. Ben ve Baba biriz"[157] bölümünü akidelerine delil göstermektedirler.

El-Alusi'nin tesliste ittihat savunucularına ve el-Kindi'ye cevabı şöyledir: "Baba, Oğul ve bir kelimelerini mecazi anlamda almayıp gerçek manada kabul edilecek olursa, Hıristiyan aleminde ittihat şeklinde birçok ilahların olacağını, zira mukaddes kitaplarında buna benzer birçok bölümün var olduğunu söylemektedir." Örnek olarak: "hepsi bir olsunlar. Baba, senin bende olduğun ve benim sende olduğum gibi, onlar da bizde olsunlar".[158] Ben ve Baba biriz kelimelerinden yola çıkan hıristiyanlar ilahların birliğini (ittihadı) savunduklarına göre, mukaddes kitaplarından verilen örnekte de Mesih talebeleri için, hep beraber bir (ittihad) olduklarını söylemekle onlarıda İlah'lık ile vasıflandırmış olur ki bunu da hiçbir akıl, inanç ve vicdan sahibi kabul etmez. O halde her iki örneği de tevil etmek gerekir ki birinci örnekte Mesih'in, Allah'ın elçisi ikincide de havarilerin Mesih'in elçileri olup, iman ve ibadette müşterek oldukları hakikatine ulaşılmış olacağını beyan etmektedir.

Teslis'te ittihadı savunanların Kitab-ı Mukaddes'ten öne sürdükleri bir diğer delilleri de şöyledir:

Filipus, "Ya Rab, bize Baba'yı göster, bu bize yeter" dedi. İsa, "Filipus" dedi, "Bunca zamandır sizinle birlikteyim. Beni daha tanımadın mı? Beni görmüş olan, Baba'yı görmüştür. Sen nasıl, 'Bize Baba'yı göster' diyorsun? Benim Baba'da, Baba'nın da bende olduğuna inanmıyor musun? Size söylediğim sözleri kendiliğimden söylemiyorum, ama

[156] Yuhanna 17: 16.
[157] Yuhanna 10: 29-30.
[158] Yuhanna 17: 20-21.

bende yaşayan Baba kendi işlerini yapıyor. Bana iman edin; ben Baba'dayım, Baba da bendedir. Hiç değilse bu işlerden dolayı iman edin. Size doğrusunu söyleyeyim, benim yaptığım işleri, bana iman eden de yapacak; hatta daha büyüklerini yapacaktır. Çünkü ben Baba'ya gidiyorum. Baba Oğul'da yüceltilsin diye, benim adımla dilediğiniz her şeyi yapacağım. Benim adımla benden ne dilerseniz yapacağım."

"Beni seviyorsanız, buyruklarımı yerine getirirsiniz. Ben de Baba'dan dileyeceğim. O sonsuza dek sizinle birlikte olsun diye size başka bir Yardımcı, Gerçeğin Ruhu'nu verecek. Dünya O'nu kabul edemez. Çünkü O'nu ne görür, ne de tanır. Siz O'nu tanıyorsunuz. Çünkü O aranızda yaşıyor ve içinizde olacaktır. Sizi öksüz bırakmayacağım, size geri döneceğim. Az sonra dünya artık beni görmeyecek, ama siz beni göreceksiniz. Ben yaşadığım için siz de yaşayacaksınız. O gün anlayacaksınız ki, ben Babam'dayım, siz bendesiniz, ben de sizdeyim.[159]

el-Alusi teslis ile ilgili ittihad ve hülul'u savunanların bu iddialarına şu eleştirileri yapmaktadır: Hıristiyanlarda ru'yet-üllah'ın dünyada mümkün olmadığına inanmaktadır. O halde Mesih'in ilah olması da muhaldir. Babanın Oğulda, Oğulun Babada ve Oğlun talebelerinde hulül'ünü tevil ederek hülul'un batını olduğunu ifade etmektedirler, halbuki bu te'vil de batıldır. Zira tevilin nas ve delillere aykırı olmaması gerekir. Yukarıda zikri geçen nas'ta "O gün anlayacaksınız ki, ben Babam'dayım, siz bendesiniz, ben de sizdeyim" bölümü hülul'a delil değil tam aksine hülul inancının geçersizliğine delil olduğunu iddia etmektedir. Çünkü ilah'ın Mesih'te hülul ettiği kabul edilirse bu nas aynı zamanda ilah'ın Mesih'te hülul ettiği gibi onunda havari ve Hıristiyanlara hülulu söz konusu olacağını bunu da hiçbir ehli imanın kabul etmeyeceğini söylemektedir. Dolayısı ile bu kelamların sahih olduğu kabul edilse de tevilden başka çıkış bulunamaz. Zikri geçen bölümün tevili, hülul olmayıp itaat anlamı ifade etmekte olduğunu tıpkı; "Tanrı'nın buyruklarını yerine getiren Tanrı'da yaşar, Tanrı da o kişide yaşar. İçimizde yaşadığını bize verdiği Ruh sayesinde biliriz",[160] bölümünde geçtiği gibi.

el-Alusi, hıristiyanlık aleminin uluhiyyet konusunu kendi heva ve heveslerine göre yorumladıklarını ifade ederek, konu hakkındaki itikadlarını şöyle özetlemektedir: Hıristiyanlar Mesih'in babasız dünyaya teşrif etmesi, ölüleri diriltmesi ve Havarilerin sözlerini delil sunarak, onun uluhiyyet tabiatının olduğunu savunmaktadırlar. Halbuki bu

[159] Yuhanna 14: 8-20.
[160] 1.Yuhanna 3: 24.

alem yok iken var edilmiştir, Adem ve Havva babasız-anasız yaratılmıştır. Babasız doğanın babası Allah olursa, Adem ve Havva'nın da anası ve babasının Allah olması gerektiği ve Onların da uluhiyyet tabiatlarının olmasının gerekeceği önermesini sunmaktadır. Ölüleri diriltmek Mesih için uluhiyyet sebebi oluyorsa, benzer mucizeleri gösteren nice Peygamberlerin zikri mukaddes kitabınızda geçmektedir. Örneğin: Rab'bin eli üzerimdeydi, Ruhu'yla beni dışarı çıkardı, kemiklerle dolu bir ovanın ortasına koydu. Beni onların arasında her yöne dolaştırdı. Ovada her yere yayılmış, tamamen kurumuş pek çok kemik vardı. Rab, "İnsanoğlu, bu kemikler canlanabilir mi?" diye sordu. Ben, "Sen bilirsin, ey Egemen Rab" diye yanıtladım. Bunun üzerine, "Bu kemikler üzerine peygamberlik et" dedi, "Onlara de ki, 'Kuru kemikler, Rab'bin sözünü dinleyin! Egemen Rab bu kemiklere şöyle diyor: İçinize ruh koyacağım, canlanacaksınız. Size kaslar verecek, üzerinizde et oluşturacağım, sizi deriyle kaplayacağım. İçinize ruh koyacağım, canlanacaksınız. O zaman benim RAB olduğumu anlayacaksınız." Böylece bana verilen buyruk uyarınca peygamberlik ettim. Ben peygamberlik ederken bir gürültü oldu, bir takırtı duyuldu. Kemikler birbirleriyle birleşiyordu. Baktım, işte üzerlerinde kaslar, etler oluşuyor, üstlerini deri kaplıyordu. Ama onlarda ruh yoktu.

Sonra bana şöyle dedi: "Rüzgara peygamberlik et, insanoğlu, peygamberlik et ve de ki, Egemen Rab şöyle diyor: Ey rüzgar, gel dört yandan es. Bu öldürülmüşlerin üzerine üfle ki canlansınlar!" Böylece bana verilen buyruk uyarınca peygamberlik ettim. Onların içine soluk girince canlanıp ayağa kalktılar. Çok, çok büyük bir kalabalık oluşturuyorlardı.[161]

"Ya Rab Tanrım, bu çocuğa yeniden can ver."

Rab İlyas'ın yalvarışını duydu. Çocuk dirilip yeniden yaşama döndü.[162]

Elişa eve vardığında, çocuğu yatağında ölü buldu. İçeri girdi, kapıyı kapayıp Rab'be yalvarmaya başladı. Sonra ağzı çocuğun ağzının, gözleriyle elleri de çocuğun gözleriyle ellerinin üzerine gelecek biçimde yatağa, çocuğun üzerine kapandı. Çocuğun bedeni ısınmaya başladı. Elişa kalkıp odanın içinde sağa sola gezindi, sonra yine dönüp çocuğun üzerine kapandı. Çocuk yedi kez aksırdı ve gözlerini açtı.[163] Bunun üzerine

[161] A.g.e., Hezekiel 37: 1-11.
[162] A.g.e., 1. Krallar 17: 21-22.
[163] A.g.e., 2. Krallar 4: 32-36.

Naaman Tanrı adamının sözü uyarınca gidip Şeria Irmağı'nda yedi kez suya daldı. Teni eski haline döndü, bebek teni gibi tertemiz oldu. [164]

Zikri geçen bölümlerde Peygamberler nice insanları diriltmiş alaca hastalığına yakalanana şifa olmuştur. Şimdi ölüleri diriltme mucizesi Mesih için uluhiyyet sebebi ise, aynı mucizeyi sayı olarak daha çok gösteren Peygamberlerinde uluhiyyet tabiatına layık olması gerektiğini ifade ederek, teslise yönelik eleştirisini yapmaktadır.[165]

[164] A.g.e., 2. Krallar 5: 14.
[165] Numan bin Mahmut el-Alusi, 1987, a.g.e., ss. 211-212.

SONUÇ

Yapmış olduğumuz bu araştırmada batıda İslam ve mukaddesatı adına yapılan eleştirilerin kaynağının genel anlamda Abdülmesih el- Kindi'nin risalesine *(The Apalogy of Al-Kindi)* dayandığı ve teologlar arasında da büyük bir popülarite elde etmiş olduğu görülmektedir. Risaleler hakkında Müslüman ve Batılı bilginler arasında süre gelen bir otantiklik tartışmasının olduğu da bir hakikattir. Asırlar boyunca Müslüman alimlerin bu reddiyeden haberdar olmamış ve cevabi eserler üretmemiş olmaları konuyu biraz daha gizemli kılmakta olduğunu ifade etmek isteriz.

Son dönem İslam alimlerinden Bağdatlı Müfessir Mahmut el-Alusi'nin oğlu Numan bin Mahmut el-Alusi'nin Londra'ya yapmış olduğu seyehat esnesında risaleleri görmüş ve yaptığı araştırmalar sonucunda otantik olmadıkları kanısına varmıştır. Lakin içerik itibari ile İslam ve mukaddesatına yapılan iftira ve hezeyanlara hakikatın ortaya çıkması açısından *el-Cevabü'l-Fesih Lima Leffekahü Abdülmesih* adlı iki ciltlik hacimli ve geniş reddiyesini telif etmiştir. Numan el-Alusinin yaşadığı bölge ve dönemi ele aldıktan sonra, müellifin hayatı, yetişmesi, ailesi ve eserleri konusuna değindik.

Sonra risalelerin kahramanları olarak lanse edilen, Abdullah bin İsmail el-Haşimi ve Hıristiyan olan Abdulmesih el-Kindi'yi farklı dil ve kaynaklardan araştırmamıza rağmen haklarında kayda değer fazla bilgi bulamadık. Kendilerine nisbet edilen risalelerin aslı, içeriği, yazılış sebebi ve elde edilmek istenen hedeflere işaret etmeye çalıştık.

Numan el-Alusi'nin yazmış olduğu*"el-Cevabu'l Fesih"* adlı eseri hakkında kısa özet takdim ettik, eserinde el-Kindi'ye yazmış olduğu reddiyede takip ettiği yolun genel hatları ve ana kaynaklarının Kur'an-ı Kerim, hadis-i şerifler, bu yönde reddiye yazmış ülemanın eserleri ve kendi ilmi tecrübesi olduğunu beyan ettik. Konumuzun daha çok uzamaması adına Kindi'nin teslis ile ilgili iddialarına Alusi'nin yönelttiği akli-nakli ve filolojiik eleştiriler ile yetindik. el-Kindi'nin teslis'i savunduğu argüman ve delillerin zayıf, tutarsız ve ikna edici olmaktan uzak olup yer-yer iftira ve tahrifatlara müracaat ettiği müşahede edilmiştir. El-Alusi'nin teslis ile ilgili eleştirilerinin yerinde, bilimsel gerçeklerle örtüşüğü ve sunmuş olduğu delillerin güçlü olduğu kanaatine vardığımızı ifade edebiliriz.

Şunu da ifade etmemiz ilmi çalışma açısından önem arzetmekte olduğundan; Numan el-Alusi'nin, el-Kindi'nin teslis savunmalarına yönelik yapmış olduğu eleştiriler akla ve bilimsel verilere uygun olsa da bahsi geçen konunun içerisinde yer aldığı "*el-*

Cevabü'l-Fesih Lima Leffekahü Abdülmesih" adlı eserin bazı eksikliklerinin de farkına varmış bulunuyoruz. Özellikle yararlanılan doküman, ayet, hadis-i şerif, akli ve nakli örneklerin kaynağının verilmemesi gibi. Eser üzerinde yapılacak olan tahkik ve özet bir çalışma eseri daha yararlı ve güven verici kılacağını düşünmekteyiz.

hazırlamış olduğumuz konunun bilimsel çalışmalarda fayda sağlamasını temenni ederim.

KAYNAKÇA

- Abay, Sabire (2002). Müslümanlarla Hıristiyanlar Arasındaki Teolojik İlişkilerin İlk Döneminde Abdülmesih el-Kindî'nin Abdullah b. İsmail el-Hâşimî'ye Reddiyesi Örneği. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

- Abdurrahman bin Abdüllatif (1972). *Meşahir Ülemai Necid ve Gayrihim*. Darü'l-Yemame Araştırma, Riyad.

- Adıbelli, Ramazan (2013). Doğu Hristiyanlarının Bugünkü Durumuna Genel Bir Bakış. *Milel Ve Nihal İnanç, Kültür Ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 10 (2).

- Ahmed Teymur Paşa (2003). *A'lam el-Fikri'l-İslami Fi'l-Asrı'l-Hadis*. Daru'l-Afaki'l-Arabiyye, Kahire.

-Alusi, Muhammed Şükri (1935). *el-Miskü'l Azfer*. Matbaatu Adab, Bağdat.

- Alusi, Numan bin Mahmut (1987). *el-cevabü'l Fesih Lima Leffekahü Abdülmesih*. Eserinin Muhakkiki, Ahmet Hicazi Essekka, Darü'l-Beyan el-Arabi, Kahire.

- Alusi, Numan bin Mahmut (2006). *Cilau'l-Ayneyn bi Muhakemetü'l-Ahmedeyn*. Muhakkik ed-Deni bin Münir al Zehavi, el-Mektebetü'l-Asrıyye, Sayda- Beyrut.

-Alusi, Numan bin Mahmut *Ğaliyetü'l-Mevaiz ve Misbahü'l-Mütte'ızi ve Kabsü'l-Vaizi*. Muhakkik, Rizku's Seyyid Hibe, İhyaü'l-Kütübü'l-Arabiyye, Faysal İsa el-Babi el-Halebi, Halep.

- Akoğlu, Muharrem (2013). Irak'ta Şiî Varlığı. *E- Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi, 1 (2).*

- Aydın, Fuat (2008). Batı'nın İslâm Anlayışının Doğulu Kökenleri ya da Abdülmesîh İshak El-Kindî'nin Risâle'sinin Serencamı. *Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi*, Ankara.

- Aydın, Fuat (2011). *Ortadoğu Ülkelerinin Dinsel Yapısı*. Ortadoğu Yıllığı, Açılım Kitapevi, İstanul.

- Aydın, Mehmet (1982). Hıristiyanlıkta Teslis Doktrini ve Hıristiyan İ'tizalleri. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslami İlimler Dergisi*, Sayı: 5.

- Aydın, Mehmet (1989). *Müslümanların Hıristiyanlığa Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları,* Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, Ankara.

- Bekir bin Abdullah, Ğayheb bin Muhammed (h. 1417). *el-Medhal'ül-Müfassal li-Mezheb'il-İmam Ahmed ve Tahricati'l-Ashab,* Darü'l-Asıme, İslam Fıkhı Konseyi Yayınları, Cidde.

- Benli, Yusuf (2013). Şii-Sünnî İlişkileri Çerçevesinde Irak'ta. *E- Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi, 1(2).*

- Biruni, Ebu Reyhan Muhammed bin Ahmed (1923). *Asar'ul-Bakiye Ani'l-Kurun'il-Haliye*. Edward Sachau, Leipzig.

- Çetinsaya, Gökhan (1999). II. Abdülhamid Döneminde Kuzey Irak'da Tarikat, Aşiret Ve Siyaset. *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, 7(2).*

- Dağdeviren, Alican (2001). Şıhabuddın Mahmud El-Alusı, Hayatı, Eserleri Ve Tefsiri *Ruhu'l-Meanı*. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 3.*

- Demirci, Mustafa (2017). Bütün Yollar Bağdat'a Çıkar: Geç Antik Çağın Bilimdüşünce Ve İnançlarının Bağdat'a İntikali. *İstem Dergisi*, 15 (30).

- Düzgün, Şaban Ali (1993). "Oriental Studies and Conception of Islam During the Crusade Period", International Symposium, s.164. Eserin İngilizce tercümesi için; N.A.Newman, The Early Christian-Muslim Dialogue, A collection of documents from the first three Islamic centuries (632-900 AD.); yorumlarla birlikte İngilizce tercüme için; Interdiciplinary Biblical Research Institute, Pensylvania 1993, 355-547. Bahsi geçen tercümanlarla ilgili detaylı bilgi için; Islamochristiana, 5, 1979, ss. 312-313.

- Ed-Duri, Abdülaziz (1991). Bağdat. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 4, İstanbul, ss. 425-433.

- el-Bağdadi, İsmail bin Muhammed Emin bin Mir Selim el-Babani (1951). *Hediyyetü'l-Arifin Esmaü'l-Müellifin ve Eseru'l-Musannifin.* Maarif Bakanlığı katkısı ile Behiyye Matbaasında basımı yapılmış, İstanbul 1951m, basımı ofset olarak: Dar İhyau-t Türas el-Arabi tarafından tekrar basılmış, Beyrut-Lübnan.

- el-Bekrî, Muhammed Hamdî (1947). "Risâletü'l-Hâşimî ile'l-Kindî ve red-dü'l-Kindî aleyhâ". *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb*, IX/1, Kahire.

- el-Biytar el-Midani ed-Dimaşki Abdurrezzak bin Hasan bin İbrahim (1993). *Hilyetü'l-Beşer fi Taihi'l-Karni es-Salisi Aşar.* tahkik ve düzenleme: Muhammed Behcet el-Biytar- Arap Dil Akademisi üyelerinden, Dar Sadık, Beyrut.

- el-Haşimi ve el-Kindi'nin Arapça risale metinleri için https://alkalema.net/kenedy.htm; www.yourbiblesearc.com/pdf/Alkindy.pdf, (Erişim Tarihi: 07.04.2018).

- el-Kannuci, ebu-t Tayyib Muhammed es-Sıddık Han bin Hasan bin Ali ibn-i Lütfullah el-Hüseyni el-Buhari (2007). *et-Tacu'l-Mükellel min Cevahiri Maasirit-Tırazi'l-Ahiri ve'l-Evveli*. Evkaf ve Dini İşler Bakanlığı, Katar.

- el-Kettani Muhammed bin Abdulhay bin Abdülkebir bin Muhammed el-Haseni el-İdrisi (1982). *Fihrisü'l-Feharisi ve'l-Esbati ve Mu'cemü'l-Meacimi ve'l-Meşyehati ve'l-Müselselat*. Muhakkik İhsan Abbas, Darü'l-Garb el-İslami, Beyrut.

- el-Mesihiyyetü'l-Irakiyye, https://ar.wikipedia.org › wiki › العراق (Erişim Tarihi: 26.11.2017).

-el-Mevsüatü'l-Müyesserati fi Teracimi Eimmeti't-Tefsir ve'l-İkrai ve'n-Nahvi ve'l-Lügati, (mine'l-Karni'l-Evvel ila'l-Muasırin me'a Dirasetin li Akaidihim ve Taraifihim) (2003). (Ed.: Velid bin Ahmed el-Hüseyin ez-Zübeyri, İyad bin Abdullatif el-Kiysi, vd.) Neşreden: *Hikmet Dergisi*, Mençister-Britanya.

- el-Mu'cemü-l Cami'i fi Teracimi'l-Ülemai ve Talebetü'l-İlmi'l-Muasırin: Ehlü-l Hadis Forum Üyeleri, 1/363.

- es-Selman, Muhammed bin Abdullah Süleyman (1992). *eş-Şeyh Muhammed bin Abdulvehhab'ın Daveti ve İslam Alemindeki Etkisi*: Diyanet İşleri, Evkaf ve Davet Bakanlığı, Suudi Arabistan.

- el-Vaiz, es-Seyyid Mustafa Nureddin er-Ravdu'l-Ezher fi Teracimi ali's-Seyyid Ca'fer: Teracimü'l-Irak Hilal el-Karneyni'l-Ahirayn 1180-1380/1766-1948.

- el-Vecezetü fi-l İsbati ve-l İcazeti: ebu Safvan Diyab bin Sa'd bin Ali bin Hamdan bin Ahmed bin Mahfuz al Hamdan el-Gamidi el-Ezdi Nesebli, Taif doğumlu, Takriz: eş-Şeyh Allame Züheyr eş-Şeviş, Dar Kurtuba Yayın ve Dağıtım, Lübnan, I.Baskı, h. 1428.

- el-Vefiyyat ve'l-Ahdas: Ehlü-l Hadis Forum Üyesi, Tarih boyunca meydana gelen olay ve ölümlerin kısa bir özeti, h. 1431.

- Ensari, İsmail bin Mahi es-Sa'di (1990). *eş-Şeyh Muhammed bin Abdulvehhab'ın hayatı ve ilmi çalışmaları*. İmam Muhammed bin Suud İslam Üniversitesi İlmi Araştırmalar Bölümü, Riyad, Suudi Arabistan.

- en-Nekleh, Muhammed Ziyad (2007). el-Allametü'l-Eseri en-Numanü'l-Alusi: https://www.alukah.net, (Erişim Tarihi: 13.12.2018).

- Erdem, Gazi (2013). İslam Kültür Tarihinin İlk İlimler Akademisi: Beytü'l-Hikme. *Dini Araştırmalar Dergisi,* 16(42).

- Ez-Zirkeli, Ed-Dimaşki Hayreddin (2002). *El-A'lam*, Daru'l-İlmi li'l-Melayin, Dimaşk.

+-Fayda, Mustafa (1991). "Bahira". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 4, İstanbul.

- Gaudeul, Jean-Marie (1990). "İslam and Christianity in History", *Encounter&Clashes I, A Survey Pontificio Istutio di Studi Arabi e İslamici,* Rome.

- Gölcük, Şerafettin; Toprak, Süleyman (1996). *Tarih Ekoller Problemler Kelam.* Konya, Tekin Kitabevi.

- Gülcü, Erdinç (1999). *Osmanlı İdaresinde Bağdat (1532-1623).* Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi. Elazığ.

- Halaçoğlu, Yusuf. (1991). "Bağdat". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 4, İstanbul.

- Harman, Ömer Faruk (2001). "İsmail". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 23, İstanbul.

- ıiyd, Halid er-Ribat Seyyid İzzet (2009). *el-Cami'u li Ulumi'l-İmam Ahmed*. ebu Abdullah Ahmed bin Hanbel, Daru'l-Felah, Feyyum, Mısır.

- İbn Hişâm (1992). es-Siretü'n-Nebeviyye, thk. Süheyl Zekkâr, (I –II), Beyrut.

- İbn İshâk (1981). Siyer, thk. M. Hamidullah, Konya.

- İnbaşı, M. (1999). "Dördüncü Murad'ın Bagdat Seferi Masraf Defteri". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (12).*

-İshak, Rafuel Babu (1948). *Tarih Nasara fi'l-Irak*, Matbaatu'l-Mansur, Bağdat.

- Jacques Waardenburg (2004). "Mesih". *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, 29, Ankara.

+-Jaques Waardenburg (2011). "Teslis", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 40, İstanbul.

- James Kritzeck (1964). "Peter the Venerable and Islam". *Princeton University Press*, Princeton, New Jersey, 1964.

- Kaplan, İbrahim (2006). Erken Dönem Müslüman-Hıristiyan Teolojik İlişkileri, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri (Kelâm) Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara.

-Kehhaletü'd-Dimaşki, Ömer bin Rıda bin Muhammed Ragıb bin Abdülgani, *Mu'cemü'l-Müellifin Terâcimü Musannifeyi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, Mektebetü'l-Müsenna, Dar İhyai-t Türas el-Arabi, Beyrut.

- Kitab-ı Mukaddes'ten Bölümler.

- Köse, Saffet (1998). "Hülle". *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, 18, İstanbul.

- Kur'an-ı Kerim'den Ayetler.

- Kuzgun, Şaban (1996). *Dört İncil, Yazılması, Derlenmesi, Muhtevası, Farklılıkları ve Çelişkileri*, Ankara: Ertem Matbbası.

- Mecelletü Lüğati'l-Arabi'l-Irakiyye (2013). *Aylık Edebiyat, Tarih ve İlim Dergisi*, Yayınlayan: İletişim Bakanlığı, Irak Cumhuriyeti- Kültür işleri Genel Müdürlüğü, Basım: Matbaatü'l-Adab, Bağdat.

- Meral, Yasin (2013). Petrus Alfonsi'nin "Yahudilere Reddiye"sinde İslam Eleştirisi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Dini Araştırmalar*, 16(43), ss. 173-192.

- Muir, W, "The Apology of Al-Kindi-An Assay on its Age and Authorship", The Early.

- Nassar, Abdulazim Abbas (2004). *Belediyyetü'l-İrak fi'l-Ahdi'l-Osmani (1534/1918).* Bağdat: el-Mektebetü'l-Haydariyye, I. Baskı.

- Nüveyhid, Adil (1988). *Mu'cemü-l-Müfessirin min Sadri'l-İslam Hatta Asrı'l-Hadır*. Takdim Lübnan Cumhuriyeti Müftüsü eş-Şeyh Hasan Halid, en-Nüveyhid Kültürel eserler tercüme ve Neşir müessesesi, Beyrut.

- Ömer bin Rıda bin Muhammed Ragıb bin Abdülgani Kehhaletü-Dimaşki, *Mu'cemü'l-Müellifin.* Dar İhyai't-Türas el-Arabi, Beyrut.

- Özcan, Azmi (1991). "Son Dönem Bağdat". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 4, İstanbul.

- Öztürk, Levent (1998). *Asr-ı Saadetten Haçlı Seferlerine Kadar İslam Toplumunda Hıristiyanlar*, İstanbul: İz Yayıncılık.

- Şakiroğlu, Mahmud H. (1996). "Haç". *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, 14, İstanbul.

- Troupeau, Gerard (1927). "Al-Kindi Abdalmesihb. Ishak", *The Encyclopaedia of Islam*, içerisinde, Boswort-E. Van Donzel-B. Levis-C.H. Pellat, Leiden.

- Tümer, Günay (1992)."Brahmanizm", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 6, İstanbul

- Uluç, Tahir (2006). "Tevhid-Teslis Polemiğinin İslam Felsefesindeki Yansıması, Yahya bin Adiy ve Makale fi't-Tevhid'i", *Hitit Üni. İlahiyat Fak. Dergisi*.

- Vekeletu Zeyneb Li'l-enbe-i, *el-Mesihiyyeti fi'l-Irak*, 14 Novenber 2011 wikipedia.

- Watt, Montgomery (2002). Günümüzde İslam ve Hıristiyanlık, çev. Turan Koç, İstanbul,

- Yavuz, Yusuf Şevki (2002). "Kindî, Abdülmesîh b. İshak". *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, 26, Ankara.

+- Yavuz, Yusuf Şevki (2012). "Te'vil", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, 41, İstanbul.